

PODOBNOSŤ AKO ZÁKLAD METAFORY?

VIKTOR KRUPA

KRUPA, V.: Similarity As a Basis of Metaphor? Jazykovedný časopis, 48, 1997, No. 2, pp. 81–88. (Bratislava)

Metaphor, the most important and splendid of the tropes, is traditionally thought to be based on similarity. As mentioned by Aristotle in his Poetics, a good metaphor presumes the intuitive perception of similarity of dissimilar things and furnishes explanation through similarity. This paper is dealing with the question if similarity in metaphor is discovered or constructed.

Metafora, azda najvýznamnejší a najpôsobivejší z trópov, sa podľa tradičnej predstavy siahajúcej až k Aristotelovi, opiera o podobnosť. Ako sa zmiňuje Aristoteles vo svojej *Poetike*, dobrá metafora predpokladá intuitívnu percepciu podobnosti nepodobných vecí a prostredníctvom podobnosti objasňuje (Aristoteles, 1964). V tejto práci sa znovu vynára otázka, či pôvodca metafory podobnosť objavuje alebo konštruje.

Quintilianus berie ako samozrejmosť, že metafora vychádza z podobnosti. V zhode s Aristotelom konštatuje, že je to skrátené prirovnanie (Quintilianus, 1985, s. 383), teda prirovnanie, ktoré nie je explicitné, lebo chýba formálny prirovnávací ukazovateľ. Kým však Quintilianus pokladá prirovnanie za fundamentálne a metaforu za odvodenú, u Aristotela je fundamentálna metafora; vystupuje ako tvorivý proces ustanovenia podobnosti: Metafora by sa podľa Aristotela mala odvodzovať od predmetov blízko príbuzných, ale nie každému zjavných na prvý pohľad; tak ako aj vo filozofii, rozoznanie podobnosti veľmi vzdialených vecí je príznačné pre múdry a prenikavý intelekt.

V slovenskej literatúre to P. B u j n á k – J. M e n š í k (1928, s. 61) formulujú takto: „Metafora pre význačnú podobnosť prenáša názov z predmetu (alebo osoby) na predmet iný, aby názorne vystúpil podobný ich rys“. Ako zdôrazňujú autori, hlavnou požiadavkou je, aby sa zakladala na podobnosti ľahko poznateľnej, ale aby pritom budila zvláštny, nový názor v duši čitateľovej (op. cit., s. 62) – a to je zrejme vlastnosť potrebná na odlišenie od prirovnania, takisto zdôrazňujúceho podobnosť. T. Ž i l k a (1987, s. 92–94) preberá tento názor a rozpracúva ho na slovenskom poetickom materiáli. M. B l a h y n k a (Slovník literární teorie, 1984) akceptuje, že metafora súvisí s prirovnaním, ale na rozdiel od neho v záujme nového poznania skutočnosti konfrontuje významy tak, že slovo alebo slovný obrat nahrádza slovom alebo

slovným obratom iného druhu z inej oblasti či sféry (op. cit., s. 225). Uvedomuje si však, že s podobnosťou nevystačíme pri definícii metafory a pokúša sa definovať, v čom sa metafora odlišuje od obyčajného konštatovania podobnosti; túto odlišnosť vidí v *prekvapujúcej* podobnosti a v afektivite s tým súvisiacej (ibid., s. 225).

Blahynkova charakteristika vzťahu metafory a podobnosti predstavuje prechod k iným, zásadne odlišným koncepciám. Ani tieto koncepcie nepopierajú váhu podobnosti, ale líšia sa podľa toho, ako podobnosť posudzujú. Noeticky staršie koncepcie metafory akoby kalkulovali len s podobnosťami už prítomnými v tzv. objektívnom svete, kým novšie koncepcie posudzujú metaforicky stvárňovanú podobnosť v užšej spätosti s pôvodcom alebo vysielateľom metafory. Ide totiž o to, že podobnosť je pojem relatívny, závislý od toho, ako ju posudzuje tvorca metafory a napokon aj jej prijímatelia.

Tak F. C. T. Moore (1982), ktorý kritizuje tradičnú koncepciu metafory, sa zastavuje pri zmienke, že metafora ako odchýlka od normálneho použitia by mala upozorniť na podobnosť medzi tenorom a vehikulom. Toto vysvetlenie možno podľa F. C. T. Moora akceptovať, ale za cenu vágnosti a všeobecnosti, lebo nevyhnutne stráca explanatórnu hodnotu. Prísne vzaté, podobnosť sa dá konštatovať medzi hociktorými dvoma vecami. Dôležité je Moorovo ďalšie konštatovanie: „Podobnosť konotovaná metaforou sa nachádza mimo pásma podobnosti zakódovanej v spôsobe používania slov na prvej rovine, teda na rovine ľudovej taxonómie. Trópy vo všeobecnosti upriamujú našu pozornosť na objavené, vytvorené alebo vytvoriteľné podobnosti a asociácie, z hľadiska jazyka iba opčné“ (Moore, 1982, s. 10). Toto je jedna z najpriateľnejších charakteristík podobnosti v metafore.

Väčšina autorov uvažuje iba o tvorcovi metafory, a preto treba upozorniť na potrebu skúmania metaforického procesu tak z hľadiska jeho pôvodcu, ako aj z hľadiska recipienta, čo zahŕňa: (a) individuálnu variabilitu vnímanosti, (b) variabilitu reakčnej pohotovosti, šírky a hĺbky znalostí účastníkov tohto procesu. To nasvedčuje, že metafora sa nedá uspokojujúco vysvetliť len čisto sémantickými prostriedkami (zmena významu je proces, ktorý nastupuje až vtedy, keď sa metafora prestane vnímať ako významovo podvojný útvar a lexikalizuje sa). Len ak prihliadame na podmienku (b), dokážeme pochopiť či vysvetliť, prečo sa napr. u Š. Krčmého (1982) často stretávame s metaforami ako *víchor jeseni* (s. 31), *Vám mračná zasadli na čelo* (s. 55), *Oblaky tiahnu dumnou hlavou* (s. 64), *Uľahnú potom vlny na zelené/ mizerné umrieť vetry vysilené* (s. 104), *tma rozdávuje tlamu* (s. 116), u V. Beníka (1982) napr. s metaforami *kde zuby večných časov lámu sa* (s. 12), *pod belmom môjho času zíva tma* (s. 14), *Tíň v srdci nahmatal* (s. 33), *tiene môjho žiaľu* (s. 44), *a osud-pavúk / jak vôkol teba snuje / sieť svoju* (s. 49), kým J. Stacho (1984) má zasa metafory celkom iného, menej priezračného druhu: *A ja som bol vápnom, ktoré mlčí* (s. 10), *hviezdy na belasom ciferníku neba* (s. 11), *Tak čierne kríže kľúčia* (s. 12), *Odsponu do zrna pohrebné piesne vdýchli, zelené jazyky k nebu vyrazili* (s. 12), *Len výstrel na mesiac, / a luna očernela* (s. 24), *Dážď začal o plech plakať* (s. 24),

Umelá palma tasí / meč kolmo na slnko (s. 31), *Červeno cengol spln* (s. 62), *Obloha je bubon, čo našli na dne rieky* (s. 67), *Vykriklo svetlo z rozštiepenej vody* (s. 107).

K povahe podobnosti má bezprostredný vzťah účinnosť, resp. pôsobivosť metafory. Pri porovnávaní tvorby rozličných básnikov pozorujeme značné rozdiely čo do pôsobivosti tróпов, ich originality, transparentnosti a interpretovateľnosti. Účinnosť zrejme koreluje s prekvapivosťou, ktorej však nesmie chýbať výstižnosť. Jej podstatnou zložkou je však aj komunikovateľnosť.

Už spomínaný F. C. T. M o o r e (1982, s. 31) pripisuje pri hodnotení účinnosti metafory kľúčovú úlohu vzdialenosti medzi pojmovými doménami tenora a vehikula. Dodajme však, že veľa záleží na tom, ako si vymedzíme usúvzťažňované domény – napokon jeden a ten istý jav sa dá posudzovať ako komponent viacerých domén vzhľadom na multiplicitu potenciálne salientných vlastností, z ktorých každá sa môže aktivovať vo viacerých a odlišných kontextoch. Prísne vzaté, pojmová vzdialenosť vysvetľuje prekvapivosť metafory len čiastočne. Napr. spontánne vyslovená detská metafora *bruchá nôh* (Čukovskij, 1981) znie v ruštine prekvapujúco, hoci ide o prenos v rámci jednej domény, kým metafora *hlava obce* nie je až natoľko prekvapujúca, hoci ide o dve rozdielne domény (o úlohe vzdialenosti domén porov. Krupa, 1989). Ako naznačuje uvedená dvojica príkladov, príčina pôsobivosti je okrem vzdialenosti usúvzťažňovaných pojmových domén aj v konštruovaní zatiaľ nevyužitej konjunkcie dvoch vlastností, teda v novote tejto konjunkcie. Pluralita vlastností každej veci stavia tvorcu metafory pred otázku selekcie, ktorú on uskutočňuje v zhode so svojím zámerom – či už sa usiluje zapôsobiť hlavne novotou a originalitou, alebo či sa koncentruje skôr na výstižnosť; v prvom prípade tu stojí emocionálno-expresívna intencia nad kognitívnou, kým v druhom prípade je to naopak.

Vo vede sa podobnosť chápe ako jednakosť formy predmetov nezávisle od ich veľkosti. Vzťah podobnosti je reflexívny, symetrický a tranzitívny, je to teda vzťah typu rovnakosti. Podobnosť súvisí s klasifikáciou. Signifikantne podobné javy sa klasifikujú ako patriace do jednej triedy. Podobnosť medzi rozličnými javmi sa však môže konštatovať aj vtedy, keď je miera podobnosti nízka. Parciálnym a súčasne krajným prípadom podobnosti je totožnosť (Filosofskij enciklopedičeskij slovar, 1983, s. 504–505). Totožnosť dvoch vecí predpokladá, že tieto veci majú všetky vlastnosti spoločné, takže v reálnom svete sa zrejme stretávame len s vecami podobnými, presnejšie, podobnými v rozličnej miere. Na druhej strane je však teoretickým konštruktom zrejme i úplná nerovnakosť. Z toho sa občas vyvodzuje radikálny záver o bezcennosti a trivialite podobnosti – pretože medzi hocjakými dvoma vecami sme schopní objaviť istú podobnosť. Východisko z tejto dilemy treba hľadať vo fakte, že podobnosť sa nedefinuje nezávisle od kontextu, ale vždy v istom vopred stanovenom rámci.

Každý jednotlivec môže vnímať podobnosť a jej mieru inakšie. To platí, prirodzene, o vysielateľovi aj o prijímateľoch správy. Na odlišnom, resp. obdobnom posudzovaní podobnosti sa zúčastňujú na jednej strane individuálne odchýlky, ale na dru-

hej strane sú tu i univerzálne ľudské vlastnosti a nepopierateľný spoločný kognitívny inventár (spontánny i konvencionalizovaný kultúrny), ktoré zasa umožňujú viac alebo menej adekvátnu a zhodnú interpretáciu. Tu je odpoveď na otázku, prečo sa metaforické označenia citov a nálad často opierajú o prírodné živly a atmosférické udalosti a vyskytujú sa úplne bežne v jazykoch, ktoré nikdy neprišli do styku, ba ani sa nevyvinuli zo spoločného prajazyka.

Bežne sa stretávame s podobnosťou substančnou či materiálou (napr. *jablko – hruška, strom – krik, vrana – havran, rieka – potok*), s podobnosťou štruktúrnou alebo analogickou (*hlava – náčelník, koreň – pôvod*) a s podobnosťou funkčnou, emocionálnou, vyplývajúcou z postoja k veciam a výpovedi (*priepasť – záhuba, ráno – mladosť, zima – smrť*). Povšimnutie prvého druhu podobnosti je prístupné prakticky všetkým, a zrejme si vyžaduje najmenšiu intelektuálnu námahu, kým podobnosť tretieho druhu je do značnej miery dielom individuálneho pozorovania, uvažovania a konštruovania. O ostrých hraniciach sa tu však hovoriť nedá.

Podobnosť na jednej strane zahŕňa javy, ktoré sú si podobné nezávisle od pozorovateľa – a na druhej strane javy, ktorých pozornosť je podfarbená výrazne subjektívne. Tu sa dotýkame rozdielu medzi hľadaním a vynaliezanim (konštruovaním) podobnosti, pričom v prvom prípade je podiel individuálnej kreativity nižší ako v druhom. Podobnosť nie je jav dvojhodnotový či bipolárny, ale kontinuálny. V jazyku (napríklad v slovtvorbe) sa príležitostne stretávame aj s odmietaním (zjavnej) podobnosti, odmietame ju konštatovať, a slovtvorba nám dáva túto možnosť v podobe odlišných lexém. Napríklad v japončine sa napriek ochote Japoncov prijímať novoty oddávna pociťuje potreba odlišovať írečito japonské javy od javov prevzatých z cudziny; v klasickej poézii (*tanka, haiku*) sa prednostne, ba takmer výlučne používali slová japonského pôvodu – presnejšie slová, ktoré sa pociťovali ako rýdzo japonské – (nie výpožičky z čínštiny tvoriace spolu s kompozitami odvodenými od nich veľkú väčšinu slovej zásoby). Aj v súčasnosti Japonci pridávajú javom prevzatým z Európy či Ameriky radšej výpožičky z európskych jazykov (prakticky len z angličtiny). Etymologicky čisto japonské slovo *kimo* má význam pečene s konotáciou odvahy, sinojaponská zloženina *kanzó* sa vzťahuje na pečeň ako telesný orgán, kým výpožička *reba* (z anglického *liver*) označuje pečeň ako jedlo. S nespornou obsahovou podobnosťou týchto troch slov korelujú etymologicky odlišné, teda nepodobné formy. Odmietajú teda v tomto prípade Japonci – aspoň na jazykovej rovine – brať na vedomie podobnosť, ktorá tam nesporne je?

Podľa M. B l a c k a (1987, s. 17–18) podobnosti nie sú „objektívne dané“. S týmto názorom nemožno súhlasiť, a nielen preto, že mu protirečí vyššie uvedený príklad. Vezmime si hoci Mendelejevovu tabuľku, v ktorej sú prvky zoradené tak, že susedné sú si podobnejšie ako vzdialené. V prípade tzv. reťazovej príbuznosti nárečí, resp. jazykov podobnosť medzi nárečiami, resp. jazykmi je o to väčšia, o čo sú si teritoriálne bližšie; rovnakého druhu je podobnosť biologických druhov v závislosti od príslušnosti k tej-ktorej nadradenej kategórii (*pes – vlk* oproti *pes – žralok*), ale

azda by bolo výstižnejšie netvrdiť, že zjavná podobnosť jestvuje a priori – v niektorých prípadoch metafora podobnosť vytvára.

Vyvážený postoj k otázke úspešnosti metafory zaujímajú R. G. M a l g a d y – M. G. J o h n s o n (1980, s. 255). Podľa nich je metafora úspešná vtedy, ak jej recipienti rozumejú a ak chápu autorov zámer. To nastáva za podmienky, ak sémantický vzťah medzi usúvzťažňovanými a relatívne vzdialenými (alebo kookurentnými) pojmami nie je ani priveľmi bizarný, ani priveľmi všedný.

Videnie spojitostí môže závisieť od subjektívnych inklinácií, ale spojitostí medzi javmi je toľko, že niektoré z nich zostávajú dlho nepovšimnuté a odhaľujú ich nielen básnici, ale aj vedci, prípadne obyčajní ľudia, ako to dokazujú početné a malebné príklady slangových výrazov.

Extrémne stanovisko k otázke podobnosti v metafore zaujíma Earl R. M a c C o r m a c (1976, s. 65). Podľa neho podobnosti jestvujú, ale nemôžu sa zakladať na inherentných vlastnostiach. Pokladá ich za podobnosti interakčných vlastností.

Význam podobnosti pre metaforu zhodnotíme presnejšie, ak prihliadneme na vzťah metafory a modelu. Ak uznáme metaforu za druh modelu, automaticky uznáme aj existenciu podobnosti (porov. Nikitin, 1979). D. G e n t n e r (1982) rieši otázku podobnosti v súvislosti s vedeckou metaforou v práci *Are Scientific Analogies Metaphors?* Za neutrálny termín pokladá analógiu. Rozlišuje metafory, ktoré sú projekciami štruktúrneho usporiadania, a metafory, pri ktorých sa prenášajú vlastnosti. S modelovaním vo vede majú viac spoločného metafory prvého druhu. Podľa K. B. B a t o r o j e v a (1981) model rekapituluje, ale metafora nie je rekapituláciou základných vlastností, skôr upozorňuje na neznáme, nepovšimnuté vlastnosti. Odpoveď na otázku, aké sú to neznáme vlastnosti, nie je jednoznačná. Niečo môže byť neznáme preto, že to nejestvuje, alebo aj preto, že to zatiaľ nik neobjavil, že to zostalo nepovšimnuté.

Príbuznosť metafory s modelovaním zaujala mnohých autorov. F. F e r r e (1963) konštatuje, že modely zrejme fungujú ako metafory a korešpondujú s realitou. E. H. H u t t e n (1953) nepochybuje, že model je istý druh metafory; na rozdiel od F. Ferreho, ktorý vidí v modeli i v metafore aj akýsi filter, E. H. Hutten pokladá model za druh metafory spájajúci teóriu s faktami. H. M y e r s (1940) hodnotí metaforu ešte vyššie a vidí v nej zdroj podstatných a konštitutívnych modelov pre vedu, filozofiu i kultúru. K. K. Ž o ľ (1984, s. 133) rozlišuje v modelovaní dve postupné fázy. V prvej, úvodnej fáze sa väčšmi spoliehame na vlastnú intuíciu – využívame metaforu ako heuristický prostriedok poznania. V druhej etape sa zaoberáme modelovaním v užšom zmysle slova – usilujeme sa urobiť explicitnými prvé, vágne a nestále intuície).

Proti tradičnej interpretácii metafory ako konštatovania podobnosti hovorí to, že tzv. vzťah podobnosti medzi konštituentmi metafory (tenorom a vehikulom) nie je symetrický. Tenor nie je podobný vehikulu v tom istom zmysle ako vehikulum tenoru, a preto nie sú zameniteľné bez signifikantnej zmeny zmyslu. Napr. v indonézštine

„oko vody“ (*mata air*) znamená prameň, kým „voda oka“ (*air mata*) znamená toľko ako slzy.

Každé slovo je členom nejakej paradigmy či sémantického poľa a jeho význam je delimitovaný významami ostatných slov v tomto poli. To znamená, že ak sa použije nejaké slovo vo funkcii vehikula metafory, vlastne sa berie do úvahy celé lexikálne pole (do ktorého toto slovo patrí) a ako model sa aplikuje na iné pole, ktorého jedným prvkom je tenor. Táto aplikácia nebýva vyčerpávajúca – zvyšok významového poľa zostáva akoby v úzadí, neaktivizuje sa do takej miery ako vehikulum. Ak aplikujeme slovo *hlava* (prvok lexikálneho poľa „časti tela“) na ústredný prvok určitej sociálnej organizácie (napr. kmeňa), ostatných príslušníkov tejto organizácie nemusíme metaforizovať ako „ne- hlavy“, hoci vylúčené to nemusí byť.

Ak tvrdíme, že metafora vytvára podobnosti, mali by to byť podobnosti relevantné. Reč môže byť len o takých metaforických výpovediach, ktoré konštatujú niečo medzi totálnou identitou a totálnou odlišnosťou. To však znamená, že ak vylúčime krajnosti (vlastne iba teoretické konštrukty), metafora sa vo väčšej alebo menšej miere opiera o isté podobnosti, paralely, analógie – a pri kvalitnej metafore by to mali byť podobnosti dovtedy nepozorované.

Tu musíme vziať do úvahy individuálne rozdielnosti v encyklopedických znalostiach sveta a každý z nás má inú predstavu o tom, čo je nové, neznáme, objavné, originálne.

Nemožno namietat' proti M. B l a c k o v i (1962), keď tvrdí, že jeho teória metafory sa opiera o interaktívnosť. Tá je však prítomná v jazyku ako celku, nielen v metafore, lebo význam každého slova nevyhnutne zahrnuje i postoj subjektu.

Pri úvahách o role podobnosti v metafore stojí za zmienku metaforická utilizácia ľudského tela a jeho častí v jazykoch rozličných národov sveta. Ak majú anatomické metafory (vehikulum je jedna z častí tela) tak prekvapujúco veľa spoločného v najrozličnejších jazykoch sveta, znamená to toľko, že mnohé (elementárne) veci ľudia vnímajú v zásade rovnako alebo podobne – alebo že sa dané pozorované sféry vyznačujú mnohými podobnosťami?

V prípade tzv. fyziognomickej percepcie je už oveľa ťažšie hovoriť o „objektívnej“ (t. j. nezávislej od pozorovateľa) podobnosti. Napr. budova je veselá, smutná, hrozivá a pod. často podľa momentálnej nálady alebo podľa dlhodobého psychického založenia pozorovateľa. Fyziognomickú percepciu môže pripisovať len primitívom, deťom a schizofrenikom iba človek, ktorý nečíta poéziu.

O G. L a k o f f o v i – M. L. J o h n s o n o v i (1980, s. 145) sa dá tvrdiť, že vlastne nepopierajú existenciu podobností – ale zdôrazňujú význam pozorovateľa pre ich výber, význam jeho skúseností a želaní.

Tvrdenie, že metafora sa zakladá na odhaľovaní objektívne existujúcej podobnosti, len zdanlivo protirečí tvrdeniu, že podobnosť sa konštruuje. Hranica medzi odhaľovaním podobnosti a jej konštruovaním nie je ostrá. Ak aj akceptujeme, že hoci-ktoré veci sú si v niečom podobné (takže kritérium podobnosti by malo byť triviálne),

využívanie triviálnej podobnosti nie je zaujímavé v poézii ani vo vede. V ľudovej poézii sa vyskytujú „triviálne“ metafory, ale tie majú povahu symbolov a stavebných prvkov, nie sú teda výsledkom čerstvej originálnej tvorby. Minimálna podobnosť nemá však pre metaforizáciu cenu, nie je zaujímavá ani užitočná. Problémom je tu skôr, kedy je podobnosť dvoch vecí objektívna alebo subjektívna. Vieme, že rieka je podobná potoku, že Jupiter je podobný Saturnu, pes vlkovi a pod. Vždy, prirodzene, ide o podobnosť v istom rámci či kontexte.

Teda existenciu podobnosti vo svete okolo seba využívame a prenášame do nášho obrazu sveta, do komunikácie o ňom. Hľadanie podobnosti je významnou súčasťou nášho úsilia zorientovať sa vo svete, nezaobíde sa bez abstrahovania, a pretože táto orientácia sa uskutočňuje v našej mysli, má v zásade individuálny charakter. Orientácia skupiny jednotlivcov má veľa spoločných črt podmienených danosťami nášho poznávacieho aparátu aj prostredia. Pretože jednotlivci sú zároveň členmi nejakého spoločenstva, existuje tu istý inventár obdobných pozorovaní, konsolidovaný komunikáciou, a to je konvencionalizovaný fond, konfekcia, ktorá sa používa, lebo je pohodlnejšie siahať po hotovom ako vymýšľať. Vymýšľame len vtedy, keď to pokladáme za nevyhnutné.

Metafory sa podľa zjavnosti „podobnosti“ tenora a vehikula dajú usporiadať do škály, kde na jednej strane bude podobnosť ľahko prístupná (veľkej časti spoločenstva, ak nie všetkým), kým na druhej strane budú podobnosti menej očividné, unikátne a prístupné len malému počtu jednotlivcov, ale zato originálnejšie, prekvapujúcejšie a zväčša i pôsobivejšie.

Bibliografia

- ARISTOTELES: Poetika. Praha, Orbis 1964.
BATOROJEV, K. B.: Analogii i modeli v poznanii. Novosibirsk, Nauka 1981.
BENIAK, V.: Plačúci Amor. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1982.
BLACK, M.: Metaphor. In: Models and Metaphors. Red. M. Black. Ithaca, N. Y. Cornell University Press 1962, s. 25–47.
BUJNÁK, P. – MENŠÍK, J.: Slovenská poetika. Praha, Štátne nakladateľstvo 1928.
Cognition and Figurative Language. Red. R. P. Honeck – R. R. Hoffman. Hillsdale, New Jersey, Erlbaum 1980, s. 239–258.
ČUKOVSKIJ, K.: Od dvoch do piatich. Bratislava, Mladé letá 1981.
DENBIGH, K. G.: Use of Imagery in Science. *Fortnightly*, 172, 1952, s. 411–418.
FERRE, F.: Mapping the Logic of Models in Science and Theology. *Christian Scholar*, 46, 1963, s. 9–39.
Filosofskij enciklopedičeskij slovar. Red. A. L. Grekulova. Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1983.
GENTNER, D.: Are Scientific Analogies Metaphors? In: *Metaphor: Problems and Perspectives*. Red. D. S. Miall. Brighton, Sussex, The Harvester Press 1982, s. 106–132.
HUTTEN, E. M.: The Role of Models in Physics. *British Journal for the Philosophy of Science*, 4, 1953, s. 284–301.

- KRČMÉRY, Š.: Výber I. Bratislava, Tatran 1982.
- KRUPA, V.: Pojmová vzdialenosť a účinnosť metafory. *Jazykovedný časopis*, 40, 1989, s. 3–9.
- LAKOFF, G. – JOHNSON M. L.: *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press 1980.
- MACCORMAC, E. R.: *Metaphor and Myth in Science and Religion*. Durham, North Caroline, Duke University Press 1976.
- MALGADY, R. G. – JOHNSON, M. G.: Measurement of Figurative Language: Semantic Feature Models of Comprehension and Appreciation. In: *Cognition and Figurative Language*. Red. R. P. Honeck – R. R. Hoffman. Hillsdale, N. J., Erlbaum 1980, s. 239–258.
- MOORE, F. C. T.: On Taking Metaphor Literally. In: *Metaphor: Problems and Perspectives*. Red. D. S. Miall. Brighton, Sussex, The Harvester Press 1982, s. 1–13.
- MYERS, H. A.: The Usefulness of Figurative Language. *Quarterly Journal of Speech*, 26, 1940, s. 236–243.
- NIKITIN, M. V.: O semantike metafory. *Voprosy jazykoznanija*, 1979, č. 1, s. 91–102.
- QUINTILIANUS, Marcus Fabius: *Základy rétoriky*. Praha, Odeon 1985.
- Slovník literární teorie*. Red. Š. Vlašín. Praha, Československý spisovatel 1984.
- STACHO, J.: *Svadobná cesta*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1984.
- TOURANGEAU, R.: Metaphor and Cognitive Structure. In: *Metaphor: Problems and Perspectives*. Red. D. S. Miall. Brighton, Sussex, Harvester Press 1982, s. 14–35.
- ŽILKA, T.: *Poetický slovník*. Bratislava, Tatran 1987.
- ŽOE, K. K.: *Mysl, slovo, metafora. Problemy semantiki v filozofskom osveščenii*. Kyjiv, Naukova dumka 1984.

PARADIGMATIKA PRÍDAVNÝCH MIEN – VÝCHODISKO AJ VÝSLEDOK
ICH SYNTAGMATICKEJ REALIZÁCIE

MIRA NÁBĚLKOVÁ

NÁBĚLKOVÁ, M.: Adjectival Paradigmatics – Source and Result of their Syntagmatic Realization. Jazykovedný časopis, 48, 1997, No. 2, pp. 89–103. (Bratislava)

The article introduces a paradigmatic (systemic) position of an adjectival lexeme as a point of intersection of multi-level relationships, with a great importance of word-formation relations. The relation to a derivative base and to other possible adjectival derived forms in a concrete word-formation chain (e.g. *drevo* → *drevný*, *drevový*, *drevený*, *drevitý*, *drevnatý*) is given a special attention according to general predisposition of this sphere to various paradigmatic changes. Syntagmatically conditioned changes in adjectival paradigmatic relations are referred to on the base of their recognition in the text functioning as well as in a lexicographical reflection. The last part of the article examines a mutual relations development of an adjectival pair *parlamentný/parlamentárny* according to their lexicographical treatment in monolinguals of the Slovak language and their presentday occurrence in a computational corpus of the Slovak language.

1. Paradigmatika adjektív ako „pružne stabilná sieť“ vzťahov

Pod paradiigmatikou prídavných mien chápeme systémový súhrn paradigmatických vzťahov rozličných typov, ustanovujúcich miesto adjektívnych lexikálnych jednotiek v jazykovom systéme. Ak sa pod paradiigmatikou všeobecne rozumie „súhrn paradigiem jazykového systému so vzájomnými vzťahmi“ (Čermák, 1994, s. 220), resp. „systém jazyka, chápaný ako súhrn jazykových tried – paradigiem, ktorý stojí v protiklade k syntagmatike ako synonymu chápania jazykového procesu a textu“ (Kubriakova, 1990, s. 367), paradiigmatika prídavných mien predstavuje čiastkovú sféru širokej problematiky systémových vzťahov, pričom pri komplexnom pohľade treba pod daným pojmom vidieť rozličné, v synchronnom pláne viac či menej stabilné paradiigmatické zoskupenia viacerých jazykových rovín – morfológické, lexikálne, slovtvorné a syntaktické paradigmy, ktoré ako špecifické „vzťahové siete“ stabilizujú systémové posty adjektívnych lexikálnych jednotiek, resp. adjektívnych foriem.

Miesto adjektívnej lexémy v lexikálnom systéme možno vidieť vymedzené priesečníkom viacerých paradiigmatických vzťahov. Na jednej strane ide o „klasické“ lexikálne paradiigmatické vzťahy (synonymia, homonymia, antonymia, ku ktorým možno rátať aj ako variantnosť, paronymiu, ale aj hyponymiu – porov. napr. Dolník, 1987; Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989; Čermák, 1994), na ktorých sa

„spoluzúčastňuje“ aj vnútorná paradigmatica slova, významová organizácia lexémy (monosémické/polysémické slovo), keď do konkrétnych lexikálnych vzťahov môže určité adjektívum vstupovať nie ako celok, ale tiež iba v niektorom zo svojich významov. Na druhej strane pri odvodených slovách (ktoré predstavujú značnú časť adjektívnej lexiky) ide o slovtvorné paradigmatické vzťahy, v ktorých sa adjektívna lexéma ukladá jednak do slovtvornej paradigmy, t. j. do mikrosystému základového slova a jeho derivátov prvého derivačného stupňa (pričom pri viacerých možných motiváciách je adjektívny derivát ako polymotivačné slovo usúvzťahnený s viacerými východiskovými slovami, napr. *zberateľský* so substantívami *zberateľ* aj *zberateľstvo*), jednak do širšieho slovtvorného hniezda zahŕňajúceho rovnakokoreňové deriváty rozličných derivačných stupňov (porov. napr. Buzássyová, 1974; Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989).

Paradigmatické vzťahy organizujúce paradigmy jazykového systému (a teda aj paradigmy prídavných mien) sa vo vzťahu k nositeľom/používateľom jazyka prejavujú ako asociatívne vzťahy, ktoré spájajú jazykové prvky v ich jazykovom vedomí – poznanie paradigmatických vzťahov „platných“ v konkrétnom synchronnom časovom bode dovoľuje adekvátne (norme zodpovedajúce) využívanie jazykových jednotiek v syntagmatickom pláne. Paradigmatika a syntagmatika (systémová a textová existencia) prídavných mien sa navzájom podmieňujú, pričom synchronna paradigmatická organizácia poskytuje možnosti ich syntagmatickej realizácie. Tá však prináša rozličné posuny a zmeny, z ktorých niektoré sa stávajú základom paradigmatickej reštrukturalizácie. Z hľadiska textového fungovania sú zaujímavé – vzhľadom na rozmanitosť a menlivosť vzájomných vzťahov, konkurenčnosť, resp. vyhranenosť rozličných súvzťahných adjektívnych podôb – najmä paradigmatické vzťahy medzi adjektívnymi derivátmi v slovtvorných paradigmách a hniezdach, kde sa často pri využití existujúceho bohatstva adjektívnych derivačných formantov vyskytuje, resp. z pohľadu zmien objavuje, koexistuje či zaniká aj niekoľko adjektívnych foriem. Primárnu dôležitosť v rámci slovtvorného zoskupenia má vzťah základového slova a jeho adjektívneho derivátu (so systémovo „zadaným“ a rozlične realizovaným, resp. v mnohých prípadoch neobsadeným a synchronne „práve obsadzovaným“ miestom). Slovtvorný paradigmatický vzťah základového slova a adjektívneho derivátu sa pri desubstantívnych adjektívnych odvodeninách špecificky prelína ešte s paradigmatickým syntaktickým vzťahom, keď základové substantívum a jeho adjektívny derivát vystupujú ako izofunkčné (a často konkurenčné) prostriedky pri realizácii atributívneho vzťahu v spojeniach so substantívom (*cesta lesom/cez les – lesná cesta*).

Ktorýkoľvek z naznačených paradigmatických vzťahov môže v synchronnom pláne podliehať zmenám a posunom, ktoré sa rodia a uskutočňujú v syntagmatike rečovej praxe (naznačeníu základných potencií a smerov týchto pohybov v adjektívnej paradigmatickej a ich systémovej podmienenosti sme sa v stručnosti venovali v príslušnej kapitole monografie o dynamike slovnej zásoby, Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 169–194; o napätí medzi paradigmatickou a syntagmatickou

osou porov. napr. Findra, 1986). Komunikačné potreby rozličných typov, požiadavky jazykovej praxe využívajú a súčasne podmieňujú „pružne stabilnú“ existenciu paradigmatických zoskupení jazykových prvkov rozličných typov. Pokiaľ ide o adjektívnu lexiku, syntagmaticky podmienené paradigmatické zmeny možno vidieť najmä v samom dotváraní nových adjektívnych lexém (zapĺňanie „systémovo vytvorených“ neobsadených miest v slootovorných paradigmatách), v zmenách významových štruktúr konkrétnych lexém, odrážajúcich (a umožňujúcich) posuny v kolokabilite, v reštrukturácii slootovorných hniezd. Zmenu slootovorných hniezd predstavuje ich dopĺňanie, redukcia, významová a štylistická diferenciacia a špecializácia (potenciálne) variantných, synonymných či paronymných adjektívnych podôb, a pri vhodných podmienkach ďalej realizácia ich vlastných derivačných potencií, pri ktorých v slootovornom hniezde pribúdajú nové deadjektívne deriváty. Paradigmatická charakteristika adjektívnej lexémy sa však nevyčerpáva jej „jednoduchými“ štruktúrnymi vzťahmi, jej systémová hodnota sa opiera aj o frekvenčné charakteristiky, komunikačnú zaťaženosť, s ktorou zase súvisí aj šírka spájateľnostných vzťahov. Nárast komunikačnej zaťažnosti, podmienený predovšetkým mimojazykovými okolnosťami, môže mať na jednej strane za následok uvoľnenie uzuálnej kolokability s prípadnou (dočasnou) príznačnosťou rozličných neuzuálnych syntagmatických realizácií prídavného mena (Martincová, 1983), na druhej strane sa v záujme napĺňania rozmanitých nominačných potrieb rozličné adjektívno-substantívne spojenia ako viacсловné pomenovania, kolokácie samy stávajú systémovými jednotkami a nadobúdajú vlastnú paradigmatickú platnosť.

Naznačená šírka vzájomnej prepojenosti, podmieňovania a ovplyvňovania paradigmatickej a syntagmatickej adjektív sa týka rovnako primárnych, neodvedených aj odvodených prídavných mien. Kým však primárne akostné adjektíva vstupujú do rozličných lexikálnych, ale aj slootovorných paradigmatických vzťahov, odvodené adjektíva ako derivované slová majú prirodzene sieť paradigmatických vzťahov bohatšiu (pričom v konkrétnych prípadoch to nemusí platiť absolútne). Paradigmatické vzťahy neodvedených a odvodených prídavných mien sú pritom vzájomne prepojené, predovšetkým slootovorná paradigmatica prvotných adjektív sa obohacuje s pribúdaním nových rovnakokoreňových odvodených adjektív (*rýchly – rýchlostný*). Iný typ nového usúvzťažnenia predstavujú významové zmeny adjektívnych derivátov, najmä nadobúdanie kvalifikačných významov pri vzťahových prídavných menách, ktoré má často za následok zmeny aj v lexikálnej paradigmatickej – synonymizáciu primárnych akostných a odvodených kvalifikačných prídavných mien (*cukrový – sladký, betónový – sivý* a pod.).

Najzreteľnejšie sa paradigmatické zmeny v adjektívnej lexike prejavujú v rámci slootovorných hniezd. O slootovorných hniezdach všeobecne platí, že sú, ako konštatuje napr. A. N. T i c h o n o v (1985, s. 36), „v neustálom pohybe“: v ktoromkoľvek synchrónnom stave v nich môžu byť aj málo používané slová, slová „vychádzajúce z obehu“, zastarávajúce, t. j. slová slabo späté so systémom, no ktoré z neho ešte

nevypadli; v tomto zmysle sú hniezda nerovnorodé – v synchronnom slovotvornom systéme sú hniezda len s aktívnou lexikou, no aj hniezda, s celkom alebo len čiastočne pasívnou lexikou. Adjektívne deriváty, ktoré strácajú „syntagmatickú oporu“, ustupujú z používania v komunikačných sférach tých či oných typov, postupne vyprázdňujú svoje „paradigmatické pozície“, pričom takýto osud môžu mať rozličné adjektívne lexémy (často nasledujúc len „existenčné zmeny“ zastarávajúcich základových slov), frekventovane však postihuje najmä niektorú z podôb v rámci variantných dvojíc, prirodzene „predurčených“ buď na redukciu v prospech jednej z variantných podôb alebo na spájateľnosť, významovú či aj len štylistickú disimiláciu (Nábělková, 1995; 1996 a). Bohaté paradigmatické vzťahy rovnakokoreňových adjektívnych derivátov sú v slovenčine podobne ako v iných slovanských jazykoch systémovo umožňované bohatosťou domácich aj internacionálnych derivačných formantov (Nábělková, 1993; ako hovorí F. Š t í c h a [1995, s. 226], „tato rozmanitost se jeví spíše jako neužitečný systémový balast, věc je ovšem mnohem složitější...“). Produktivnosť odvodzovania pomocou rozličných formantov prináša popri možnosti „sústrediť“ rozličné významy v rámci jednej adjektívnej lexémy aj často realizovanú možnosť vyjadriť jednotlivé významy diferencovane, samostatne, pomocou rozličných adjektívnych derivátov, pritom s možnosťami rozličného významového či spájateľného prekryvania. Systémové potencie adjektív sa tak po „potvrdení“ v syntagmatickom fungovaní pri rozličných konkrétnych slovotvorných hniezdach stávajú často základom reálnych rozmanitých paradigmatických vzťahov – od variantnosti cez synonymickosť po paronymickosť, ktoré sú v ďalšom slede zase oblasťou potenciálnej synchronnej dynamiky a môžu podliehať zmenám.

Ako je v paradigmaticke adjektívneho derivátu primárne dôležitý jeho vzťah k základovému slovu, tak k najzaujímavejším otázkam adjektívnej paradigmatickej patrí problematika vlastného zaplňania (zaplnenosti/nezaplnenosti) systémovo viac či menej (vzhľadom na jestvujúce derivačné obmedzenia; porov. kapitolu Možnosti a spôsoby prekonávania obmedzení adjektívnej derivácie v monografii Dynamika slovennej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989, s. 169–194) zadaného „adjektívneho miesta“ v slovotvornej paradigme, zahŕňajúca celú problematiku týchto „štruktúrnych vzťahov“ („zadanosť“ derivačnej štruktúry odvodeného adjektíva, prediktabilita využitého derivačného formantu, „zadanosť“ významu, resp. (typových) významov adjektívneho derivátu v závislosti od významu základového slova a pod.). Dotváranie adjektív pritom priamo súvisí s aktuálnymi komunikačnými potrebami, podmieňujúcimi „typ existencie“ adjektívneho derivátu – v škále od individuálneho, viac či menej okazionalného, jednorazového využitia pri realizácii špecifických potrieb vyjadrenia po uzualne široké využitie v adjektívno-substantívnych spojeniach rozličných druhov s rozličnými významovými vzťahmi a rozličnou mierou „systémovej“ platnosti (od voľných syntagmatických spojení po ustálené kolokácie).

Špecifickú a zaujímavú oblasť využitia (a vôbec existencie – pred väčšinou jazykového spoločenstva často „dobře utajenej“) nie bežných, svojím spôsobom neuzu-

álnych derivátov so špecifickým „paradigmatickým zaradením“ predstavujú terminologické, resp. profesionálne nominačné spojenia rozličných oblastí a rozličných typov, v ktorých sa realizujú derivačné potencie (a prezentuje „sila“ paradigmatických modelov). Takéto spojenia, ktoré často predstavujú jedinečný (resp. len na pár spojení obmedzený) výskyt adjektívneho derivátu, slúžia predovšetkým klasifikačným cieľom. Pevnosť „paradigmatickej pozície“ takýchto adjektívnych derivátov v rámci všeobecnej slovnej zásoby závisí od viacerých faktorov – od rozšírenosti substantívneho základu, od odmedzenia, resp. neobmedzenia ich využitia výlučne na špecifické terminologické kolokácie a pod. (o problematike terminologických spojení ako „frazologickej periférie“ porov. Jarošová, 1993 a). Napríklad v rozličných spojeniach z oblasti botanických názvov, organizujúcich špecifické pojmové pole typov lesných porastov s významovými vzťahmi dvojakého typu – „typ lesa obsahujúci stromy iného druhu pomenované adjektívnou lexémou“ (*brestová dubina, borová dubina, smreková bučina*) a „typ lesa s podrastom rastlín istého druhu pomenovaných adjektívnou lexémou“ (*ostricová jelšina, páperníková brezina, záružľová jelšina, prvosienskú hrabina, kokoríková hrabina, nátržníková dubina, ostricová bučina, lipnicová dubina, kostravová dubina, čučoriedková smrečina, mačuchová smrečina*), resp. s kombináciou oboch typov (*ostricová dubová hrabina*) sa uplatňujú adjektíva z tohto hľadiska rôznorodé – oproti uzuálnym prídavným menám ako *čučoriedkový, smrekový, dubový* sa vyskytujú aj v bežnej slovnej zásobe neuzuálne (môžeme povedať aj neznáme) adjektíva ako *páperníkový, mačuchový*, ako aj isté derivačné obmedzenia prekračujúce prídavné meno *záružľový*. V každom prípade však ide o využitie adjektívnych lexém vo významových vzťahoch netypických pre bežnú slovnú zásobu. Pokiaľ ide o bohatstvo adjektívnych paradigmatických vzťahov, uvedené adjektíva predstavujú zväčša jediný adjektívny člen v slovotvornom zoskupení.

2. Paradigmatika adjektív a jej zmeny v texte a v lexikografickom spracovaní

Bohatšie paradigmatické zoskupenia adjektívnych lexém sa „prezentujú“ v ich textovej realizácii, a to jednak v individuálnom, samostatnom využití, keď vlastná „paradigmatická usúvzťažnosť“ konkrétnych adjektívnych podôb vystupuje len v porovnaní viacerých rozličných textov, ale aj pri súčasnom súvzťažnom využití v rámci jedného textu (porov. Nábělková, 1996 b). Inou, špecifickou a do istej miery problémovou sférou zobrazenia paradigmatických, ale aj typových, typických syntagmatických vzťahov adjektív sú lexikografické diela, predovšetkým výkladové slovníky, ktoré sú výsledkom reflexie ich textového fungovania. V ďalších úvahách sa budeme opierať o zobrazenie paradigmatických vzťahov adjektív v *Slovníku slovenského jazyka* (1959–1968; SSSJ) a *Krátkom slovníku slovenského jazyka* v jeho prvom vydaní z roku 1987 (KSSJ) a v treťom vydaní z roku 1997 (KSSJ3). Slovníkové spracovanie adjektív predstavuje vo všeobecnosti neľahkú lexikografickú úlohu (po-

rov. napr. Čermák, 1992), ktorá sa ešte komplikuje pri spracúvaní viacčlenných a zložitými vzťahmi pospájaných adjektívnych skupín. Viacčlenných paradigmatických zoskupení, demonštrujúcich bohatstvo adjektívnych členov v rozličných derivačných paradigmách, by sa dalo uvádzať mnoho. Vzťahy medzi takýmito adjektívnymi členmi sú pritom v rámci jestvujúcich možných významových vzťahov a spájateľnostného prekryvania vykryštalizované v rozličnej miere. Popri nekonkurujúcich si, významovo či spájateľnostne vyhranených podobách, jestvuje tu široká sféra konkurencie, pričom do konkurenčných vzťahov v konkrétnych pomenovacích situáciách vstupujú deriváty toho istého, ale aj rozličných derivačných stupňov (porov. Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 176 n).

Ako najjednoduchšie adjektívne paradigmatické zoskupenia, ktorých spracovanie vo výkladových slovníkoch zachytáva ich rozličné vzťahy, možno uviesť dvojice rovnakokoreňových adjektív tvorených domácimi aj internacionálnymi formantmi (*mostný, mostový; vzdušný, vzduchový; hôrny, horský; synchronný, synchronický* a pod). V niektorých prípadoch, hoci zriedkavo, je v systéme zakotvená paradigma adjektívnych derivátov od toho istého základového substantíva utvorených s využitím celej „základnej zostavy“ domácich vzťahových formantov (-ový, -ný, -ský), a to buď v istých stabilizovaných vzťahoch, s významovými rozdielmi opretými o rozličné významy substantíva, ako napr. skupina adjektív *krajový, krajský, krajný*, alebo v menej stálom stave, s menej zreteľnou vyhranenosťou významov aj spájateľnosti, ako pri adjektívach *dvorový, dvorný, dvorský* (pri podobe *dvorný* ešte aj s de-verbatimným homonymom vo význame „uhladený, galantný, zdvorilý“). Paradigmatika adjektívnych derivačných prostriedkov, bohatstvo nešpecializovaných aj špecializovaných adjektívnych formantov (Horecký, 1971; Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 169–179, 287–293; Nábělková 1993; 1996 a) dovoľuje existenciu košatých adjektívnych radov s rozdielnym funkčným zaťažením jednotlivých členov. Podľa SSJ napr. na jednom derivačnom stupni v slovotvornom reťazci derivátov substantíva *drevo* existuje paradigmatické zoskupenie významovo, spájateľnostne, komunikačnými sférami využitia aj frekvenčne diferencovaných adjektív *drevný, drevový, drevený, drevitý, drevnatý*. Substantívum *žila* má podľa SSJ adjektívne deriváty *žilný* aj *žilový, žilistý* kniž. zastar., *žilnatý, žilovatý* zried. aj *žilovitý*, pričom medzi niektorými z nich existujú aj v slovníku naznačené vzťahy variantnosti a synonymie. V danom derivačnom reťazci na ďalších stupňoch existujú ešte adjektívne deriváty deminutíva *žilka* → *žilkovatý, žilkovaný, žilkovitý*. Z iných bohatých adjektívnych radov využívajúcich bohatú ponuku adjektívnych derivačných formantov možno uviesť napr. adjektíva k substantívu *rašelina*: *rašelinný, rašelinový, rašelinatý, rašelinistý, rašelinitý*, k substantívu *rašelinisko* adjektíva *rašeliniskový* aj *rašeliništný*. Adjektíva v paradigme substantíva *slnko* sú podľa SSJ *slniečny, slnkový* zried., *slnný* kniž., *slnkový* zried. (substantívum *slnce* sa zachytáva ako básnický variant substantíva *slnko*), k deminutívu *slniečko* ešte adjektívum *slniečkový*.

Popri variantnosti, synonymickosti, paronymickosti, antonymickosti adjektívnych lexém sa na bohatosti adjektívnej paradigmatiky v značnej miere podieľa aj pri adjektívnych derivátoch dosť častá homonymia, ktorá znižuje počet členov v paradigmatických zoskupeniach (napr. *hodinový*^{1,2}, kde podľa SSJ *hodinový*¹ predstavuje derivát k substantívu *hodina* a *hodinový*² k pomnoženému substantívu *hodiny*, pričom v danom paradigmatickom zoskupení jestvuje ešte homonymná dvojica *hodinkový*^{1,2}, kde sa adjektívum *hodinkový*¹ vzťahuje na „malé hodiny“ a *hodinkový*² na substantívum *hodinky* vo význame „druh pobožnosti“). Rozdiely v spracovaní homonymných adjektív v slovníkoch sú okrem rozdielov odrážajúcich zmenu pomerov v jazykovej realite aj odrazom zmenenej spracovateľskej koncepcie v chápaní paradigmatiky konkrétnych lexém vo vzťahu medzi polysémiou a homonymiou. Tak sa v SSJ ako adjektívne homonymá (prihniezdované k substantívnym homonymám) spracúvajú napr. adjektíva *jazykový*^{1,2}, *mesačný*^{1,2}, kým KSSJ ich, sledujúc pri vzťahu polysémie a homonymie skôr prístup zodpovedajúci „maximalizácii polysémie“ (porov. napr. Lipka, 1992, s. 139), podáva bez vyčlenenia významov pri polysémickom substantíve (*jazykový*) alebo ako viaceré významy jedného polysémického slova (*mesačný*). Ako dvojvýznamová lexéma sa v KSSJ podáva aj adjektívum *jazyčný* (1. lingv. *jazyčné spoluhlásky* artikulované jazykom, 2. pejor. *jazyčný* *jazyčné ženy*), pri ktorom sa v SSJ každá z lexíí spracúvala ako homonymná lexéma (*jazyčný*¹ – „veľa a zbytočne rozprávajúci, klebetný, hašterivý“, *jazyčný*² – lingv. *jazyčné spoluhlásky* „artikulované jazykom, lingvály“). V tomto prípade možno upozorniť ešte aj na rozdielne podanie synonymických paradigmatických vzťahov v dvoch porovnávaných slovníkoch, keď KSSJ na rozdiel od SSJ explicitne v rámci výkladu predstavuje adjektívum *jazyčný* v synonymickom vzťahu s podobou *jazyčný*.

Uchopenie a lexikografické spracovanie vzťahov medzi potenciálne či reálne konkurujúcimi si formami, ktorých vzťahy môžu byť a často sú v pohybe, vo vývine, je náročné. Zachytenie paradigmatiky predpokladá spoľahlivú (v minulosti, ale stále ešte aj teraz neľahko dosiahnuteľnú) oporu o rozsiahly jazykový materiál z rozličných komunikačných sfér. Rozdielne spracovanie v slovníkoch potom na jednej strane môže byť len dôkazom zložitosti a problematikosti lexikografického spracovania pri nezmenenej situácii, môže však reprezentovať aj reálne zmeny v jazykovej situácii. Pri overovaní si situácie v inojazyčných slovníkoch narazili sme napr. v rozličných výkladových slovníkoch angličtiny na zaujímavé spracovanie potenciálne variantných adjektívnych podôb *diabolic* a *diabolical*, ktoré sa v lexikografickom spracovaní podávajú natoľko odlišne, že škála tohto ich spracovania zachytáva vlastne všetky paradigmatické vzťahy, ktoré pri takýchto slovách prichádzajú do úvahy – od variantnosti cez synonymiu po paronymiu. Za zmienku stojí porovnanie spracovania v populárnom slovníku *Collins Cobuild* z r. 1987 a r. 1995: kým v slovníku z r. 1987 sú spomínané adjektíva spracované v samostatných heslách s rozdielnymi významami (*diabolic* ako slovo so vzťahovým, klasifikačným významom, *diabolical* ako slovo s dvoma kvalifikačnými významami), pričom sa však pri adjektíve *diabolical* vyčle-

ňuje ešte aj tretí význam totožný s významom adjektíva *diabolic* (3. *diabolical* also means the same as *diabolic*), v novom vydaní slovníka z r. 1995 (teda s osemročným odstupom) sa tieto adjektívne formy spracúvajú ako paronymá, ktoré vo význame a použití nemajú žiadnu sféru prekrývania. Takéto možno až prekvapujúce rozdiely v spracovaní uvádzame len na ilustráciu zložitosti situácie v paradigmaticke adjektívnych derivátov aj v iných jazykoch. Je zjavné, že „reálnu paradigmu“ konkrétnych slov nie je vždy jednoduché uchopiť ani v teoretickej, ani v „používateľskej“ reflexii. Veď preto je práve oblasť rovnakokoreňových adjektívnych derivátov jednou zo sfér, ktorej sa (často „na požiadanie“ používateľov jazyka) oddávna venujú poradenské príspevky.

Pevnosť umiestnenia jednotlivých derivátov v konkrétnych paradigmatách je nerovnaká a menlivá. Ako je zrejmé aj z uvedených príkladov, časť adjektív zachytených v slovníkoch sú slová zriedkavé, predstavujúce vo vzťahu k bežným, uzuálnym slovom často alternatívne výrazové prostriedky. V takom vzťahu môžu byť bežné a zriedkavé slovo v synchrónnom pohľade, nezriedka sa však do kvalifikátora zried. premieta zastaranosť (odraz diachrónej zmeny) niektorého z „paradigmatických partnerov“. Ústup niektorej z adjektívnych lexém z použitia, t. j. redukcia paradigmy súvisí so zmenami v syntagmatike – menšie zmeny v spájateľnosti predstavujú situácie, v ktorých do ústupu jednej z (variantných) foriem jestvovala istá spájateľnostná zhoda, prekrývanie (*interiéry/interiérový*, v KSSJ len *interiérový*). Väčšmi sa spájateľnostné pomery menia v prípade, keď pri istej východiskovej významovej a spájateľnostnej diferencovanosti po ústupe niektorej z podôb rozširujú sa spájateľnostné potencie expanzívnejšej a frekventovanejšej podoby (*parlamentárny/parlamentný*). Pribudnutie člena adjektívnej paradigmy (označené znamienkom +) môže vo vzťahu k bežnej, uzuálnej podobe predstavovať tiež len alternatívny výrazový prostriedok s prekrývajúcou sa spájateľnosťou (*+skulptúrny, skulptúrny*; Nábělková, 1996), alebo významovo a tým prirodzene v mnohom aj spájateľnostne odlišenú lexikálnu jednotku (*výživný/+výživový, údajný/+údajový, krajinský/+krajinný*); pri prípadnej rovnakej spájateľnosti paronymných jednotiek ide potom o vyjadrenie rozličných významov (*výživný prvok/výživový prvok*). Pravda, vzťahy medzi členmi adjektívnej paradigmy nemusia byť a často ani nie sú zreteľne vymedziteľné, ich významové a spájateľnostné vzťahy sú nezriedka menej určité a sú vo vývine.

Reflexia zmien v adjektívnych paradigmatách v ich spracovaní v časovo nadväzujúcich slovníkoch sa v súčasnej „slovníkovej situácii“ komplikuje tým, že pre slovenčinu predbežne nemáme rozsahom porovnateľné výkladové slovníky, a tak sa k časovému faktoru porovnania spracovania v SSJ a v KSSJ pripája aj faktor typu slovníka, t. j. fakt, že KSSJ ako „krátky“ slovník zachytáva len, resp. prevažne bežnú, frekventovanú slovnú zásobu, a teda nezachytenie niektorej z adjektívnych podôb v tomto slovníku môže znamenať jednak jej ústup z používania, jednak istú okrajovosť (z hľadiska frekvencie, či špeciálne obmedzenosť na niektorú z komunikačných sfér). A naopak, z obohatenia slovnéj zásoby pre KSSJ „nevyplývala povinnosť“

zachytávať menej bežné, hoci živé slová. Pri porovnaní niektorých paradigiem spracovaných v SSJ, napr. zo spomínanej päťčlennej adjektívnej paradigmy pri východiskovom substantíve *rašelina*, v KSSJ ostal len derivát *rašelinový*, z rovnako päťčlennej skupiny *atómový*, *atomický*, *atomárny*, *atomizačný*, *atomistický* KSSJ zachytáva len adjektívum *atómový*, z adjektívnej skupiny *burinový*, *burinatý*, *burinovitý* sa nezachytáva nič. Z adjektív ako *žurnálový*, *žurnálny* trochu zastar., *strniskový* poľnohosp., *strnistý* zried., *tabakový*, *tabačný* zastar., *vzruchový* psych., *vzrušený*, *vzrušný* bás., *vzrušujúci* spracúva KSSJ synchronne aktuálne (*žurnálový*, *tabakový*) a rozšírenejšie, bežnejšie adjektívne podoby (*strniskový*, *vzrušený*, *vzrušujúci*). Pri spracovaní adjektív v KSSJ často vypadávajú menej bežné, resp. aj ako zriedkavé označené podoby utvorené špecializovanými formantmi (*vežatý*, *vežený*, *chvostavý*, *chvostnatý*, *jedovitý*, *zrnistý*, *strnistý*, *chladistý*, *chladnastý*).

Zmeny v paradigmaticke adjektív, ako ich v porovnaní so SSJ podáva KSSJ, sú zaujímavé z rozličných hľadísk. V mnohých prípadoch ich možno chápať ako obraz paradigiem redukovaných na ich základné, najbežnejšie, najfrekventovanejšie členy (čo niekedy predstavuje absenciu akéhokoľvek adjektívneho člena). V mnohých prípadoch poskytujú možnosť sledovať presadzovanie sa podôb s „produktívnejším“ formantom: ústup podôb na *-ný* (spomínané *tabačný*, *žurnálny*, ďalej napr. *exilný*, *hrobný*), resp. na *-ský* v konkurencii s *-ový* (*námorský*, *víťazský*) a pribudnutie (v slovtvornom hniezde jediných alebo vo vzťahu k jestvujúcim adjektívam variantných, synonymných či paronymných) podôb na *-ový* (*vikendový*, *nehodový*, *vlahový*, *exilový*, *výživový*). Popritom sa však zaznamenávajú aj protichodné javy ako dôkaz istej „voľnosti“ a neprediktability takýchto procesov (o jedinečnosti individuálnej histórie ako aj súhrnu vzťahov lexikálnych, medzi nimi aj derivovaných jednotiek porov. napr. Furdík, 1995). Zriedkavejšie síce, ale predsa možno stretnúť prípady, keď ustúpi, resp. „neujme sa“ adjektívna podoba s produktívnejším formantom, napr. v prípade konkurencie adjektív na *-ový/-ný* v KSSJ „vypadlo“ adjektívum *žatvový*, v SSJ spracované ako (zriedkavý) variant adjektíva *žatevný*.

3. Napríklad prípad adjektívnej dvojice *parlamentárny/parlamentný*

V porovnaní s čisto „registračným“ výpočtom výsledkov zmien je zaujímavejšia a preukaznejšia analýza zmien v paradigmaticke adjektív v opore o vývin ich syntagmatických vzťahov. V jazykovej praxi môžeme napr. sledovať v slovníkoch dosiaľ nezachytenú zmenu vzťahu adjektív *šťastný* a *šťastlivý*, ktorú možno hodnotiť ako ústup adjektíva *šťastlivý* zo spojení so substantívami rozličných typov a tým aj z lexikograficky predstavovanej pozície viacvýznamového synonyma a nadobúdanie statusu zriedkavejšieho slova viac menej obmedzeného na niektoré pevné kolokácie (*šťastlivé sviatky*, *šťastlivý nový rok*). Reštruktúraciu paradigmatických vzťahov v opore o zmenenú situáciu v syntagmatike možno podrobnejšie demonštrovať aj na

príklade zmeny v slovotvornom hniezde substantíva *parlament*, konkrétne na zmene vzťahu adjektív *parlamentný* a *parlamentárny* (stručnú zmienku o tejto zmene sme publikovali už v článku o variantnosti ako sfére dynamiky v adjektívnej paradigmaticke; Nábělková, 1996 a, s. 265). V lexikografickom spracovaní vzťah danej dvojice adjektív a ich „súradnice“ v rámci slovotvorného hniezda vyznievali (v jednotlivých slovníkoch v nerovnakej miere) ako variantnosť, prípadne „blízka“ synonymia, pričom ich slovotvorné okolie bolo predstavené ako nerovnako bohaté.

SSJ v slovotvornom hniezde substantíva *parlament* zachytáva slová *parlament*, *parlamentár*, *parlamentársky*, *parlamentarizmus*, *parlamentaristický*, *parlamentárny*, *parlamentárne* a *parlamentný*, *parlamentne*. Adjektívum *parlamentársky*, prihniezdované bez výkladu k substantívu *parlamentár*, je exemplifikované spojením *parlamentárske poslanie*, adjektívum *parlamentaristický* je bez výkladu a exemplifikácie prihniezdované k substantívu *parlamentarizmus* a adjektíva *parlamentárny* a *parlamentný* (s príslušnými príslovkami) sú spracované každé v samostatnom hesle. Ich vzťah zo spracovania vyznieva tak, že obe môžu vystupovať v dvoch v zásade zhodných (hoci nie celkom rovnako formulovaných) významoch, pričom pre každé z nich je však na prvom mieste, a teda ako základný, resp. dominantný (a spájateľnosť s istými substantívami predpokladajúci) uvedený iný z nich; synonymickosť s druhou adjektívnou podobou má každé z nich uvedené pri v poradí druhom význame:

parlamentárny 1. riadený parlamentom: *p-e zriadenie*, *p. štát*, *p-a republika*; kniž. *p-ou cestou* pomocou parlamentu; 2. v parlamente bežný, **parlamentný**: *p-á činnosť*; **parlamentárne** v parlamente, parlamentom

parlamentný 1. týkajúci sa parlamentu, patriaci parlamentu, v parlamente bežný: *p. výbor*, *p-á skupina*; *p-é voľby* do parlamentu; *p. politický boj*; *p-á delegácia*; 2. riadený parlamentom, **parlamentárny**: *p-é zriadenie*, *p-á demokracia*, *p-á republika*; kniž. *p-ou cestou* pomocou parlamentu; **parlamentne** v parlamente, parlamentom

Slovník cudzích slov (Šalingová – Maníková, 1979; ďalej SCS) vzťah týchto adjektív aj širšie vzťahy v slovotvornom hniezde podáva čiastočne inak. Zachytáva podoby *parlamentár*, *parlamentarizmus*, *parlamentárny* i *parlamentný*, *parlamentárne* i *parlamentne* a z adjektív pridáva podobu *parlamentový*. SCS deriváty nehniezduje, takže adjektíva sú spracované samostatne, s výkladom, bez exemplifikácie. V SCS sú adjektíva *parlamentárny* i *parlamentný* zachytené ako dvojvýznamové varianty (1. týkajúci sa parlamentu; bežný v parlamente 2. riadený parlamentom) bez akejkoľvek významovej či spájateľnostnej diferenciácie, pričom na prvom mieste sa uvádza adjektívum *parlamentárny*; podobne sú spracované aj zodpovedajúce príslovky. Okrem tejto adjektívnej dvojice SCS ako jediný zo slovníkov slovenského jazyka zachytáva aj adjektívum *parlamentový* vo význame „týkajúci sa parlamentu (budovy)“.

KSSJ zachytáva slová *parlament*, *parlamentný*, *parlamentárny*, *parlamentár*, *parlamentarizmus*, pričom spracovanie prídavných mien, ktoré sú bez výkladu pri-

hniezdované k substantívu *parlament*, ukazuje na variantnosť s čiastočne diferencovanou spájatelnosťou, demonštrovanou na príkladoch *p-é* (čiže *parlamentné*) *voľby*, *p.* (čiže *parlamentný/parlamentárny*) *system*, *p-e* (čiže *parlamentárne*) *zriadenie*.

V uvedených slovníkoch sú teda zachytené okrem dvojice *parlamentný* a *parlamentárny*, ktorých vzťah sledujeme, aj ďalšie adjektíva z daného slovtvorného hniezda, *parlamentaristický*, *parlamentársky* (SSJ) a *parlamentový* (SCS), ktoré síce zaplňajú systémom „zadané adjektívne pozície“ a môžu sa sporadicky vyskytovať v jazykovej praxi, avšak v materiáli, ktorý máme k dispozícii (kartotéka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV z rozličných období, dostupná časť elektronického korpusu slovenského jazyka so súčasnými, prevažne publicistickými textami, vlastná excerpčia), nie sú doložené. Vlastne jedno z nich, adjektívum *parlamentársky*, sa vyskytlo v materiáli zo 40. rokov tohto storočia, nie však vo význame, ako ho zachytáva SSJ (ako derivát k substantívu *parlamentár* „vyjednávač“, t. j. vlastne vo význame „vyjednávačský“), ale ako adjektívum vzťahujúce sa, resp. motivované parlamentom (*Plané politikárčenie, jalové debaty, v akých sa často vybijala parlamentárska politika nedávnych čias, stratily pre nás smysel* [Napred 1943]). Zo slovtvorného hniezda substantíva *parlament* sa v tejto vrstve slovnej zásoby vyskytlo ešte inde nedoložené substantívum *parlamentník*.

Doklady adjektív *parlamentný* a *parlamentárny* v staršej jazykovej vrstve (doklady zo 40.–50. rokov) ukazujú „živost“ oboch adjektív v jazykovej praxi, spájatelnostné „prekrývanie“ v rovnakých kontextoch, no predsa väčšiu funkčnú zaťaženosť adjektíva *parlamentný*, čo sa prejavuje jednak v čisto kvantitatívnom aspekte (viac ako dvojnásobná frekvencia), jednak v spájatelnostných potenciách. Popri viac-menej viac-slovných pomenovaniach vzťahujúcich sa na typy politických zriadení, pri ktorých si konkurujú obe adjektívne podoby (spojenia so substantívami *demokracia*, *republika*, *monarchia*, *zriadenie*), adjektívum *parlamentný* výraznejšie než *parlamentárny* v tomto materiáli obsadzuje posty v spojeniach rozličných typov – predovšetkým vo frekventovanom spojení *parlamentné voľby*, ale aj v spojeniach so substantívami ako *akcie*, *reči*, *škriepka*, *prejav*, *prerokovanie*, *interpelácia*, *politický boj*; *väčšina*, *opozícia*, *delegácia*; *klub*, *komisia*, *frakcia*, *výbor*, *skupina* atď. Už tu sa do istej miery prejavuje vývinová tendencia, ktorá sa ako paradigmatická zmena završuje v súčasnom jazyku, t. j. výhradné postavenie adjektíva *parlamentný* vo všetkých typoch spojení a ústup podoby *parlamentárny* „zo scény“. Predsa však v tomto období adjektívum *parlamentárny* ešte „žilo“:

Ba popri dozvukoch časopiseckých sjazd mal aj parlamentárne ozveny (Napred 1942). – *Práve vtedy, keď vyčerpanej krajine Francúzska bolo treba trpezlivou parlamentárnou cestou, demokratickou, zo všetkých síl pomáhať...* (Pravda 1947). – *...prichádzali do hlavného mesta už či na evanjelické konventy, na parlamentárne zasadania alebo za obchodom* (J. Alexy 1948). – *Náš režim nie je režimom parlamentárnej demokracie, ale ľudovej...* (Gottwald 1950).

V novšom materiáli v kartotéke JÚLEŠ SAV sa adjektívum *parlamentárny* vyskytuje už len raz, v spojení *parlamentárna reč*, aj to však nie v čisto vzťahovom

význame „reč (prednesená) v parlamente“, ale vo význame charakteristickej vlastnosti, resp. podobnosti „reč ako v parlamente, typická pre parlamente“ (*Nebola to parlamentárna reč a Cibulka si naskutku vyprosila neoficiálny tón* [Sedlák 1969]). Adjektívum *parlamentný* je tu doložené viackrát, predsa však spoločenská situácia „ľudovej demokracie“ nedávala adjektívu tohto typu taký široký priestor uplatnenia ako je to v súčasnosti, keď možno (aj popri tom, že nikdy celkom neustúpilo z používania a v lexikografickom spracovaní nebolo – nemalo byť prečo – opatrené žiadnym stylistickým kvalifikátorom) hovoriť o istej jeho revitalizácii (Buzássyová, 1995), až frekvenčnom „boome“.

V elektronickom korpuse slovenského jazyka (Benko, 1996), poskytujúcom jazykový materiál predovšetkým z textov novinovej proveniencie posledného obdobia, adjektívum *parlamentárny* nemáme doložené ani raz, kým adjektívum *parlamentný* korpus dokladá v „nespočetných spojeniach“, pričom frekvenčné údaje, ktoré korpus poskytuje „výdatnejšie“ a spoľahlivejšie než ručne zostavovaná kartotéka (Zgusta, 1991; Benko, 1993; Jarošová, 1993 b; Čermák, 1995; Štícha, 1995), dávajú príležitosť zreteľnejšie vidieť typické ustálené nominačné a najfrekventovanejšie spojenia, frekventované publicizmy, rovnako ako zachytiť aj neuzuálne, „textové“ fungovanie prídavného mena v netradičných a na uzualizáciu nereflektujúcich spojeniach. Korpusový materiál dáva rovnako príležitosť vidieť adjektívno-substantívne spojenia v konkurencii s ich „paradigmatickými syntaktickými konkurentmi“, spojeniami, v ktorých funkciu atribútu zastupuje substantívum *parlament* v rozličných bezpredložkových aj predložkových pádoch (konkurencia typu *kuloáre parlamentu – parlamentné kuloáre, uznesenie parlamentu – parlamentné uznesenie* a pod.), ako aj podrobnejšie sledovať podmienky a okolnosti využitia tej či onej „paradigmatickej danosti“ v texte (*na pôde parlamentu došlo k spolupráci – popri parlamentnej pôde sa konflikt rozpútal i na medzinárodnej úrovni; činnosť parlamentu – zastúpenie opozície v parlamentnej činnosti; budova parlamentu – parlamentná budova NR*).

Medzi najfrekventovanejšie ustálené spojenia s adjektívom *parlamentný*, podmienené procesom rozvíjania parlamentnej demokracie, patria spojenia ako *parlamentné voľby, parlamentná schôdza, parlamentné zoskupenia, parlamentný výbor, parlamentná komisia, parlamentná strana, parlamentná koalícia, parlamentná väčšina, parlamentná menšina, parlamentný subjekt, parlamentný politik, parlamentné kreslo, parlamentná tlač, parlamentné rokovania, parlamentné aktivity*. Medzi voľné spojenia s adjektívom *parlamentný*, ktoré sa vyskytovali v sledovanom korpuse, možno rátať spojenia ako *najsilnejší parlamentný konkurent, parlamentný kolega, parlamentný spojenec, parlamentné divadlo, parlamentná fraška, parlamentné a vládne zmeny, parlamentný bufet, parlamentný zápas, naša parlamentná tradícia* a pod. Kým spojenia tohto typu možno považovať za priesačné a neproblematické syntagmatické uplatnenie daného prídavného mena nezávisle od kontextu, publicistické texty prinášajú aj doklady neuzuálneho, textovo podmieneného, resp. textovo závislého syntagmatického využitia, ako aj aktualizované frazeologizmy,

napr. v spojeniach ako *parlamentná účasť*, *parlamentná realita*, *parlamentná lúpež*, *parlamentná matematika*, *púšťať parlamentné perie*. Celkové vysoké komunikačné zaťaženie tohto prídavného mena v opore o mimojazykovú realitu nachádza odraz vo vzniku publicistickejšieho spojenia ako *parlamentná noc*; konkrétne toto spojenie, viazané na poznanie mimojazykových skutočností, sa v sledovanom materiáli vyskytuje opakovane (*Víťaz volieb sa na zdôvodnenie svojho postupu v onú parlamentnú noc odvoláva na prax vo vyspelých západných demokraciách*. [Pravda 1994] – ...*„stráž je unavená“*... *Možno viac, ako bol v slovenskú parlamentnú noc unavený jeden novopečený predseda NR SR* [SME 1994] – a pod.). Špecifické novšie využitie našlo prídavné meno *parlamentný* v propriálnej oblasti, keď sa popri apelatívnych spojeniach stalo aj súčasťou slovenských pomenovaní viacerých medzinárodných inštitúcií ako *Parlamentné zhromaždenie Rady Európy*, *Parlamentné zhromaždenie Stredoeurópskej iniciatívy*, *Medzinárodná lekárska parlamentná organizácia (MLPO)* a i.

Jazyková prax priniesla teda zmeny v porovnaní s paradigmatickým „uložením“ sledovaných adjektív odrážajúcim sa v ich syntagmatickom využití v predchádzajúcich obdobiach – a aj v ich lexikografickom zachytení. Daný stav sa ukazuje ako relatívne stabilizovaný, veď adjektívum *parlamentárny* sa celkom vytratilo z jazykového úzu, adjektívum *parlamentný* naopak rozšírilo svoje funkčné teritórium. Otázkou ostáva, ako túto zmenu, resp. „akú paradigmaticku“ podať v súčasných slovníkoch.

Tretie, upravené vydanie KSSJ zohľadnilo zmenené paradigmatické vzťahy (ako ich odráža textový výskyt), t. j. ústup podoby *parlamentárny*, a k substantívu *parlament* priradzuje už len jeden adjektívny derivát *parlamentný* s exemplifikáciou spojeními *parlamentné voľby*, *parlamentný systém*, *parlamentné zriadenie*. Nové vydanie KSSJ prinieslo teda – v zhode s jazykovou realitou a, nazerané z iného zorného uhla, v zhode s poslaním „krátkeho slovníka“ podať reálne zobrazenie frekvencovanej „aktívnej“ slovnej zásoby – redukované paradigmatické zoskupenie.

Pred koncipovaným viacväzkovým slovníkom slovenského jazyka stojí v tomto – a jemu podobných – prípade zložitejšia otázka. Ako sme už spomínali, viacväzkový SSJ zachytával aj v sledovanom slovotvornom hniezde okrem danej dvojice adjektív ešte ďalšie, menej frekvencované prídavné mená. Ak nezabudneme, že v synchronnom systéme sú paradigmatické zoskupenia obsahujúce aktívnu lexiku ako aj „hniezda“ skladajúce sa čiastočne z frekvencovaných a čiastočne z okrajových, resp. aj len z celkom okrajových, zastarávajúcich či zastaraných, „pasívnych“ členov, treba dobre „preveriť“ a zvážiť spôsob zachytenia týchto paradigmatických vzťahov. Zmenu paradigmatických vzťahov by zrejme vo výkladovom slovníku väčšieho typu na rozdiel od riešenia v KSSJ bolo vhodné predstaviť nie vypustením v jazykovej praxi „synchronne odmietanej“ podoby, ale vhodným využitím kvalifikátorov, čím by sa podal komplexnejší a vernejší obraz jazykovej reality. Podobne treba brať do úvahy celú ďalšiu súčasnú aj „nedávnu“ paradigmaticku, ktorú KSSJ zo známych dôvo-

dov nezachytáva. Jedným zo zaujímavých dôsledkov reálneho ústupu (lexikografického vypustenia) podoby *parlamentárny* je napr. aj uvoľnenie „formálnej kompaktnosti“ slovotvorného hniezda; ak sa pozrieme už len na reťazec *parlament, parlamentý, parlamentarizmus*, substantívum *parlamentarizmus* sa ukazuje v iných slovotvorných súvislostiach ako v reťazci *parlament, parlamentárny, parlamentarizmus*. Vzťahy syntagmatiky a paradigmatickej sledované ako vzťahy, resp. zmeny vzťahov v čisto „adjektívnej“ paradigmatickej majú tak svoje širšie súvislosti v rámci konkrétnych slovotvorných hniezd.

4. Záver

Bohatstvo adjektívnej paradigmatickej je jedným zo zdrojov možností výrazovej presnosti aj „pestrosti“ pri pomenovaní rozmanitých javov sveta. Ako jazykový jav je sférou mobility, dynamiky, preskupovania, ktoré sú späté so syntagmatickým fungovaním – „prechodne stabilná“ paradigmaticka prídavných mien je súčasne zdrojom aj výsledkom ich syntagmatiky. Na celkovom (dočasne) výslednom obraze sa spoluzúčastňujú používatelia jazyka a ich texty (syntagmatika opretá o „isté paradigmatické vedomie“), ako aj teoretická reflexia predstavená v lexikografických dielach (obraz paradigmatickej vychádzajúci z poznania „života v syntagmatike“).

Bibliografia

- BENKO, V.: Konverzia Krátkeho slovníka slovenského jazyka na lexikálnu databázu. In: Algoritmy '91. Red. F. Kluska. Bratislava, Jednota slovenských matematikov a fyzikov 1991, s. 24–32.
- BENKO, V.: Iná databáza: Korpus textov (slovenského jazyka). In: Databázy '96. Zborník z 3. medzinárodného seminára o databázových technológiách. Red. J. Šefránek. Bratislava, Cofax 1996, s. 181–187.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Slovo tvorná štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, Veda 1974. 237 s.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine (Tendencie, motívy, komunikačné efekty). In: Języki słowiańskie. Red. S. Gajda. Opole 1995, s. 195–203.
- ČERMÁK, F.: Paradigmatika a syntagmatika slovníku: problémy a možnosti. Slovo a slovesnost, 53, 1992, s. 249–264.
- ČERMÁK, F.: Jazyk a jazykověda. Praha, Pražská imaginace 1994. 251 s.
- ČERMÁK, F.: Jazykový korpus: Prostředek a zdroj poznání. Slovo a slovesnost, 56, 1995, s. 119–140.
- DOLNÍK, J.: Logické principy organizácie slovné zásoby. Slovenská reč, 52, 1987, s. 129–138.
- FINDRA, J.: Norma, úzus, jazyková prax. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 236–243.
- FURDÍK, J.: „Zákonitost' jednotlivého“ v slovanskej lexike. Slavica slovac, 30, 1995, s. 122–127.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorba slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.

JAROŠOVÁ, A.: Frazeologičeskaja „periferija“ i jejo predstavlenije v tolkovom slovare. In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. – Phraseology in Education, Science and Culture. Red. E. Krošlákova – P. Ďurčo. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1993(a), s. 186–193.

JAROŠOVÁ, A.: Korpus textov slovenského jazyka. Slovenská reč, 58, 1993(b), s. 89–95.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987; 3. dopl. a preprac. vyd. 1997.

KUBRIAKOVA, J. S.: Dinamičeskije tendencii v jazykovej komunikácii: typy i funkcii. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zost. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990, s. 19–31.

LIPKA, L.: An Outline of English Lexicology. Tübingen, Niemeyer 1992. 212 s.

MARTINCOVÁ, O.: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Praha, Univerzita Karlova 1983. 160 s.

NÁBĚLKOVÁ, M.: Vzťahové adjektíva v slovenčine. Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov. Bratislava, Veda 1993. 204 s.

NÁBĚLKOVÁ, M.: Variantnosť rovnakokoreňových slov (Z výsledkov anketového výskumu). In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 88–100.

NÁBĚLKOVÁ, M.: Variantnosť ako prvok dynamiky v adjektívnej paradigmaticke. Slovenská reč, 61, 1996(a), s. 257–266.

NÁBĚLKOVÁ, M.: Slovtvorba adjektív v textových súvislostiach. In: Fungovanie jazykových prostriedkov v texte. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996(b), s. 37–47.

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968.

ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 943 s.

ŠTÍCHA, F.: Desubstantivní adjektivní přívlastek v současné spisovné češtině. Naše řeč, 78, 1995, s. 225–235.

TICHONOV, A. N.: Slovoobrazovateľnyj slovar russkogo jazyka. Tom 1. Moskva, Russkij jazyk 1985. 855 s.

ZGUSTA, L.: Probable Future Developments in Lexicography. In: Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography. Vol. 3. Red. F. J. Hausmann – O. Reichmann – H. E. Wiegand – L. Zgusta. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1991, s. 3158–3168.

Príspevok vznikol v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV ako súčasť vedeckého grantu č. 95/5305/238 prideleného Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied VEGA.

DISKUSIE

SPISOVNÁ SLOVENČINA EXISTOVALA AJ PRED A. BERNOLÁKOM?

KONSTANTIN LIFANOV

LIFANOV, K.: Did There Exist the Slovak Literary Language before A. Bernolák? Jazykovedný časopis, 48, 1997, No. 2, pp. 104–111. (Bratislava)

Táto otázka sa môže zdať paradoxnou, lebo dejiny slovenčiny sú v podstate dobre známe. Vytvorila sa už tradícia interpretácie konkrétnych faktov, ktorá sa berie ako samozrejmosť. Naozaj dobre vieme, že prvú kodifikáciu spisovnej slovenčiny uskutočnil r. 1787 A. Bernolák. Toto konštatovanie však nedáva odpoveď na položenú otázku, lebo v súlade s modernou teóriou spisovného jazyka kodifikácia nie je jeho počiatkom, pretože k nej dochádza na určitom vývinovom stupni. Práve z tohto hľadiska nebola bernolákovčina čímsi absolútne novým, ale do značnej miery nadväzovala na staršiu písomnú tradíciu, ktorá sa pôvodne vytvárala v južnom regióne západného Slovenska. Už koncom 19. storočia bolo zistené, že A. Bernolák „len formálnu sankciu poskytol tomu, čo sa v spisovnom jazyku Slovákov za jeho doby v skutočnosti zjavovalo“ (Vlkolinský, 1885, s. 238) a „počiatok nášho nového spisovného jazyka treba nám hľadať takmer poldruha stoeletím pred vystúpením Mácsayho“ r. 1718 (op. cit., s. 234). Ešte jednoznačnejšie sa o tom vyjadroval H. B a r t e k: „Stanislav po stopách niektorých českých učencov začína dejiny spisovnej slovenčiny Bajzom a Bernolákom, proti čomu stavíme sa čo najrozhodnejšie, lebo Bajza a Bernolák nezачali nič nového, ale iba uzákoonili svojimi dielami to, čo už dávno žilo pred nimi“ (Bartek, 1937/1938, s. 54).

Aj neskoršie na súvislosti medzi bernolákovčinou a predchádzajúcou tradíciou poukazovali viacerí bádatelia, ktorí sa zaoberali touto problematikou (Habovštiaková, 1962; Krajčovič, 1977; Jóna, 1987 a iní). Tu sa však vynára viacero problémov, spojených so zvláštnosťami štruktúry a žánrového a územného fungovania jazykového útvaru, ktorý v lingvistickej literatúre dostal pomenovanie „kultúrna západoslovenčina“. Ich riešenie umožní vystihnúť jeho podstatu, čo bezprostredne súvisí s určením samotného pojmu „spisovný jazyk“. Ten však dlhší čas ostával nevymedzený preto, lebo v jazykovede dominovali mladogramatické názory na jazyk, podľa ktorých objektom výskumu má byť najmä prirodzený jazyk (nárečia) a jeho dejiny. V dôsledku toho sa spisovný jazyk ocitol na úplnej periférii vedeckých záujmov. Primát

v striktnom rozlišovaní ľudovej reči a spisovného jazyka patrí príslušníkom Pražskej školy. Napríklad N. S. T r u b e c k o j (1927, s. 54) zdôrazňoval, že ľudová reč a spisovný jazyk „sa úplne nikdy nezhodujú a vyvíjajú sa vlastnou cestou“. Ale len v 50. rokoch 20. storočia sa čoraz nástojčivejšie nastoľovala otázka vyčlenenia dejín spisovného jazyka ako osobitnej disciplíny, ktorá má vlastný objekt bádania, špecifickú metodiku a originálne závery (Bulachovskij, 1951; Havránek, 1955; Jóna, 1957 a iní).

Treba však poznamenať, že celkový zvrät v tejto vedeckej disciplíne nenastal a mladogramatické náhľady neboli definitívne prekonané, ale nadobudli inú podobu. Prejavujú sa v tom, že sa v prácach niektorých jazykovedcov preferuje historicko-etnický pohľad na tie-ktoré javy a zanedbáva sa funkčný aspekt. Na zásadné rozdiely týchto dvoch prístupov k spisovnému jazyku poukázal na príklade starej cirkevnej slovančiny R. I. A v a n e s o v. Kým podľa prvého hľadiska cirkevná slovančina má starobulharský pôvod s niektorými južnoslovanskými a západoslovanskými prvkami, podľa druhého hľadiska však patrí všetkým južným a východným Slovanom a nemá sa hodnotiť ako čosi cudzie, vonkajšie voči jazyku východných Slovanov (Avanesov, 1973, s. 6). V dôsledku toho sa geneticky inoslovanské prvky v spisovnom jazyku nemôžu jednoducho odstraňovať, pretože sa stali zložkami jeho štruktúry. To sa týka v podstate všetkých spisovných jazykov, ale najmä tých, ktoré vznikli ako výsledok vzájomného pôsobenia spisovného jazyka nejakého iného etnika a miestnych nárečí. Niektoré geneticky cudzie prvky sa môžu v spisovnom jazyku zakotviť natrvalo (Vinnokur, 1959), iné môžu v budúcnosti stratiť svoje postavenie a uvoľniť miesto príslušným prvkom z miestnych nárečí.

Dôsledným zástancam funkčnej metódy v skúmaní spisovného jazyka v slovakistike bol E. P a u l i n y, ktorý ešte r. 1948 prišiel k mimoriadne dôležitému a na ten čas veľmi odvážnemu záveru, ktorý v podstate znamenal prevrat v štúdiu spisovnej slovenčiny. Vo svojej známej monografii *Dejiny spisovnej slovenčiny* (Pauliny, 1948, s. 57) píše: „Slovakizačný proces šiel ďalej natoľko, že koncom prvej polovice 18. storočia máme u slovenských katolíkov už dosť pevne normalizovaný národný spisovný jazyk, ktorý pre odchýlky od češtiny už nemožno nazvať len slovakizovanou češtinou.“ Toto tvrdenie malo zásadný význam, lebo bolo v priamom protiklade s rozšírenou koncepciou vývinu spisovnej slovenčiny obsiahnutou v niekoľkých rozsiahlych dielach (Pražák, 1922; 1929; Vážný, 1936). Táto myšlienka však ostala v slovakistike bez širšieho povšimnutia. E. Pauliny svojimi názormi predstihol svoju dobu, čo zároveň podmienilo aj nešťastný osud novej koncepcie. O niekoľko rokov sa jej fakticky vzdal, keď začal rozpracúvať hypotézu o existencii troch kultúrnych jazykov v predkodifikačnom období na Slovensku (Pauliny, 1971; 1983). Táto hypotéza bola zrejme inšpirovaná predpokladom K. H o r á l k a (1962, s. 304) o tom, že „vzniku spisovných jazykú slovanských předcházela většinou formace tzv. kulturních jazykú či nářečí, jichž se užívalo v ústní slovesnosti (v písních, obřadních formulích, říkadlech, pohádkách, pověstech, v ústně tradovaných předpisech a zvyklostech práv-

ních a při úředním jednání)“⁴. Na inom mieste autor píše nasledujúce: „Někdy se vytvoří ještě před vznikem spisovného jazyka tzv. kulturní dialekt, který má širší teritoriální platnost, zprostředkuje styk s různými kmeny nebo příslušníky různých místních nářečí. Tento kulturní dialekt se pak stává společným jazykem národnosti a podřizuje si místní nářečí, spisovný jazyk se pak tvoří na jeho základě“ (op. cit., s. 34).

Z uvedených citátov vyplýva, že K. H o r á l e k mal na mysli také jazykové útvary, ktoré fungovali v období absencie rozvinutej písomnosti. To sa však nemôže vzťahovať na Slovensko s veľkým množstvom písomných pamiatok z predkodifikačných čias. Svojrázna interpretácia E. Paulinyho sa totiž dostala do konfrontácie s pôvodným Horáľkovým tvrdením a to sa neskôr premietlo aj na názory iných jazykovedcov, ktorí nedokázali vypracovať jednotné stanovisko na problematiku kultúrnych jazykov. Treba uznať, že hypotéza o existencii troch kultúrnych jazykov zohrala významnú úlohu vo výskume jazyka pamiatok slovenskej písomnosti, pretože podnecovala bádateľov na štúdium konkrétnych jazykových materiálov, ale v podstate bola odbočením od skutočného vyriešenia problému.

Je veľmi pravdepodobné, že E. Pauliny bol ovplyvnený A. V. I s a č e n k o m, ktorý pred IV. zjazdom slavistov v Moskve r. 1958 prišiel dnes už s klasickým vymedzením spisovného jazyka. Podľa neho spisovný jazyk má ďalšie znaky: 1. je polyvalentný, t. j. môže obsluhovať všetky sféry národného života; 2. je normovaný (z hľadiska pravopisu a ortoepie, gramatiky a slovníka); 3. je všeobecne záväzný pre všetkých príslušníkov tohto národného kolektívu a v súlade s tým nepripúšťa územné varianty; 4. je štylisticky diferencovaný. Táto definícia sa síce v slavistických kruhoch dosť rozšírila, ale mala akýsi háčik: z nej totiž vyplývalo, že v stredoveku slovanské spisovné jazyky vôbec neexistovali. To sa týka okrem iného aj češtiny. V jazykovedných prácach sa hovorí, že čeština sa od konca 14. stor. začala používať aj na Slovensku, pretože už vtedy bola vyspelým spisovným jazykom. Ale normovanosť podľa Isačenkova hľadiska predpokladá predovšetkým kodifikáciu. Prvá gramatika češtiny však pochádza len z r. 1533 (Šlosar, 1979, s. 33), kým prvou skutočnou gramatikou bolo jazykovedné dielo Nedožerského z r. 1603 (Kopečný, 1982, s. 260), avšak kodifikátorskou v modernom zmysle slova sa stala len činnosť J. Dobrovského.

Podľa A. V. Isačenka (1963, s. 63) sa aj dejiny spisovnej ruštiny začínajú veľmi neskoro: len v druhej polovici 18. storočia. Navyše keby sme analogicky posudzovali situáciu v iných európskych krajinách, ukázalo by sa, že o dosiahnutí národnej jednoty v otázke spisovného jazyka možno hovoriť o spisovnej angličtine alebo spisovnej francúzštine iba od 16.–17. storočia, kým formovanie jednotného spisovného jazyka v Taliansku a Nemecku pokračovalo až do druhej polovice 19. storočia, pričom univerzálnosť tohto štandardu bola dlhší čas obmedzená (Guchman, 1970, s. 503).

V rusistike sa postupom času vykryštalizoval názor, že existujú podstatné rozdiely v charaktere spisovného jazyka v stredoveku a v súčasnosti. Definícia A. V. Isačenka sa pokladá za výstižnú pre moderné (súčasnú) spisovné jazyky, kým starobylé spisovné jazyky sa majú určovať ináč. Napríklad A. A. A l e k s e j e v (1993,

s. 238) podáva vlastnú definíciu starobylého spisovného jazyka, bezprostredne vychádzajúc z konfrontácie s Isačenkovou interpretáciou. Podľa neho spisovný jazyk v stredoveku je súhrn úzkofunkčných písomných jazykov, pričom jazyková podoba textu je podmienená funkčným žánrom a jeho stabilita sa dosahuje bez kodifikácie. Zdôrazňuje, že aj pomenovanie „ruský“ v modernom období a v stredoveku treba chápať odlišne, lebo v súčasnosti má význam „prináležiaci Rusom ako národu“, kým v stredoveku „rozšírený v Rusku“. To isté by sme mohli povedať aj v súvislosti s inými spisovnými jazykmi.

Rozsiahlu definíciu spisovného jazyka navrhla významná bádatelka v oblasti tejto problematiky M. M. G u c h m a n o v á (1981, s. 4). Za jeho najdôležitejšie znaky považuje: 1. väčší či menší stupeň vypracovanosti a s tým spojenú selektívnosť; 2. absenciu spontánnosti prejavu; 3. väčšiu či menšiu polyvalentnosť (mnohofunkčnosť), dôsledkom čoho je štýlová rozmanitosť a funkčná štylistická variabilita; 4. tendenciu k reglementácii súvzťažnú s pomenovanou selektívnosťou; 5. určitú úroveň jednotlivosti, čo však nevyklučuje možnosť teritoriálnej a sociálnej variability; 6. nadnárečový charakter. Pozrime sa teraz na jazykový útvar, resp. útvary, ktoré fungovali na Slovensku v predkodifikačnom období, pod zorným uhlom najzávažnejších črt spisovného jazyka.

O existencii spisovného jazyka všeobecne môžeme uvažovať len v prípade, ak bol rozšírený po celom etnickom území (Brozović, 1967, s. 23). Tu sa teda do popredia dostáva otázka vzťahu kultúrnej západoslovenčiny, kultúrnej stredoslovenčiny a kultúrnej východoslovenčiny. Kultúrnu západoslovenčinu môžeme pokladať za špecifický jazykový útvar, ktorý vznikol vzájomným pôsobením češtiny a západoslovenských (najmä juhozápadoslovenských) nárečí a fungoval v náboženskej literatúre (prevažne v katolíckom prostredí), svetskej poézii, v administratívno-právnych dokumentoch atď. E. P a u l i n y (1971, s. 68) síce píše aj o niektorých stredoslovakizmoch, najmä morfológických, ktoré sa zúčastňovali na budovaní jeho štruktúry, ale neuvádza konkrétne príklady. Môžeme pripustiť výskyt takýchto prvkov, ale tie podstatne nemenili jeho späťosť v prvom rade s južnou západoslovenčinou a češtinou. Čo sa týka kultúrnej stredoslovenčiny, týmto termínom sa označujú dva jazykové útvary, čo nie je opodstatnené, lebo mali rôznu genézu a odlišné sféry fungovania. Na jednej strane to bolo stredoslovenské folklórne (básnické) koiné, ktoré sa vytvorilo výlučne na slovenskom nárečovom základe (Lifanov, 1995), ale na druhej strane v administratívno-právnych dokumentoch a v náboženskej literatúre autorov stredoslovenského pôvodu sa vyskytuje jazykový útvar, ktorý analogicky ako kultúrna západoslovenčina vznikol mutáciou češtiny. Osobitne sa musia posudzovať staršie pamiatky, napríklad Ostrihomský rituál (1625), lebo vznikol vtedy, keď kultúrna západoslovenčina nebola ešte sformovaná, preto obsahuje početné stredoslovakizmy. V neskorších vydaniach tejto pamiatky ich postupne vytláčajú prvky kultúrnej západoslovenčiny (Blanár, 1963). Situácia na východnom Slovensku bola ešte komplikovanejšia, lebo tu jestvoval zvláštny jazykový útvar v kalvínskych tlačiaroch, obmedzený

výlučne na náboženskú sféru jednej z konfesií, jednotlivé texty sa vzťahovali na rôzne východoslovenské nárečia, pričom najrozšírenejší bol jazykový útvar, ktorý fungoval v administratívno-právnych dokumentoch, umelej poézii a katolíckej spisbe, štruktúrne sa približujúci ku kultúrnej západoslovenčine a jazyku príslušných textov stredoslovenského pôvodu.

Rozhodujúci význam pre pochopenie jazykovej situácie na Slovensku v predkodifikačnom období má vzťah medzi týmito troma „jazykmi“. Domnievame sa, že ich treba hodnotiť ako územné varianty jednotného celku, lebo majú viac spoločných než odlišných črt. Uvedieme tri skupiny javov, ktoré ich pevne spájajú. V prvom rade sú to celoslovenské (a takmer celoslovenské) prvky tvoriace spoločný základ týchto jazykových útvarov (absencia *ř*, dvojhlások *ei*, *ou* českého pôvodu, jotácie pred *e* < *ě*, absencia vokatívnych tvarov, homonymia tvarov G. a A. pl. životných podstatných mien a i.). Mimoriadne dôležitou je skupina západoslovenských javov, resp. východoslovenských javov zhodných so západoslovenskými, ktoré sa vyskytujú v textoch pochádzajúcich zo všetkých regiónov Slovenska. Je to vkladné *-e-* v *l*-ových príchastiach mužského rodu, koncovka I. sg. adjektíválií *-ú* (*-u*), nerozlíšenie mäkkého a tvrdého skloňovacieho vzoru prídavných mien, tvary nepriamych pádov privlastňovacích zámen typu *mojeho*, *mojemu*, zvláštnosti vo fixácii reflexov *ę* atď. A napokon sú to genetické bohemizmy, ktoré sa dostali do štruktúry písomného jazyka: skupina *ji-* na začiatku slova, časté nahrádzanie spoluhlásky *dz* < *dj* spoluhláskou *z*, striedanie zadopodnebných spoluhlások v D. a L. sg. podstatných mien ženského rodu a v N. pl. životných prídavných mien, kontrahované tvary privlastňovacích zámen, ktoré sa používajú popri nekontrahovaných, tvary podstatných mien stredného rodu typu *znamení* atď. Geneticky západoslovenské javy prezrádzajú, že základným variantom bol západoslovenský variant, z ktorého pri kodifikácii vychádzal A. Bernolák. Pri šírení do iných oblastí Slovenska sa však diferencoval, keď pripustil používanie aj niektorých stredoslovenských a východoslovenských nárečových prvkov. O to pozoruhodnejší je fakt, že územná diferenciácia sa podriadi žánrovej, lebo napríklad jazyk náboženskej literatúry, najmä tlačenej, je jednodiatejší ako jazyk administratívno-právnych pamiatok. Táto skutočnosť sa plne stotožňuje so situáciou v iných jazykoch (Trubeckoj, 1927, s. 54; Guchman, 1977, s. 8).

Vznik spisovného jazyka na základe spisovného jazyka iného etnika a preberanie geneticky cudzích prvkov do jeho štruktúry bolo v stredoveku v podstate celkom bežným procesom. Napríklad je dobre známe, že vo včasných etapách vývinu spisovných jazykov v rôznych komunikačných sférach a žánroch písomností sa mohli používať úplne samostatné jazyky, ktoré tu vystupovali buď vo všetkých svojich znakoch, alebo v svojráznom amalgáme s materinským jazykom (Semeňuk, 1977, s. 113). Takými jazykmi boli cirkevná slovančina u južných a východných Slovanov, dánčina v Nórsku (Kuznecov, 1990), provensalcina v Katalánsku a Taliansku (Volf, 1981), arabčina a perzština v Turecku (Baskakov, 1977) atď. Také isté funkcie plnila aj čeština na Slovensku. Spisovné jazyky sa teda podľa genézy a štruktúry delia na ho-

mogénne, vytvorené na základe vlastných nárečí, a heterogénne, vzniknuté vzájomným pôsobením iného spisovného jazyka a nárečí. Skúmaný jazykový útvar – slovenčina – má zrejme heterogénny charakter.

V dejinách mnohých spisovných jazykov dochádzalo k prudkej zmene ich najdôležitejších vlastností, pričom tento proces prebiehal v pomerne krátkom čase. V poslednom období takýto proces sa označuje ako „zmena paradigmy spisovného jazyka“. Podľa nášho názoru k zmene paradigmy spisovnej slovenčiny došlo práve v 40. rokoch 19. storočia, čo bolo spojené s menom L. Štúra. Je však zaujímavé, že práve v prípade náhrady heterogénneho spisovného jazyka homogénnym vznikajú problémy v interpretácii predchádzajúceho stavu. Tak napríklad „slavenosrbčina“ sa dlhší čas nepovažovala za spisovný jazyk, pretože podľa väčšiny súčasných srbských lingvistov „spisovný jazyk sa musí budovať výlučne na určitom nárečovom základe, ktorý má byť nielen hlavnou zložkou, ale dokonca jediným materiálom vytvárajúceho sa spisovného jazyka. Všetko ostatné sa odhadzuje ako ‚cudzie‘, pričom cudzie prvky v nárečí (turcizmy) sa pokladajú za ‚svoje‘“ (Tolstoj, 1977, s. 268). Tradične filológovia mali záujem o „výhonky“ nového v jazyku 18. storočia, ale nie o fakty potvrdzujúce jeho kontinuitu s minulými stáročiami a jeho štruktúru (op. cit., s. 269).

Dôležitými znakmi skúmaného jazykového útvaru boli nadnárečovosť, o čom sme už vlastne hovorili, a normovanosť. Vyváženosť jeho základných systémových zložiek presvedčivo ilustroval R. K r a j č o v i č (1962; 1964), hoci zdôrazňoval, že nemožno o nej hovoriť ako o normovanosti v modernom zmysle slova. Ale to je pochopiteľné, keď nebol kodifikovaný a preto preň bolo vlastné kolísanie normy, čo však charakterizovalo aj viaceré iné starobylé spisovné jazyky. V tejto súvislosti prvoradý význam nadobúda otázka faktorov, ktoré napomáhali stabilizáciu normy. Viacerí bádatelia tu vyzdvihujú úlohu tlačiarň (Borecki, 1974; Porák, 1979, s. 13–14; Aleksejev, 1987, s. 37), čo možno vzťahovať aj na slovenčinu, pričom dominujúce postavenie v tomto smere mala trnavská tlačiareň.

Ešte by sme chceli spomenúť takú črtu spisovného jazyka, ako je absencia spontánnosti jazykového prejavu. Spontánne sú vlastne len záznamy výpovedí svedkov a obžalovaných na súde. Pisár nemal veľa času, aby ich zachytil v súlade s existujúcimi normami. Okrem toho tieto záznamy sú právnickými dokumentmi, ktoré museli čo najpresnejšie odrážať povedané. Dôsledkom toho je veľké množstvo nárečových prvkov, preto by sa mali kvalifikovať ako texty nachádzajúce sa v pomedznom pásme medzi kultivovaným prejavom a nárečím. V niektorých prácach sa však práve ony hodnotia ako vzory kultúrnych jazykov, čo je podľa nášho názoru omyl, lebo v takomto prípade by sme museli uznať, že jednoduchý valach mal kultivovanejší prejav ako napríklad H. Gavlovič, ktorý o týchto valachoch písal, lebo mal vo svojom jazyku menej slovákizmov. Ale to je obraz obrátený hore nohami.

Na záver nám ostáva len konštatovať, že sú všetky predpoklady, aby sme považovali tzv. kultúrnu západoslovenčinu za spisovný slovenský jazyk starého typu – vyvrcholením jeho vývinu sa stala práve kodifikácia A. Bernoláka.

Bibliografia

- ALEKSEJEV, A. A.: Puti stabilizacii jazykovej normy v Rossii XI–XVI vv. *Voprosy jazykoznanija*, 1987, č. 2, s. 34–46.
- ALEKSEJEV, A. A.: Vnutreňaja chronologija ruskogo literaturnogo jazyka. *Philologia Slavica*. Moskva 1993.
- AVANESOV, R. I.: K voprosam periodizacii istorii ruskogo jazyka. In: *Slavianskoje jazykoznanije*. VII meždunarodnyj sjezd slavistov. Varšava, avgust 1973. *Doklady sovetskoj delegacii*. Moskva 1973, s. 5–24.
- BARTEK, H.: Spisovný jazyk slovenský. *Slovenská reč*, 6, 1937/1938, s. 50–57.
- BLANÁR, V.: K najstarším slovenským abrenunciačným formulám. *Jazykovedný časopis*, 14, 1963, s. 69–77.
- BASKAKOV, A. N.: Razvitije funkcionalnych stilej v sovremennom literaturnom tureckom jazyke. In: *Social'naja i funkcional'naja differenciacija literaturnych jazykov*. Moskva 1977, s. 217–238.
- BORECKI, M.: Kształowanie się normy językowej w drukach polskich XVI wieku. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974.
- BROZOVIĆ, D.: Slavianskije standartnyje jazyki i sravnitel'nyj metod. *Voprosy jazykoznanija*, 1967, č. 1, s. 3–28.
- BULACHOVSKIJ, L. A.: K istorii vzaimootnošenij slavianskich literaturnych jazykov. *Izvestija Akademii nauk SSSR. Otdelenije literatury i jazyka*, 10, 1951, č. 1, s. 37–49.
- GUCHMAN, M. M.: Poňatije „literaturnogo jazyka“. In: *Obščee jazykoznanije*. 1. Formy suščestvovanija, funkcii, istorija jazyka. Moskva 1970, s. 502–548.
- GUCHMAN, M. M.: Vvedenije. In: *Social'naja i funkcional'naja differenciacija literaturnych jazykov*. Moskva 1977, s. 5–11.
- GUCHMAN, M. M.: Vvedenije. In: *Tipy naddialektnych form jazyka*. Moskva 1981, s. 3–18.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Pramene Bernolákovej kodifikácie spisovnej slovenčiny. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 8, 1962, s. 313–317.
- HAVRÁNEK, B.: K otázce mezislovanských vztahů spisovných jazyků. *Slavia*, 24, 1955, s. 179–187.
- HORÁLEK, K.: Úvod do studia jazyků. Praha 1962.
- ISAČENKO, A. V.: Kakova specifika literaturnogo dvujazyčija v istorii slavianskich narodov? *Voprosy jazykoznanija*, 1958, č. 3, s. 42–45.
- ISAČENKO, A. V.: K voprosu o periodizacii istorii ruskogo jazyka. In: *Voprosy teorii i istorii jazyka*. Leningrad 1963, s. 149–158.
- JÓNA, E.: Spisovný jazyk a jeho dejiny. *Slovenská reč*, 22, 1957, s. 327–334.
- JÓNA, E.: Slavistické prvky vo filologických prácach Daniela Krmana a Mateja Bela. In: *Prekursorzy słowiańskiego językoznawstwa porównawczego (do końca XVIII wieku)*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1987, s. 185–199.
- KOPEČNÝ, F.: K dobrým počátkům české gramatické tradice. *Wiener Slawistischer Almanach*, 9, 1982, s. 257–283.
- KRAJČOVIČ, R.: K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. *Philologica*, 14, 1962, s. 67–101.
- KRAJČOVIČ, R.: Hlavné fázy formovania kultúrnej západoslovenčiny. K počiatkom slovenského národného obrozenia. Bratislava 1964, s. 171–180.
- KRAJČOVIČ, R.: Bernolákovčina a reč vzdelancov na juhozápadnom Slovensku v 18. storočí. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. *Philologica*, 28, 1977, s. 89–99.

- KUZNECOV, S. N.: Norvežskij jazyk. Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar. Moskva 1990, s. 337.
- LIFANOV, K.: Stredoslovenské básnické koiné pred E. Štúrom. Slovenská reč, 60, 1995, s. 264–281.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava 1948.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. I. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. Bratislava 1971.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava 1983.
- PORÁK, J.: Humanistická čeština. Praha 1979.
- PRAŽÁK, A.: Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova. Bratislava 1922.
- PRAŽÁK, A.: Češi a Slováci. Praha 1929.
- SEMEŇUK, N. N.: K charakteristike raznych vidov varjirovanija v istorii nemeckogo jazyka. In: Social'naja i funkcional'naja differenciacija literaturnych jazykov. Moskva 1977, s. 109–129.
- Social'naja i funkcional'naja differenciacija literaturnych jazykov. Red. V. N. Jarceva – M. M. Guchman. Moskva, Nauka 1977. 344 s.
- ŠLOSAR, D.: Stará čeština pro archiváře. Brno 1979.
- TOLSTOJ, N. I.: K istoriko-kul'turnoj charakteristike „slaviano-serbskogo“ literaturnogo jazyka. In: Formirovanije nacional'nych kul'tur v stranach Central'noj i Jugo-Vostočnoj Jevropy. Moskva 1977, s. 193–203.
- TRUBECKOJ, N. S.: Obščeslavianskij element v russkoj kul'ture. N. S. Trubeckoj. K probleme russkogo samopoznanija. Pariž 1927, s. 54–94.
- VÁŽNÝ, V.: Spisovný jazyk slovenský. Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha 1936, s. 145–215.
- VINOKUR, G. O.: O slavianizmach v sovremennom russkom literaturnom jazyke. G. O. Vinokur. Izbrannyje raboty po russkomu jazyku. Moskva 1959, s. 443–459.
- VLKOLINSKÝ, J.: O „prvejš“ knihe slovenskej. Živena, 2, 1885, s. 230–240.
- VOEF, E. M.: „Nadjazykovyje“ formy poetičeskoj reči v Katalonii v XIII–XV vv. In: Tipy naddialektnych form jazyka. Moskva 1981, s. 157–174.

СУЩЕСТВОВАЛ ЛИ СЛОВАЦКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК
ДО А. БЕРНОЛАКА?

Р е з ю м е

Общепринято считать, что словацкий литературный язык возник в результате кодификации А. Бернолака. С точки зрения современной общей теории литературного языка, однако, кодификация оказывается возможной лишь на определенном этапе его развития. Языковое образование, возникшее в Юго-Западной Словакии и затем распространившееся по ее территории, характеризовалось определенной степенью обработанности и единообразия, поливалентностью, тенденцией к регламентации и наддиалектностью, поэтому, по нашему мнению, необходимо вернуться к мысли Э. Паулини, высказанной еще в 1948 году, о том, что оно представляло собой литературный язык старого типа.

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS, 48, 1997, 2

ROZHLEDY

JEVGENIJ DMITRIJEVIČ POLIVANOV (1890–1938)

SLAVOMÍR ONDREJOVIČ

ONDREJOVIČ, S.: Yevgeny Dmitrievich Polivanov. Jazykovedný časopis, 48, 1997, No. 2, pp.112–120. (Bratislava)

Jevgenij Dmitrijevič Polivanov, jeden z najtalentovanejších ruských, či – ak chceme – sovietskych jazykovedcov, integroval v sebe podobne ako A. Potebňa, B. Tomaševskij, V. Žirmunskij a V. Vinogradov jazykovedné i literárnovedné záujmy. Bol nielen nadaným orientalistom, teoretikom jazykovedy a polyglotom, ale aj básnikom, literárnym vedcom, etnografom a zároveň nonkonformným vzdelancom s tragickým osudom, priam volajúcim po literárnom spracovaní. Nie je preto nijakým prekvapením, že už za jeho života bol o ňom napísaný román i novela.¹ Život J. D. Polivanova nadobudol dramatické dimenzie najmä po tom, čo vystúpil proti kultu osobnosti, ktorý počas niekoľkých desaťročí stelesňoval v sovietskej vede N. J. Marr a jeho *jafetická teória* i tzv. *nové učenie o jazyku*. Po búrlivých diskusiách medzi zástancami historicko-porovnávacej jazykovedy a nového učenia o jazyku v r. 1929 bol J. D. Polivanov ako hlavný tribún komparatistov pozbavený profesúry na Lenigradskej univerzite a prinútený odísť do Strednej Ázie, do Taškentu, Samarkandu a napokon do Frunze. Svojmu osudu však neušiel: 4. februára 1937 bol vo Frunze príslušníkmi NKVD zatknutý a 25. januára 1938 popravený. Pripomíname si túto výnimočnú osobnosť v čase, keď od narodenia J. D. Polivanova uplynulo už vyše 100 rokov a od jeho smrti 60 rokov. Venujeme sa tu viac historickým okolnostiam a podmienkam, ktoré ovplyvňovali vedecký život J. D. Polivanova, než analýze jeho vedeckých prác, v čom môžeme odkázať na prácu V. V. Ivanova (1957) a O. Szemerényiho (1982).²

V 20.–30. rokoch sa v Sovietskom zväze v jazykovednom výskume rozvíjali viaceré smery. Čo ich zblížovalo a stavalo na jednu platformu, bol ich spoločný program: vybudovať jazykovedu na nových základoch. Pravda, názory, akou cestou to dosiahnuť, boli v jednotlivých smeroch diametrálne odlišné. O podstate a metodolo-

¹ Podľa svedectva V. Larceva (1988) obidve napísal V. A. Kaverin: J. D. Polivanov sa stal hlavným hrdinom jeho románu *Škandalista alebo Večery na Vasilievskom ostrove*, ako aj poviedky *Veľká hra*.

² Naša štúdia predstavuje kapitolu z chystaného diela *Dejiny svetovej jazykovedy*, vznikajúceho v autorskej spolupráci J. Dolníka a S. Ondrejoviča. Časť tejto štúdie vyšla v stručnejšej verzii v Literárnom týždenníku (9, 1996, č. 17, s. 3) pod názvom *Prípady J. D. Polivanov*. Pôvodne esejisticky zameraný príspevok sme tu prepracovali do podoby štúdie.

gických základoch jazykovedy sa polemizovalo v početných búrlivých, hlavne však nezmieriteľných diskusiách. V tomto období pokračovali vo výskume významní predstavitelia svetoznámych škôl Moskvskej školy i Kazanskej školy, okrem nich tu bol spomínaný N. J. M a r r, tvorca jafetickej teórie, v neskoršej fáze známej ako „nové učenie o jazyku“, a jeho nasledovníci. Metodologickým podložíom bádateľskej aktivity obidvoch škôl boli zásady historicko-porovnávacej jazykovedy, ako sa vypracovali v indoeuropeistike a slavistike 19. a 20. storočia. Naproti tomu marrovci odmietali tradičnú historicko-porovnávacu jazykovedu ako výplod buržoázneho myslenia, ako reakčnú, idealistickú, ba dokonca rasistickú a kolonialistickú teóriu. Dobrú povest' aj v zahraničí mala škola L. V. Š č e r b u, ktorá v tom čase prežívala svoj rozkvet, ale bol tu aj bojovný *Jazykofront* (Jazykový front), sociologická škola a OPOJAZ (Spoločnosť pre výskum teórie poetického jazyka), ktorého niektorí členovia (R. J a k o b s o n, P. B o g a t y r i o v a ďalší) po presídlení do Československa zohrali dôležitú úlohu pri formovaní Pražského lingvistického krúžku a funkčnej lingvistiky. Najostrejšie boje, takpovediac boje na život a na smrť, sa odohrávali medzi prívržencami nového učenia o jazyku a predstaviteľmi historicko-porovnávacej jazykovedy, medzi ktorými najneohrozenejším bojovníkom bol práve J. D. Polivanov.

Kto to bol J. D. Polivanov? Syn železničného robotníka, narodený 28. februára 1890, ktorý na vynikajúceho lingvistu vyrástol už počas štúdií na Petrohradskej univerzite ako žiak J. B a u d o u i n a d e C o u r t e n a y. Na tejto univerzite sa už v r. 1919 stáva vďaka svojej neuveriteľnej pracovitosti a nadpriemerným vloham riadnym profesorom. Ako uvádza podrobne jeho životopisec V. L a r c e v (1988), paralelne s vedeckou činnosťou na univerzite sa venoval aj práci pre „revolúciu“: Významná bola jeho úloha v Národnom komisariáte zahraničných vecí, kde v malej skupine na požiadanie samého Lenina prekladal a dešifroval tajné zmluvy cárskej vlády. Od r. 1918 ako dobrý znalec čínskeho jazyka a jeho dialektov viedol politickú prácu medzi Číňanmi usadenými v Petrohrade a od r. 1921 pracoval aj v Kominterne, kde zastával funkciu vedúceho Ďalekovýchodnej sekcie. Túto jeho činnosť mu vyšetrovateľ NKVD pripomenul v r. 1937, nie však v jeho prospech, ale ako priťažujúcu okolnosť (porov. Gorbanevskij, 1988; Phillips, 1986, s. 92).

Uvádza sa, že J. D. Polivanov poznal niekoľko desiatok jazykov. Pre mnohé z nich, najmä z oblasti Strednej Ázie, zostavil abecedy, napísal učebnice, slovníky, čítanky. Bol pritom nielen vynikajúcim orientalistom, ale aj teoretikom jazykovedy a metodikom, ktorý v mnohom predstihol svoju dobu. Nebol to teda len „naturgénus“, ale aj teoreticky prenikavo mysliaci autor s takmer neobmedzenou pamäťou. Za svojho zakladateľa ho pokladá medzi inými aj ruská sociolingvistika. J. D. Polivanov, ako je známe, písal nielen o jazyku inteligencie, ale aj o argote zlodejov, aj argumenty proti zástancom jafetickej teórie prinášal najmä z oblasti sociálnych funkcií jazyka. Podľa V. Š k l o v s k é h o (cit. podľa Ivanova, 1957, s. 77) J. D. Polivanov napísal aj článok o vplyve narkotík na jazykové vedomie človeka, ktorým zasa anticipoval

jeden z najnovších smerov jazykovedného výskumu – tzv. lingvistiku zmenených stavov vedomia.

Polivanovova sociolingvistická koncepcia si zaslúži pozornosť aj dnes, v mnohom doteraz nestratila význam. Ten, kto študuje Polivanovove práce z konca 20. a z 30. rokov, má niekedy dojem, akoby aj hviezdy amerického a západoeurópskeho sociolingvistického neba, vychádzajúce v 60.–70. rokoch nášho storočia, opakovali na začiatku niektoré jeho myšlienky najmä z oblasti jazykovej politiky a jazykového plánovania.

Sám J. D. Polivanov neraz poukazoval na to, že jazykovedci ani v minulosti ani v súčasnosti nevenovali dostatočnú pozornosť sociálnym príčinám jazykových zmien. Považoval za veľmi dôležité skúmať jazykové procesy po Októbrovej revolúcii r. 1917. Bol presvedčený, že práve počas takýchto a po takýchto kataklizmách sa život jazyka zrýchľuje, jazykové zmeny sú náhlejšie a markantnejšie. Na tento cieľ vypracoval vlastnú teóriu jazykovej evolúcie, v jeho terminológii *jazykovú historológiu*. Horlil síce za postulovanie sociálnej lingvistiky, varoval však pred fetišizáciou sociálnych faktorov, pred vysvetľovaním všetkého, čo sa deje v jazyku, len pod vplyvom ekonomických a politických faktorov (čo bolo typické pre marrovcov). Podľa jeho vlastnej formulácie sociálne faktory neovplyvujú na podstatu jazykových procesov, ale od nich závisí, či k týmto procesom vôbec dôjde a ako budú orientované. Ekonomicko-sociálne pohyby majú vplyv na počet nositeľov istej variety jazyka, t. j. ako hovoril J. D. Polivanov, na *sociálny substrát jazyka*, a od toho sa potom odvodzuje smer nasledujúcich jazykových zmien. Po Októbrovej revolúcii bolo možné podľa neho sledovať, ako v dôsledku zmeny v zložení nositeľov spisovnej ruštiny, či ako J. D. Polivanov už vtedy hovoril, *štarardu*, sa jazyk formuje ako prostriedok komunikácie, spoločný pre všetky nové vrstvy, ktoré sa stali jeho používateľmi (porov. Krysin, 1989).

S menom J. D. Polivanova sa teda spája viacero objavov v jazykovede. Ako prvý alebo jeden z prvých uplatnil princíp systémovosti pri výskume jazykových zmien a trval na tom, aby sa zmeny nielen opisovali, ako to robili mladogramatici, ale aby sa aj vysvetľovali ich príčiny. Načrtol koncepciu *konvergentno-divergentného vývinu fonologickej stavby jazykov* (neskoršie ju rozvinul R. Jakobson) ako alternatívu k *teórii štyroch prvkov* N. J. Marra. Ako člen OPOJAZ-u napísal významné teoretické štúdie z metriky, práce o technike japonskej poézie, v ktorých sformuloval závislosť poetickej techniky od fonetického systému jazyka. Sám bol básnikom i významným prekladateľom, veď do ruštiny preložil aj kirgizský národný epos *Manas*.

V r. 1929 J. D. Polivanov otvorene vystúpil proti Marrovej jafetickej teórii a novému učeniu o jazyku, obhajujúc práva historicko-porovnávacej metódy. Proti tomu Marrovi, ktorého úloha v sovietskej jazykovede nápadne pripomína rolu, akú prišlo zohrať v sovietskej biológii a genetike T. D. Lysenkovi. Aký to bol výklad o jazyku, ktorému mnohí uverili a ktorý vyše dve desaťročia určoval klímu v sovietskej jazykovede majú podporu oficiálnych politických kruhov?

Nikolaj J. Marr (1864–1934), syn škótskeho prisťahovalca a Gruzinky, vyštudoval v r. 1884 v Petrohrade perzštinu, gruzínčinu, semitské a altajské jazyky. Stal sa významným znalcom najmä starogruzínčiny, mnohých kaukazských jazykov a arménčiny, ktoré študoval v komplexe širokých filologických súvislostí spolu aj s dejinami literatúr, mytológiou, národopisom, folklórom a archeológiou príslušných národov; do r. 1917 to bol predovšetkým znalec kaukazských jazykov. Už v tomto období svojej činnosti však dospieva k názoru, že kaukazské jazyky vykazujú znaky vzájomnej príbuznosti, zavádza pre ne termín „jafetické“ jazyky, ktorý odvodzuje od mena tretieho Noemovho syna *Jafeta* podľa analógie k semitským a hamitským jazykom (od osobných mien *Sem* a *Ham*). Neskôr termín jafetický nadobúda v Marrových prácach širší význam. Neoznačuje ním už jazykovú rodinu ani jazykovú vetvu, ale osobitný typ jazykov, vlastne vývinové štádium, cez ktoré podľa neho prechádzajú všetky jazyky sveta.

N. J. Marr ustavične rozširoval okruh svojich pozorovaní na nové a nové jazyky. Zaujímali ho najmä vzťahy medzi rôznymi jazykmi a národmi stredomorskej oblasti, pričom hlavnú pozornosť venoval tým jazykom, ktoré stáli mimo indoeurópskej rodiny. Napokon keď do svojho výskumu zahrnul jazyk Etruskov, praobyvateľov Pyrenejského polostrova, jazyk Pelazgov, viac-menej legendárnej národnosti žijúcej kedysi na území dnešného Grécka, nadobudol nepochybné presvedčenie, že všetky jazyky od Pyrenej až po Pamír sú príbuzné. A na základe čoho? Je až neuveriteľné, ako sa dal tento koryfej vedy bez akejkoľvek kritiky unášať celkom náhodnými zvukovými zhodami medzi jazykmi. Keď napr. v r. 1927 navštívil Pyreneje, aby skúmal baskičtinu, už v prvé dni zistil, že v baskickom jazyku sú slová, ktoré sa zvukovo zhodujú s gruzínskymi. Výsledkom tejto študijnej cesty bola jeho práca *Z pyrenejskej Gúrie* (Gúria = kraj v Gruzínsku), v ktorej možno čítať aj takéto vyznanie: „Neveril som, že aj dnes môže dôjsť k zázraku. Ale zázrak sa naozaj stal... Cestovali sme z Paríža a ráno sme pricestovali do osady Tarbez v Pyrenejách a ocitli sme sa pred zázrakom... Ocitli sme sa na Kaukaze v Gúrii, a teda vo svojej vlasti“. Ktoré jazykové zhody tak šokovali N. J. Marra? Zistil, že názov bobúl podobných černiciam má v gruzínčine znenie *makval* a v baskičtine *marhuga* a ešte niekoľko podobných drobností.

V 20. rokoch N. J. Marr študuje diela klasikov marxizmu. Výsledkom jeho štúdií bolo až neuveriteľne dubiózne narábanie s terminológiou. Stredomorie nazýval výrobným strediskom jazykovej kultúry, o triedach hovoril aj v predtriednej spoločnosti. Prvotná reč bola podľa neho posunková, stopy po najstaršej fáze zvukovej reči hľadal však v zemepisných a etnických menách, pričom najarchaickejší slovný fond videl v kmeňových názvoch. Určite nikomu, kto je zvyknutý narábať s overenou metódou a s dobre doloženým materiálom, nepadne ľahko pochopiť nielen to, ako mohol N. J. Marr dospieť k presne vymedzenému počtu jazykových praprvkov, oných magických *SAL*, *BER*, *JON*, *ROŠ* (podľa neho kmeňových názvov), ale rovnako aj to, ako to mohli po ňom tak nekriticky opakovať a obhajovať jeho prívrženci.

Štruktúra jazyka sa podľa N. J. Marra mení v závislosti od ekonomickej základne príslušného spoločenstva. Jazykové kategórie odrážajú štruktúru spoločnosti. Jazykový vývin sa deje revolučnými skokmi od jedného štádia k druhému. Nejestvujú národné jazyky, iba jazyky rozličných spoločenských tried. Každý jazyk pozostáva vlastne z dvoch jazykov: jazyka vykorisťovateľov a vykorisťovaných, pričom ten druhý podľa zákonov spoločenského vývoja nakoniec, pravdaže, vždy zvíťazí (o analýze „nového učenia o jazyku“ porov. Phillips, 1986; Alpatov, 1991).

Takýto výklad nenašiel, pravdaže, porozumenie u nezaujatých a neohrozených vedcov. Bádatelia Moskovskej školy a Kazanskej školy ak aj priamo nevystupovali proti tejto teórii, aspoň ju ignorovali a svoje postoje prejavovali medzi riadkami. J. D. Polivanov sám v r. 1931 vydal knihu *Za marxistickú jazykovedu*, v ktorej postavil iný model skúmania jazyka. V zahraničí sa proti Marrovmu učeniu vyslovil švédsky indológ H. Sköld a poľský indoeuropeista J. Kuryłowicz. Knieža N. S. Trubeckoj v liste R. Jakobsonovi zo dňa 6. 11. 1924 jeden z Marrových článkov hodnotí takto: „Tento Marrov článok prekonáva všetko, čo doteraz napísal... Som presvedčený, že tento článok by nemal recenzovať lingvista, ale psychiater. Škoda, že pre vedu ešte stále nie je dosť veľký blázon, aby ho mohli zatvoriť do blázinca [v origináli Žoltogo doma], ale je mi jasné, že je to blázon... Aj forma článku to dosvedčuje. Tragické je, že to väčšina ľudí ešte nepochopila.“

4. februára 1929 v Moskve na Volchonke sa konalo zasadanie podsekcie materialistickej jazykovedy sekcie literatúry, umenia a jazyka Komunistickej akadémie. Podsekcii viedli N. J. Marr, V. N. Friče a V. B. Aptekar. J. D. Polivanov vystúpil s referátom *Problémy marxistickej jazykovedy a jafetickej teórie*. Diskusia k tomuto referátu trvala tri dni: 4., 18. a 25. februára vystúpilo v polemike viac ako 30 diskutujúcich. Zväčša však ani tak nie jazykovedcov, ako skôr, ako sami seba nazývali, „verných strážcov materialistickej jazykovedy N. J. Marra“ (Gorbanevskij, 1988).

Vystúpenie J. D. Polivanova, ktorý sa prihlásil o slovo viackrát aj v rámci diskusie, bolo kritické, no konštruktívne, vecné a dôstojné. Veľmi jasne načrtol líniu komparatistov, obhajoval spôsob ich práce založenej na presných lingvistických metódach a spoľahlivo overených faktoch a ukázal, ako sa dá bez násilností a vulgárnosociologických interpretácií spojiť výskum vývinu jazyka s dejinami spoločnosti.

J. D. Polivanov neodmietal úplne teóriu N. J. Marra, sčasti ho akceptoval ako archeológa a filológa i ako autora čanskej gramatiky. Zdravé zrná videl dokonca aj v jeho jafetickej teórii pri porovnávaní kaukazských jazykov, hoci jeho záver bol nekompromisný. Marrova teória je plná trápnych lingvistických lapsusov, urobená je ťažkopádne a nevynachádzavo, bez poznania komparatívnej metódy a všeobecnej jazykovedy. Napr. v knihe *Čuvaši Jafeti na Volge* podľa neho Marr porovnáva jazyky „ako človek, ktorý má tak ďaleko k jazykovede ako jazykovedec k chémii“. Nemožno

tu nájsť ani jedno správne porovnanie, lebo autor sa opiera len o náhodné zvukové zhody.³

J. D. Polivanov odmietol, pravdaže, aj hypotézu štyroch prvkov; oprávnene argumentoval, že názov kmeňa nikdy nemohol byť prvým slovom jazyka. Jafetická koncepcia a terminológia sú podľa neho také naivné a chaotické, že na každom kroku prezrádzajú nedostatky fonetického školenia svojho tvorcu.

Veľmi poučný je aj stenografický záznam diskusie, ktorý možno nájsť v knihe V. M. A l p a t o v a (1991), sčasti aj v novom vydaní Polivanovových vybraných prác zo všeobecnej jazykovedy a orientalistiky (1991). Z nej spomeňme aspoň vystúpenie známeho slavistu G. A. I l j i n s k é h o, ktorý ako jeden z mála našiel odvahu postaviť sa na stranu J. D. Polivanova a povedať objektívnu pravdu o Marrovej teórii. Pravda, aj jeho stihol podobný osud ako J. D. Polivanova.

Odvážne Polivanovovo vystúpenie však nemohlo ostať bez ozveny. Už 1. marca 1929 Večerná Moskva uverejnila článok pod názvom *Kto otravuje akademika Marra?* J. D. Polivanov sa tu spomína ako „kulacký vlk v koži sovietskeho profesora“, jeho práce sa označujú ako „klebety epigóna subjektívno-idealistickej školy“ a jeho vystúpenie ako „chuligánske, bezočivé a cynické“. Zachovala sa aj odpoveď J. D. Polivanova, ktorá, ako ináč, vtedy nebola publikovaná. Má znovu vecný a dôstojný tón. Predpovedá, že jafetický kult sa postupne vytratí, nadhlo ho nebude môcť udržať nijaká moc. Na viacerých miestach apeluje na zdravý rozum.

Ale darmo. J. D. Polivanova zbavili všetkých funkcií i akejkolvek možnosti publikovať. Z Moskvy a Leningradu musel narýchlo ujsť do Strednej Ázie – do Taškentu a odtiaľ do Samarkandu, kde sa domnieval, že nájde pokoj na svoju prácu. Jedna z jeho posledných prác je venovaná práve samarkandskej mestskej reči (porov. Larcev, 1988, s. 124).

J. D. Polivanov pre svoju prácu naozaj nepotreboval veľa, presnejšie: nepotreboval nič. Jeho cieľom nebola sláva, ani bohatstvo, o čom vydali svedectvá súčasníci, ktorí sa s ním v tom čase stretli. Na konferencii usporiadanej r. 1964 k 75. výročiu narodenia J. D. Polivanova sa zúčastnil aj M. C h a d ž i m u r a t o v – ten, ktorý prijal „profesora“ na úteku na samarkandskom predmestí takmer bosého a otrhaného. Hoci prichýlenie mohol nájsť iba v kišlaku, J. D. Polivanov sa okamžite pustil do skúmania zvláštností predmestského dialektu Samarkandu. Napísal slovník, aký pred ním nikto nenapísal. A čo sa stalo s týmto slovníkom? Spálil ho sám M. Chadžimuratov, keď sa dozvedel o zatknutí J. D. Polivanova. Nikto z účastníkov konferencie, na ktorej odznelo toto priznanie, mu to nevyčítal. Každý zo zúčastnených veľmi dobre poznal vtedajšie pomery (Larcev, 1988, s. 72 n.).

³ Aj kaukazológ K. G. Z a l e m a n, jeden z tých, čo Marra odporučili za aspiranta i člena korešpondenta AV, mu neskoršie s trpkosťou musel v liste vytknúť: „U vás všetky zvuky prechádzajú do všetkých zvukov“ (porov. Larcev, 1988, s. 200).

V r. 1937 bol J. D. Polivanov vo Frunze uväznený a 25. januára nasledujúceho roka sa navždy pretrhla niť jeho nedlhého života. Ešte v ten istý týždeň, ako uvádza V. M. L a r c e v, (1988, s. 192), sa jeho rukopisy predávali na frunzenskom bazáre. Mimochodom, J. D. Polivanovovi sa tlačou podarilo vydať sotva jednu dvadsatinu svojich prác, ďalšie sú už beznádejne stratené.⁴

J. D. Polivanov bol rehabilitovaný až v r. 1963. Nech sa na to pozeráme ako-koľvek, po pridlhom čase. Aj z toho vidieť, ako dokonale „bol zabudnutý“. A predsa to bol autor gramatiky japončiny, čínštiny, dungančiny, mordovčiny, turkménčiny, kazaštiny, tadžičtiny a ďalších jazykov, tvorca mnohých abecedných sústav. Meno tohto vedca, ale vlastne aj politického činiteľa, sa zmlčovalo 30 rokov. Až do tej chvíle, kým nevyšiel článok popredného lingvistu a semiotika Vjačeslava V. I v a n o v a (1957), syna ruského prozaika Vsevoloda Ivanova, udržiavajúceho s J. D. Polivanovom priateľské styky.

O portrét J. D. Polivanova ako človeka, vedca a revolucionára sa v nedávnych rokoch pokúsil literárny vedec V. M. L a r c e v (1988), v súčasnosti rektor Samarkandskej univerzity. Lenže mnohí z tých, od ktorých predpokladal získať najviac spoľahlivých informácií, odmietli spoluprácu. Boli to práve tí „žiaci“ J. D. Polivanova, ktorí sa svojho učiteľa vo „vhodnom“ čase zriekli v nádeji, že im to pomôže vystúpiť o nejaký stupeň vyššie na vedeckom a služobnom rebríčku. Dodnes stojí v knižniciach ako výkričník kniha s názvom *Proti buržoáznemu kontrabandu v jazykovede*, od ktorej sa už autori síce dávno dištancovali ako od omylu mladosti, ale krv ich učiteľa a iných obetí ostáva na nej doteraz prischnutá. Ten „omyl mladosti“ sa však nespomína celkom bez príčiny. Ved' tieto články do zborníka písali zväčša poslucháči vyšších ročníkov univerzít a mladí vedeckí pracovníci.

Každý, kto sa zoznámí s prípadom J. D. Polivanova, cíti, že skrýva v sebe otvorenú jazvu, ale aj otvorený paradox. Ako sme uviedli, už v r. 1929 vystúpil s ostrou, no konštruktívnou kritikou jafetickej teórie N. J. Marra, za čo ho marristi obvinili z idealizmu, buržoázneho indoeuropeizmu a ďalších „smrteľných hriechov“ a dosiahli, že bol zbavený možnosti pracovať v Moskve a Leningrade a musel odísť do Strednej Ázie, kde ho dostihla mašinéria tajnej polície i smrť. Marrizmus vládol v sovietskej jazykovede ešte dvadsať rokov. Smrteľný úder mu uštedrila známa „dis-

⁴ Obeťou marrovských represii sa okrem J. D. Polivanova a G. A. Iljinského stal aj známy N. I. Durnovo, ale i viacerí so spomínaných „verných strážcov“, ktorí bojovali proti kritikom marrizmu, napr. V. B. Aptekar, S. N. Bykovskij a i.

Pre úplnosť uvedme, že o smrti J. D. Polivanova jestvuje okrem uvedenej oficiálnej verzie aj iný výklad. Ako upozorňuje V. L a r c e v (1988, s. 202) podľa neoverených informácií L. G. Simenoviča z Rigy (v liste M. S. Karďaševovi z 21. 1. 1965) J. D. Polivanova nezastrelili 25. januára 1938 vo Frunze, lebo najvyšší trest mu bol zmenený na 20 rokov nútených prác v „prevýchovno-pracovnom tábore“ s osobitným režimom neďaleko Archangelska. Podľa týchto správ J. D. Polivanov v ňom zahynul koncom februára 1940 po ťažkom zápale pľúc (a fakticky od vyčerpania organizmu). V júni 1938 bola zatknutá ako „spoluúčastníčka“ aj jeho žena Briggita Al'fredovna Nirk-Polivanovová, ktorú takisto zastihla smrť – a to je informácia overená – v archangelskom tábore koncom októbra 1940.

kusia“ v r. 1950, kde bol označený za pavedecký, vulgarizátorský a antimarxistický smer. Ale takto nejako to už hovoril aj J. D. Polivanov. A predsa počas diskusie v r. 1950 o ňom, ako hlavnom Marrovom oponentovi, nepadlo ani slovo a jeho zásluha nebola dostatočne zhodnotená doteraz.

N. J. Marr zomrel r. 1934, no marrizmus tým nezanikol. Práve naopak. Signál na nový útok dal I. I. Meščaninov, ktorý sa po Marrovej smrti stal riaditeľom jeho Inštitútu reči a myslenia, prednáškou *O stave v lingvistike* a F. P. Filin prednáškou *O dvoch smeroch v jazykovede* (porov. Szemerényi, 1982). Najmä mladší F. P. Filin tu využil príležitosť zaútočiť na protivníkov marrizmu. Konkrétnym politickým vyústením jeho prednášky bol záver, že lingvisti sa delia na dva tábory – progresívnych marristov a formalistov, ktorí sú pod vplyvom buržoáznej vedy. Búrlivá debata dostala šokujúci obrat, keď prítomní boli vyzvaní (J. S. Maslovom), aby odvolali svoje chyby a omyly, lebo sovietska veda potrebuje „bezpodmienečné zrieknutie sa reakčnej buržoáznej vedy“ a nastolenie jedinej progresívnej Marrovej školy.

Tieto nálady sa v 40. rokoch ďalej stupňovali. V máji 1949 sa v časopise *Kul'tura* i žižň objavil ostro politicky motivovaný článok od A. Bernikova a T. Braginského *Za progresívnu sovietsku jazykovedu*. V tom čase sa z iniciatívy Komunistickej strany v Marrovom Ústave reči a myslenia uskutočnili ešte ďalšie dve zasadania, ktoré potvrdili marrizmus v jeho pozíciách. Ale po tomto búrlivom roku, ktorý sa skončil víťazstvom marristov a takmer úplnou kapituláciou ich protivníkov, nasledovalo začiatkom r. 1950 ťažko vysvetliteľné bezvetrie, trvajúce až do 9. mája, keď sa objavil článok gruzínskeho jazykovedca A. Čikobavu *O niektorých problémoch sovietskej jazykovedy* (podrobnejšie Szemerényi, 1982). Zaujímavý však nie je len obsah tohto článku, ale aj poznámka redakcie Pravdy, kde táto stať vyšla. Redakcia uviedla, že týmto článkom hodlá otvoriť voľnú diskusiu, aby dostala priestor kritika a sebakritika doterajšej stagnácie vo vývine sovietskej jazykovedy a aby sa vytýčila správna línia ďalšieho výskumu v tejto oblasti. Ešte nikdy v dejinách tejto krajiny sa nestalo, že by vedúci štátny denník viedol diskusiu o postulátoch lingvistiky alebo že by sa pripustilo zaostávanie sovietskej vedy.

Bola to vlastne dohra prípadu J. D. Polivanova. V diskusii, ktorá potom nasledovala, sa objavili články za Marra (I. I. Meščaninov, F. P. Filin a i.) i proti Marrovi (B. A. Serebrennikov, V. V. Vinogradov, A. V. Bulachovskij). 20. júna 1950 vyšiel článok J. V. Stalina *Marxizmus v jazykovede*, napísaný vo zvyčajnej otázko-odpovedovej forme, neskoršie vydaný aj knižne a preložený do mnohých jazykov. Bezprostredným dôsledkom tohto obratu bolo, že marristi museli v Moskve, Leningrade, ale aj v iných centrách opustiť svoje pozície. I. I. Meščaninov, riaditeľ Ústavu reči a myslenia N. J. Marra, bol dekrétom Prezídia Akadémie vied zbavený miesta a na čas sa musel stiahnuť do úzadia, čo však nebolo na prekážku, aby sa neskoršie nestal nositeľom vyznamenania Hrdina socialistickej práce. Aj F. Filin, sekretár Akadémie, sa priveľmi exponoval v prospech marrizmu, než aby mohol ostať na svojom mieste. To mu však takisto nezabránilo viesť dlhé roky, vlastne celé brežnevovské obdobie,

Ústav ruského jazyka AV v Moskve. Na miesta marristov prišli ich niekdajší protivníci, najmä dovedy silne napádaný V. V. V i n o g r a d o v, ktorý sa v r. 1952 stal hlavným redaktorom novozałożeného časopisu *Voprosy jazykoznanija* (Szemerényi, 1982).

Potom nastalo obdobie oslavovania prác J. V. Stalina ako skutočného triumfu sovietskej vedy a jazykovedy a postupne bolo čoraz viac zrejmé, že stará ortodoxia sa nahradí novou, že novým evanjeliom sa stanú „geniálne práce J. V. Stalina“. V niektorých komentároch k tomuto obdobiu (najmä od západných autorov) sa tvrdí, že sa vlastne nič nestalo, že nedošlo k nijakej pozitívnej zmene. Ale nie je to celkom pravda. Výskum v jazykovede mohol rozšíriť svoje hranice, „právo na život“ získali ďalšie metódy a smery – aj štruktúrna, historicko-porovnávacía a všeobecná jazykoveda. V r. 1955 vyšla v ruštine dokonca práca amerického autora H. A. Gleasona *Úvod do deskriptívnej jazykovedy*, ale to je už ďalšia kapitola rozvoja sovietskej jazykovedy⁵.

Bibliografia

- ALPATOV, V. M.: Istorija odnogo mifa. Marr i marrizm. Moskva, Nauka 1991.
GORBANEVSKIJ, M.: Konspekt po korifeju. Literaturnaja gazeta, 25. 5. 1988, č. 21, s. 12.
ISAČENKO, A.: Marr – redivivus? Russian Linguistics, 4, 1978, s. 83–87.
IVANOV, V. V.: Lingvističeskije vzgľady J. D. Polivanova. Voprosy jazykoznanija, 1957, č. 3, s. 72–83.
KRYŠIN, L. P.: Sociolingvističeskije aspekty izučeniija sovremennogo russkogo jazyka. Moskva, Nauka 1989.
LARCEV, V. M.: Jevgenij Dmitrijevič Polivanov. Stranicy žizni i dejatel'nosti. Moskva, Nauka 1988.
MARR, N. J.: Sobrannyje trudy. 5 zv. Moskva – Leningrad 1933–1937.
PHILLIPS, K. H.: Language Theories of the Early Soviet Period. Exeter 1986.
POLIVANOV, J. D.: O literaturnom (standardnom) jazyke sovremennosti. Russkij jazyk v škole, 1927, č. 1, s. 8–22.
POLIVANOV, J. D.: Za marksistskoje jazykoznanije. Moskva 1931.
POLIVANOV, J. D.: Statji po obščemu jazykoznaniju. Moskva, Nauka 1968.
POLIVANOV, J. D.: Izbrannyje trudy po obščemu i vostočnomu jazykoznaniju. Moskva, Nauka 1991.
SZEMERÉNYI, O.: Richtungen der modernen Sprachwissenschaft II. Die fünfziger Jahre 1950–1960. Heidelberg, Carl Winter 1982.

⁵ Zelenú však nedostali všetky disciplíny, ani sémantika, semiotika, jazyková typológia a najmä nie sociolingvistika. Je jasné, že s výnimkou niektorých málo oblastí (napr. fonológia) sovietska jazykoveda nemohla držať krok so svetovou jazykovedou a nemohla si udržať svoje miesto, ktoré mala za čias F. F. Fortunatova, J. Baudouina de Courtenay a J. D. Polivanova.

RECENZIE

JAZYKOVÁ SITUÁCIA ČEŠTINY

Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci. Šlapanice u Brna 17.–19. ledna 1995. Ed. R. Šrámek. Sborník prací Pedagogické fakulty MU v Brně – sv. 133, Řada jazyková a literární č. 27. Brno 1996. 262 s.

Cieľom konferencie bola analýza „aktuálneho stavu a chápania kategórií spisovnosti a nespisovnosti“, ktorý „zasahuje nielen do kodifikačnej praxe, ale i do noriem jazykovej správnosti“. Tento cieľ sa odráža už v samom tematickom rozčlenení zborníka. Kým plenárne zasadnutie bolo venované všeobecným otázkam teórie jazyka a jeho kodifikácie, referáty v sekciách boli orientované predovšetkým na problematiku vzťahu spisovnosti a nespisovnosti, najmä však prenikaniu nespisovných výrazov do češtiny všeobecne, ale aj prenikaniu do literatúry a do médií. Osobitná pozornosť sa venovala tejto problematike pri vyučovaní češtiny, a to aj češtiny ako cudzieho jazyka.

Niekoľko základných myšlienok k nastolenej problematike predložil F. Daneš (*Teorie spisovného jazyka Pražského lingvistického kroužku: pro i proti*, s. 19–27). Vyšiel z kritického pohľadu na teóriu PLK. Správne poznamenal, že pražská škola vlastne venovala málo pozornosti kritickej sebareflexii a že ani jej neskorší vykladači nepokročili nad výklady kanonických textov. (Teda prejavil sa u nich typický fundamentalistický postoj – pozn. J. H.) Dobré však F. Daneš upozornil na zásadný protiklad medzi prežitým romantizmom, ktorý sa prejavoval zdôrazňovaním ľudovosti a tradície, a racionalistickým inštrumentalizmom. Pri charakterizovaní dnešnej myšlienkovvej atmosféry a vedeckej situácie vychádza z konštatovania, že súčasná jazykoveda už opúšťa formalizmus a zdôrazňuje funkcionalizmus, ale venuje pozornosť aj nepravidelným, okrajovým javom; tu sa objavujú prvky postštrukturalizmu a postmodernizmu a s tým súvisí aj chápanie „otvorenosti“ spisovného jazyka (porov. aj referát P. Mareša „*Tajnej a otvorenej jazyk*“. *Spisovnost a nespisovnost v románu Jáchyma Topola Sestra*, s. 176–178) a nechuť k preskripčnej činnosti.

Na tieto myšlienky nadväzujú úvahy Z. Hlaváka (*Kriteria kodifikace*, s. 28–32), ktorý odporúča chápať spisovný jazyk nie ako konštrukt vnucovaný používateľom jazyka jazykovedcami (porov. aj výrok J. Chloupek a v referáte *Spisovná čeština jako formální varieta národního jazyka* [s. 33–35], že práve v jazykovede sa javí pojem národný jazyk ako konštrukt), ale ako reálny fakt, ako prestížny variant národného jazyka, ako predpoklad kultivovaného spoločenského i jazykového správania. V tejto súvislosti treba upozorniť najmä na referát M. Jelínka (*Kriterium systémovosti při kodifikaci spisovné normy*, s. 36–42), pravda, s poznámkou, že mu vlastne nejde o kritérium systémovosti (to sa nedá aplikovať na

mnohé tézy a boje českého purizmu), ale o využitie, resp. nevyužitie systémového prístupu (ako spôsobu myslenia, riešenia problému, pri ktorom sa javy chápu komplexne vo svojich vonkajších i vnútorných súvislostiach – porov. J. Horecký: *Systémovosť a systémový prístup*. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Bratislava 1995, s. 31–34).

Ako sme už upozornili, v prevažnej väčšine príspevkov sa vychádza zo stavu v spisovnej češtine a skúmajú sa prostriedky a cesty, ktorými do nej prenikajú nespisovné výrazy. Pritom, prirodzene, niet jednotného chápania týchto nespisovných výrazov. Vyplýva to aj z faktu, že ani situácia v súčasnej spisovnej češtine sa nechápe rovnako. A to zase súvisí so skutočnosťou, že nie celkom zreteľný je aj obraz o členení, stratifikácii češtiny ako národného jazyka.

Napriek vyhláseniu F. Č e r m á k a (*Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie*, s. 14–18), že sa narodil do obcej češtiny, a napriek jeho zdôrazňovaniu protikladu spisovná čeština – obecná čeština i napriek jeho ďalším argumentom sa zdá, že nejde len o tento protiklad, ale že tu treba predpokladať aj istý medzičlánok. Ten sa vo viacerých prácach i vo viacerých referátoch na tejto konferencii vymedzuje ako „bežne mluvený jazyk“. Inde sa však zdôrazňuje (napr. J. Hoffmannová *Mluvenost, nespisovnost a psaný text [v publicistice]*, s. 195–200) „mluvenost“ ako súhrnné označenie pre súbor cudzorodých javov, prenášaných do písaného textu z inej sústavy komunikácie, resp. ako jav, ktorý sa v písanom texte cituje, imituje alebo štylizuje. Pravda, aj pri takomto prístupe nevyhnutne vzniká otázka, kde sú hranice tohto citovania, či nenastane situácia (podľa mojej mienky nevyhnutne nastane), že budú prevládať citované prvky a dnešná spisovná čeština sa dostane do úzadia, skôr jej prvky sa budú chápať ako citované.

Názorný príklad na skutočný stav v používaní češtiny podáva S. Č m e j r k o v á (*Spisovnost a nespisovnost v současné rozhlasové a televizní publicistice*, s. 191–194), keď reprodukuje časť rozhlasového rozhovoru popredných českých hercov o svojich „životných úlohách“. Tento rozhovor bol vedený v nespisovnej češtine, po upozornení istého poslucháča sa však preorientoval na spisovnú češtinu, ale tým stratil svoj celkový tón, úplne zanikol intímny ráz.

Riešeniu vnútornej situácie v spisovnej češtine sa venoval opätovne O. U l i č n ý (*Čeština devadesátých let dvacátého století*, s. 59–63). Vymedzil štyri kritériá: oficiálnosť – neoficiálnosť, verejnú – neverejnú, hovorenú – písanú, pripravenú – nepripravenú a pomocou nich (ale bez kritéria pripravenosti) definoval šesť typov prejavov: oficiálny neverejný písaný, oficiálny neverejný hovorený, neoficiálny verejný hovorený, neoficiálny verejný písaný, neoficiálny neverejný hovorený a neoficiálny neverejný písaný.

Iný pohľad navrhuje P. S g a l l (*Uživatel spisovného jazyka a hyperkorektnost*, s. 53–58). Rozlišuje tri stupne spisovnosti: spisovnosť v úzkom zmysle (bez hovorových a knižných prvkov), spisovnosť v širšom zmysle (vrátane výslovne hovorových prvkov) a štandard. Odlišuje subštandard a obecnú češtinu (ktorú charakterizuje ako nespisovný útvar, ale väčšinový a centrálny). Staví sa proti hyperkorektným knižným tvarom a odporúča dbať na kritérium rozšírenosti v bežnej komunikácii, ale najmä radí vo väčšej miere informovať používateľov jazyka o rozvrstvení jazyka, o prechodnom pásme medzi spisovným jazykom a inými útvarmi. Teda prejavuje miernu nechuť proti akciám preskripčnej lingvistiky.

Podobný, ale radikálnejší postoj zaujal už spomínaný F. Č e r m á k (s. 14–18), opierajúc sa o hľadiská sociolingvistické, axiologické, psychologické a funkčné (v tomto poradí

závažnosti) a zdôrazňujúc ako nevyhnutný základ štatistické zistenia na základe reprezentatívneho korpusu. Neuvažuje však o tom, či na základe korpusu možno dospieť aj k axiologickým hľadiskám.

K úvahám o jazykovej situácii češtiny patrí aj postoj k obecnej češtine. Je zaujímavé, že kladný postoj k tejto otázke sa prejavuje skôr u niektorých mladších bádateľov a u cudzincov. Napríklad K. K o m á r e k (*Charakterizační funkce spisovného jazyka v uměleckých textech*, s. 169–171) konštatuje, že obecná čeština zaujala miesto najdôležitejšieho reprezentanta bežnej „mluvy“, v literatúre sa používa čoraz častejšie, a preto už nepôsobí nápadne. – F. Š t í c h a (*Spisovnost a nespisovnost literární řeči vypravěče*, s. 188–190) z tohto hľadiska skúma prvky obecnej češtiny u J. Škvoreckého, ktorý značne využíva prvky obecnej češtiny aj v autorskej reči, nielen v reči postáv, ako to bolo tradičné. – Funkcie jazykových prvkov typických pre obecnú češtinu skúma napr. aj J. R a m b o u s e k (*Obecná čeština v české poezii*, s. 183–187). – J. A n d e r š (*Výrazy obecně české jako problém překladových slovníků*, s. 212–214) pokladá obecnú češtinu za typického reprezentanta bežne hovorenej českej reči a poukazuje najmä na problémy pri koncipovaní Česko-ukrajinského slovníka. Konštatuje však, že vzájomné pôsobenie spisovnej češtiny a obecnej češtiny sa v bežnej komunikácii prejavuje v podobe tzv. hovorovej češtiny, ktorej jazykový status však dodnes nie je dostatočne vyjasnený a vymedzený. – Proti bežnému jazyku sa stavia aj H. A d a m (*Problematika spisovnosti a nespisovnosti z hlediska češtiny jako cizího jazyka*, s. 254–255). Rozlišuje tri štýlové vrstvy: oficiálnu, neutrálnu a neoficiálnu, ale neuznáva hovorovú vrstvu spisovného jazyka, ktorá robí ťažkosti nerodeným hovoriacim a ktorú väčšina bádateľov aj tak zamietá.

Nemalo by význam komentovať všetky publikované príspevky. Ich základný zmysel je v tom, že sa v nich dokladá množstvo špecifických komunikačných situácií, od literárnej komunikácie cez odbornú až po pedagogickú. Práve tieto príspevky výrazne prispievajú k charakteristike súčasnej situácie spisovnej češtiny.

Ján Horecký

ČECHOVÁ, M. A KOL.: *ČEŠTINA. ŘEČ A JAZYK*. Praha, Institut sociálních vztahů nakladatelství 1996. 383 s.

Knihou autorského kolektívu, ktorého hlavným autorom je M. Čechová, „nie je len gramatika“, presahuje ju kapitolou o slove (M. Čechová, M. Dokulil) a kapitolou o komunikáte a texte (M. Čechová). Ale sú tu aj iné podstatné rozdiely od iných gramatík češtiny. Kým nedávno vydaná brnianska *Průruční mluvnice češtiny* (porov. našu recenziu v Jazykovednom časopise, 47, 1996, s. 128–131) predstavuje skutočne pokus o systematický opis češtiny, resp. pokus o opis systému češtiny, pražskú *Češtinu* možno skôr charakterizovať ako podrobnú príručku či rukoväť súčasnej spisovnej češtiny. Prirodzene, nejde o príručku encyklopedického charakteru (typu Handbuch), spracovanú v podobe hesiel, ale o súvislý výklad.

Základnou osou výkladu je tu rešpektovanie rozdielu medzi jazykom a rečou, resp. v opačnom poradí, medzi rečou ako fungovaním češtiny a jazykom ako systémom češtiny.

Najvýraznejšie sa tento základný predpoklad prejavuje práve vo výkladoch o komunikácii, presnejšie o jej základných typoch, ktoré predstavuje výpoveď a veta.

Pravda, túto dichotómiu sa nedarí dostatočne rešpektovať vo výkladoch o všetkých rovinách jazyka rovnomerne. Tak napr. v kapitole o zvukovej a grafickej stránke jazyka (Z. H l a v s a, s. 29–41) sa kladie dôraz na produkciu hlások, kontrolovateľnú aj používateľom jazyka. Tým sa však zastiera proklamovaný rozdiel medzi jazykom a rečou, lebo nikde sa tu neopisuje a necharakterizuje fonologický systém ako podsystém jazyka, nehovoriac o takých základných fonologických vlastnostiach a javoch, ako je napr. neutralizácia fonologických protikladov. Tento nedostatok je však vyvážený podrobným súpisom alternácií (pravda, vie vo výkladoch o zvukovej stavbe, ale v kapitolách o slove a o tvorení slov). Takýmto umiernením je azda podmienený aj značný rozdiel medzi týmito dvoma súpsmi. Napr. v morfológickom súpise sa neuvádza alternácia *u/ú* (len *ú/ú*), z kvantitatívnych alternácií len *o/a*, *á/i*, kým v slovotvornom súpise je aj alternácia *e/o*, *a/o*, *a/ě*, *e/a*.

V kapitole o slove sa za východisko berie mathesiovské rozlíšenie pomenovania a usúvzťažnenia, ale aj konštatovanie, že pomenovanie ako akt je priradenie jazykového výrazu k pomenúvanému javu, k obsahu vedomia. Správne sa tu pripomína, že pomenovanie môže mať aj viacslovnú podobu (v češtine sousloví, multiverbálne spojenie typu *vykonať návštevu*, i frazéma typu *krížom-krážom*), ba aj neslovnú formu v podobe skratiek. Prekvapuje však, že týmto viacslovným pomenovaniam sa venuje veľmi málo pozornosti, hoci v terminológii, resp. v odbornom vyjadrovaní termíny tvoria základ tvorenia výpovedí a že aj pri viacslovných termínoch (rozvité pomenovania) možno pozorovať rovnaké významové vzťahy a posuny ako pri jednoslovných pomenovaniach. Táto poznámka sa týka aj kapitoly o tvorení slov, kde sa výklady o slovotvornej štruktúre týkajú len odvodzovania a skladania.

Autorom kapitoly o tvorení slov je M. D o k u l i l (s. 76–133). Preto je prirodzené, že sa tu hovorí o základných slovotvorných pojmoch/termínoch. Dobré sa poukazuje na rozdiel medzi tvorením slov (skutočným procesom odvodzovania a skladania) a utvorenosťou (v češtine utvárenosť) čiže štruktúrou slov, ktoré sa pri komunikácii netvoria, neprodukujú, ale reprodukovávajú. Je však prirodzené, že pri posudzovaní konkrétnych typov a spôsobov sa tieto dve hľadiská nerozlišujú. Menej pochopiteľné však je, že hoci M. Dokulil uvádza medzi základnými pojmi teórie tvorenia slov aj onomaziologické kategórie, nikde sa nezmieňuje o onomaziologickej báze a onomaziologickom príznaku, ani o binárnosti (resp. nelineárnosti) onomaziologickej štruktúry.

Pri sústavnom opise odvodených slov sa M. Dokulil opiera o tri základné pomenovacie kategórie: relačnú, modifikačnú a transpozičnú. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že M. Dokulil tu uvádza aj domáce podoby týchto termínov (vzťahová, obmenná a prevodová kategória), sám ich však vo svojich výkladoch nepoužíva. Taký istý stav je pri termíne zápona (analogicky podľa predpona, prípona). Pri súvislom opise sa však popri troch základných kategóriách objavuje ešte aj zlučovacia kategória pri kompozitách typu *lesostep* a reprodukčná kategória pri slovesách typu *vykať*, *doktorovať*, *sakrovať*, *božekať*. Relačná kategória sa zásadne označuje ako mutačná.

So širokým rozhľadom po materii a neobyčajne jemným citom hodnotí M. Dokulil výskyt, resp. početnosť istých typov a formantov. Konštruuje sedemstupňovú škálu: tvorenie neobmedzene produktívne; tvorenie pravidelné, trocha obmedzené; tvorenie veľmi hojné, predsa však obmedzenejšie; tvorenie hojné a tvorenie príležitostné až ojedinelé, ďalej tvorenie

celkom neproduktívne, ale so živou slovotvornou stavbou a nakoniec už len málo priehľadné (typu *dar, jeseň*). Chýbajú tu však pevnejšie kritériá, čo sa prejavuje aj tak, že vo vlastných výkladoch používa M. Dokulil len prvé štyri stupne a v inej podobe. Napr. pri názvoch vlastností rozlišuje najproduktívnejší, vysokoproduktívny, produktívny a obmedzene produktívny typ, pri názvoch deja zase takmer neobmedzene produktívny, produktívny, takmer neproduktívny, celkom neproduktívny a sčasti nepriehľadný. Zdá sa, že by bolo potrebné vypracovať konkrétnejšiu stupnicu a potom ju jednotne používať. Pravda, niekedy je výhodnejšie používať voľnejší opis, ako to robí M. Dokulil pri menách pôvodu a látky, keď ich charakterizuje ako významovú skupinu dosť rozptýlenú, s málo produktívnymi formantmi.

Iná je otázka, čo je vlastne produktívne: slovotvorný typ alebo formant či prípona, alebo jednoducho tvorenie. Táto otázka sa v kapitole M. Dokulila nerieši. Navrhovali by sme takúto dikciu: tvorenie istým formantom je časté, menej časté atď., istý formant sa využíva často, menej často atď., pričom vlastnosť produktívnosti by sa mohla pripisovať slovotvornému typu.

Kapitola o morfológii sa tradične delí na všeobecné teoretické úvahy o gramatických kategóriách (M. Č e c h o v á, s. 133–159) a materiálovo hojne doložený opis formálnej morfológie (Z. H r u š k o v á, s. 160–224). V prvej kapitole sa vymedzujú gramatické kategórie mien a slovíes. Dosť odôvodnene sa kategória slovesného spôsobu kladie pred výklady o kategórii času, kategória vidu sa rozmnožuje o kategóriu násobnosti a druhu slovesného deja (Aktionsart). Neopisujú sa synsémantické slovné druhy. V druhej kapitole sa vychádza zo štruktúry slovného tvaru ako trojprvkového systému tvarotvorný základ – kmeňotvorná prípona – koncovka, s ktorou paralelne ide dvojprvkový systém tvaroslovný kmeň – tvaroslovný formant. Je to vlastne kombinácia dvoch binárnych sústav. Nie je však jasné, prečo sa nulová morféma predpokladá nielen v nominatíve typu *had-0* (kde je jej výskyt odôvodnený protikladom s inými tvarmi nominatívu), ale aj v nepriamych pádoch typu *had-0-a, had-0-ovi, ale had-e-ch* (paralelne s tvarmi *žen-ách*).

Na rozdiel od doterajších opisov je tu materiálová časť, jednotlivé vzory a komentáre k nim, spracovaná podrobnejšie a sústavnejšie. Rozlišuje sa tu typ podľa zakončenia, prípadne podtyp podľa zakončenia kmeňa a napokon vzory. Triedenie na typ, triedu a vzor sa uplatňuje aj pri slovesách. Pozoruhodné je schematické znázornenie súvislostí pri triedení slovíes podľa infinitívneho a prízentného kmeňa (s. 209).

Teoretický najzávažnejší prínos recenzovanej knihy je však v tom, že dichotómiu jazyk – reč dôsledne uplatňuje najmä v oblasti usúvzťažnenia (J. H r b á ě k, s. 225–331). Rozlišuje sa tu výpoveď ako elementárna jednotka komunikácie vyjadrená gramatickou formou vety. Teda ide tu o základný vzťah medzi obsahom a formou. Ale aj výpoveď má istú formu a takisto veta musí mať istý obsah. Výpoveď sa v ďalšom vymedzuje aj tým, že sa jej pripisujú také vlastnosti, ako sú všetky prozodické vlastnosti (vetný prízvuk, pauza, intonácia; v takomto prípade by sa však výpoveď vlastne mala stotožniť s kólonom). Ďalej sa v rámci výpovede opisujú všetky komunikačné funkcie (opisné, situačné vyjadrenie), ale pochopiteľne aj modalita a emocionalita, aktuálne členenie výpovede a elipsa.

Veta sa tu chápe ako vyjadrenie gramatickej predikácie, presnejšie syntagmatického vzťahu, ktorý je nielen predikačný, ale aj determináčny, koordinačný a pozičný. V rámci vety sa opisujú také vlastnosti ako osamostatnený vetný člen, vsuvka (parentéza) a opätovne elipsa. V rámci výkladov o vete sa uvádzajú charakteristiky a spôsoby vyjadrenia jednotlivých

vetných členov, ale aj triedenie zloženej vety (čiže súvetia) a napokon aj výklad o slovoslede a vetoslede.

Odôvodnená paralela medzi vetou a pomenovaním sa vedie aj v tom, že veta sa opisuje nielen ako hotový útvar vnímaný adresátom, ale aj ako vznikajúci útvar, produkovaný podávateľom v konkrétnej situácii. Do tohto rámca sú zaradené úvahy o tvorení základných vetných štruktúr (v tom aj o valencii), uvádzajú sa aj danešovské vetné vzorce a poznatky o transformácii, resp. o odvodzovaní, tvorení viet zo základných vetných štruktúr. Zaradenie problematiky transformácie však zrejme protirečí chápaniu vety ako útvaru produkovaného podávateľom. Sotva totiž možno predpokladať, že hovoriaci (produktor) najprv konštruuje základnú vetnú štruktúru a potom z nej transformuje takú podobu vety, aká sa mu práve hodí na vyjadrenie zámeru. Z tohto hľadiska sú všetky rozvíjacie a rozširovacie pravidlá len druhotné konštatácie na základe analýzy vzťahov medzi hotovými vetami.

Problematika výpovede a vety sa naplno rozvádza aj v kapitole o komunikáte a texte (M. Č e c h o v á, s. 332–367). Ukazuje sa totiž, že po výpovednej línii, ak sa výpoveď pokladá za elementárnu jednotku, treba pokračovať v konštruovaní takého útvaru, ktorý je založený z radu výpovedí. V knihe sa tento útvar označuje ako výpovedné spojenie, ktorého základnou textovou formou je súvetie. Popri tejto základnej forme sa však predpokladá aj nesúvetné výpovedné spojenie a viacsúvetné výpovedné spojenie. V knihe sa potom uvádzajú jednotlivé typy súvetí – ale to je zase zrejme v protiklade s chápaním výpovede ako obsahovej paralely k vete.

Východisko z tejto dilemy sa hľadá v predpoklade, že text je štruktúra komunikátu (t. j. jazykového prejavu), ale niekedy aj výsledok komunikovania. V každom prípade by však text mal byť konštitutívnou zložkou najvyššej, čiže textovej jazykovej roviny. To by platilo, keby sme analogicky k prvkom nižších rovín vedeli jednoznačnejšie vymedziť základné prvky tejto roviny (napr. textémy, ktoré niektorí autori už používajú) a ich vzťahy zloženosti a zástupnosti. Závažným prostriedkom na vymedzenie textu sú aj také vlastnosti ako korektnosť a prostriedky na jej vyjadrovanie, ako sú konektory, kontakty, komentáre, nadväzovacie prostriedky, ale aj tematické postupnosti a horizontálne a vertikálne členenie textu. Prirodzene, všetky tieto prostriedky sa v knihe primerane uvádzajú a využívajú. Núka sa však otázka, či tieto prostriedky vymedzené analýzou hotových textov možno pripísať aj jazykovému prejavu vo všeobecnosti. K uspokojivejšiemu riešeniu by sa azda mohlo dospieť, keby sa aj komunikácia a jej zložky analyzovali v jej vznikaní, a to v opretí o mimojazykovú, ale jazyku veľmi blízku pojmovú, resp. myšlienkovú oblasť.

Pri zámere niečo komunikovať musí podávateľ nejakému objektu prisúdiť istú vlastnosť – to je proces predikácie. Ak sa táto predikácia formuje explicitne jazykovými prvkami (E. Paulíny tu používa termín explicitná podoba myslenej výpovede), vzniká výpovedný akt. Tento výpovedný akt sa presnejšie formuje ako syntagma. V komunikačnom akte sa predikácie zreťazujú v útvar, ktorý by sa mohol označiť ako propozícia. Pri jazykovej komunikácii zodpovedá sledu predikácií čiže propozícií predovšetkým výpoveď na rovine obsahu a veta na rovine formy. Zo sledu propozícií sa formuje komunikát, zo sledu viet vzniká text. V tejto schéme však zrejme chýba tretí člen v rade výpovedný akt – výpoveď. Mohol by sa označovať ako jazykový prejav (v češtine promluva), prípadne ako diskurz (v jednom z bežných chápaní). Vyskytuje sa tu aj pomenovanie sermo. Schematicky ide o tieto prvky a vzťahy:

predikácia	propozícia	komunikát
výpovedný akt	výpoveď	diskurz
syntagma	veta	text

Pritom podobne ako textu pripisujeme istú štruktúru, štruktúrovosť, diskurzu by sme mohli pripísať istú výstavbu, architektoniku (realizovanú napr. rétorickými figúrami známymi od antickej rétoriky) a komunikátu usporiadanie, poriadok (ordo).

Najväčší prínos recenzovaného opisu češtiny, ako sme už naznačili, je práve v tom, že vidí v jazyku dve základné zložky reč a jazyk, ale že zároveň provokuje domýšľať uplatňovanie týchto zložiek pri jazykovej komunikácii. Isté medzery v tomto chápaní vyplývajú práve z odtrhnutosti tohto systému jazyk – reč od myšlienkovovej oblasti.

Nesporná prednosť knihy je však aj v tom, že pri výkladoch sa na príslušnom mieste uvádzajú všetky výsledky dosiahnuté pri skúmaní jazyka a konkrétne spisovnej češtiny, že je tu sústavné úsilie podať čo najúplnejší opis, a to až v podobe rozsiahlych súpisov jednotlivých javov. Pre jazykovedca sú osožné aj petitové poznámky a vysvetlenia.

Ján Horecký

LEXICON GRAMMATICORUM. WHO'S WHO IN THE HISTORY OF WORLD LINGUISTICS. Red. H. Stammerjohann. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1996. XXVII + 1047 s.

Pod vedením nemeckého lingvistu Harra Stammerjohanna, ktorý je u nás známy predovšetkým ako zostavovateľ pozoruhodnej encyklopedickej príručky *Handbuch der Linguistik* (Hamburg 1974 – porov. náš referát v Jazykovědných aktualitách, 13, 1976, s. 39–40), vychádza ďalšie rozsiahle kompendium, tentoraz venované osobnostiam svetovej jazykovedy. Toto rozsiahle encyklopedické dielo vychádzajúce pod názvom *Kto je kto v dejinách svetovej jazykovedy* si takisto zaslúži našu pozornosť, lebo je výnimočné nielen svojím spracovaním, ale aj šírkou záberu.

Je zrejmé, že zámerom vydavateľov diela *Lexicon Grammaticorum* bolo poskytnúť čitateľom prehľad o svetovom lingvistickom myslení od jeho začiatkov až po súčasnosť prostredníctvom najvýznamnejších predstaviteľov lingvistiky všetkých čias s výnimkou žijúcich autorov. Čiže máme pred sebou pokus zhromaždiť encyklopedické údaje podľa možnosti o všetkých významných jazykovedcoch sveta, ktorých dielo sa už uzatvorilo, ale ktorí ešte stále pôsobia na súčasné dianie v lingvistických vedách.

Ako sa dozvedáme z krátkeho úvodu, pôvodným plánom vydavateľov bolo poskytnúť pre tento veľkolepý medzinárodný projekt 1000 veľkoplošných dvojstĺpcových strán, na ktorých mali nájsť svoje miesto heslá o 1000 osobnostiach. V priemere sa teda počítalo s jedným heslom na jednu encyklopedickú stranu. Ako to však v takýchto prípadoch zvyčajne býva, niektorí autori sa nedržali striktné predpísaných limitov a pripravili heslá neraz omnoho dlhšie ako sa od nich očakávalo, ba navrhli aj nové heslá, a to v takom počte, že textová časť encyklopédie sa rozrástla o polovicu. Zostatovatelia stáli takto pred úlohou, ako dosiahnuť

dostatočný priestor v knihe za podmienky, že počet strán musí ostať z vydavateľských dôvodov fixný. Je dobre, že sa prijalo rozhodnutie zachovať celý text, lebo ako vidieť po obhliadnutí aktuálneho textu, ťažko nájsť čo len jedno heslo, ktoré by sme mohli s ľahkým srdcom oželiť. Určite to vyváži isté nepohodlie pri čítaní encyklopédie vyplývajúce najmä z enormného uplatňovania skratiek.

V prípravných fázach encyklopédie sa lingvistický svet rozdelil podľa areálov a sčasti aj časových období na 19 sekcií s jedným koordinátorom na čele, z ktorých každý dostal priestor približne v rovnakom zastúpení. Keďže aj toto členenie má svoj nevyhnutný dosah na biograficko-bibliografické spracovanie i na celkové „vznenie“ encyklopédie, bude zaujímavé uviesť aj o ňom konkrétne údaje. Koordinátormi sa stali títo autori: 1. S. Auroux (Paríž), ktorý mal na starosti frankofónne krajiny, 2. T. De Mauro a D. Di Cesareová koordinovali heslá o antickom Grécku, Ríme a Taliansku, 3. E. P. Hamp (Chicago) mal na starosti Severnú Ameriku, 4. Ch. Harbsmeier (Bergen) Čínu, 5. C. C. Henriksenová (Kodaň) Škandináviu, 6. M. Kontra (Budapešť) Maďarsko, 7. A. M. Lewicki (Lublin) slovanské krajiny, 8. B. Lewin (Bochum) Japonsko, 9. J. Mindaková (Varšava) južné slovanské krajiny, 10. J. Noordeg-raaf (Amsterdam) krajiny hovoriace po holandsky, 11. G.-J. Pinault (Paríž) Indiu, 12. I. Rosierová (Paríž) stredovek, 13. A. Sabaliauskas (Vilňus) baltské krajiny, 14. P. Salmon (Oxford) Britániu a Írsko, 15. R. Sarmiento (Madrid) krajiny hovoriace po španielsky a portugalsky, 16. W. Sasse (Hamburg) Kóreu, 17. S. Stati (Bologna) Rumunsko, 18. K. Versteegh (Nijmegen) arabský svet a 19. D. Cherubim (Göttingen) krajiny hovoriace po nemecky.

Kompendium vzniklo v medzinárodnej spolupráci s rozsiahlou účasťou autorov, ktorých bolo vyše 400. Spomeňme z nich aspoň G. Altmanna, ktorý je autorom hesla o G. K. Zipfovi, a E. Ďuroviča, ktorý pripravil zasa heslá o A. V. Isačenkovi a P. Doležalovi. Všetky ostatné slovenské (aj české) heslá autorsky pripravila Anna J. Bluszczová (Lublin), len výnimočne v tandeme s koordinátorom slovanskej sekcie A. Lewickim. Zvláštnosťou tejto encyklopedickej príručky je však to, že pri jednotlivých osobnostiach sa neuvádza národnosť. Zostavovatelia chápu uvádzaných autorov zrejme ako spoločenstvo svetových lingvistov, pri ktorých nie je relevantné, z ktorej krajiny pochádzajú. Napriek tomu však uveďme, že vo väčšine prípadov (ak nie vo všetkých) možno národnosť autora identifikovať na základe uvedeného miesta narodenia či úmrtia príslušného autora, prípadne na základe autorových prác. Zo slovenských lingvistov sa do encyklopédie dostal *Vavrinc Benedikt* (1555–1614), *Pavol Doležal* (1700–1778), *Anton Bernolák* (1762–1813), *Ludovít Štúr* (1815–1856), *Martin Hattala* (1821–1903), *Ján Stanislav* (1904–1977) a *Eugen Pauliny* (1912–1983). Myslím, že máme právo v tejto súvislosti spomenúť aj bratislavského rodáka *Wolfganga von Kempelena* (1734–1804) i zakladateľa bratislavskej rusistickej školy *Alexandra V. Isačenka* (1910–1978), ktorým sa tu tiež venuje pozornosť. Väčšina slovenských lingvistov je predstavená z tohto severného („poľského“) pohľadu A. Bluszczovej vcelku vyvážene. V hesle o Vavrincovi Benediktovi sa pripomína nielen jeho sústavná gramatika češtiny, ale aj činnosť v oblasti poézie, matematiky a hudby. Heslo o E. Štúrovi sa končí vetou: „Na Slovensku sa považuje za jedného z najväčších lingvistov.“ Už E. Novák však ukázal, že to platí aj v širších (nielen „slovenských“) súvislostiach a kontextoch. M. Hattala sa trochu nepresne označuje za kodifikátora gramatického systému slovenského jazyka E. Štúra; výstižnejšie je, pravdaže, označovať ho ako jeho upravovateľa. Bez pripomienok však nemôžeme nechať predovšetkým heslo o E. Paulinym. Ak ho totiž A. Bluszczová predstavuje len ako fonológa a historika jazyka, obraz o

ňom vychádza dosť sploštený. Veď tento prominentný slovenský jazykovedec bol zakladateľom aj mnohých ďalších smerov vo viacerých oblastiach jazykovedného výskumu na Slovensku. Napríklad svojím dielom *Štruktúra slovenského slovesa* z r. 1943 priam anticipoval vývoj svetovej jazykovedy v oblasti sémantickej syntaxe a inšpiroval aj české syntaktické myslenie.

Škoda, že sa do tohto kompendia nedostali ešte niektorí ďalší slovenskí lingvisti: Samo Czambel (1856–1909), ktorý, ako všetci vieme, výrazne prispel k dotvoreniu modernej podoby slovenčiny, ale je aj autorom populárnej teórie o juhoslavizmoch v strednej slovenčine, ďalej Henrich Bartek (1907–1986), ďalší z významných kodifikátorov slovenčiny, azda aj Jozef Ružička (1916–1989) a niektorí ďalší. Nebuďme však neskromní. Buďme radi, že sme nedopadli ako v anglickej desaťzväzkovej Encyklopédii jazyka a jazykovedy (*The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Birmingham 1994), kde niet ani jedného slovenského lingvistického mena a nepomohlo nám ani to, že v danom prípade šlo rozsahovo o skutočne gigantickú encyklopédiu. Mená, ktoré však v kompendiu absolútne neodpušiteľne chýbajú sú minimálne dve: Pavol Jozef Šafárik (1795–1861) a Ľudovít Novák (1908–1992). Neprítomnosť hesla o P. J. Šafárikovi, ktorého meno sa, mimochodom, vyskytuje dvakrát v hesle o M. Hattalovi, si možno vysvetliť iba nepozornosťou a náhodným vypadnutím. Iba ťažko si totiž predstaviť niekoho, komu by bolo treba osobitne zdôvodňovať, že tento jazykovedec, etnograf, historik a spisovateľ patrí do takejto encyklopédie pripomínaním jeho účasti pri riešení teoretických otázok časomernej prozódie či jeho zakladateľských slavistických diel ako sú *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826) alebo iných jeho prác. Nedá nám však nepripomenúť na tomto mieste aspoň ten fakt, že jedno z jeho základných diel *Slovanské starožitnosti* bolo preložené do ruštiny, nemčiny, poľštiny, francúzštiny a srbčiny, čo samo osebe vypovedá o ich hodnote. Absencia hesla venovaného P. J. Šafárikovi je ešte vypuklejšia na pozadí hesla slovinského slavistu Jerneja Kopitara, jeho najväčšieho vedeckého oponenta.

O Ľ. Novákovi si môžeme pripomenúť, že bol zakladateľom slovenskej fonológie a ortoepie, tvorcom štruktúrnych fonologických a morfológických dejín slovenčiny ako samostatného jazyka, autor, ktorý definitívne rozlúštil záhady pestrého vývinu jerov v slovenčine a iných problémov v strednej slovenčine, pričom jeho riešenie akceptovala celá slavistika, a bol to ďalej aj objaviteľ mediteránneho jazykového zväzu, významný autor v oblasti jazykovej politiky atď. Možno v tomto prípade sa Ľ. Novák nedostal do encyklopédie preto, že správa o jeho úmrtí v r. 1992 neuspela načas doletieť do redakcie kompendia. Tento predpoklad nevylučuje ani fakt, že v encyklopédii sa uvádzajú niektoré osobnosti, ktorých dielo sa uzavrelo v tom istom roku ako dielo Ľ. Nováka: Jelling Z. Harris (1909–1992), Samuel I. Hayakawa (1906–1992), Dwight Bolinger (1907–1992) a ďalší.

Pravdaže, nechýbajú nám tu len slovenské mená. V súvislosti s českou situáciou treba pripomenúť, že Pražský lingvistický krúžok je zastúpený dobre, ale úplne chýbajú napr. heslá venované predstaviteľom inej svetoznámej školy – českej fonetickej školy s menami ako napr. Antonín Frinta, Josef Chlumský, Bohuslav Hála a Milan Romportl. Z ruských lingvistov sme v encyklopédii nenašli meno skvelého B. A. Serebrennikova (1915–1989), dokonca ani A. Ch. Vostokova a i.

Ako sme už spomenuli, niektoré heslá sú značne rozsiahle. Bezkonkurenčne najdlhší text má heslo venované staroindickému *Paninimu*, ktoré obsadzuje celkom sedem plných

dvojštípcových strán, čo sa rovná 25 až 28 rukopisným stranám. Veľké heslá si však vyslúžili aj mnohí ďalší autori: Platón, Aristoteles, Aristofanes, Dionýz Trácky, Marcus Terentius Varro, Tomáš Akvinský, Dante Alighieri, James Burnett Lord Monboddó, John Wallis, Henry Sweet, Alessandro Manzoni, Graziado A. Ascoli, Giambattista Vico, John R. Firth, Daniel Jones, Roman Jakobson a viacerí iní. Prekvapujúco menšie sú heslá o Ferdinandovi Saussurovi, Nikolajovi Sergejevičovi Trubeckom, Filipovi Fedorovičovi Fortunatovovi či Janovi Baudouinovi de Courtenay.

Je iste namieste, že sa uvádza osobitné heslo nielen o „smutne známom“ N. J. Marrovi, ale aj o jeho kritikoch Jevgenijovi Dmitrijevičovi Polivanovovi (1891–1938) a Arnoľdovi Stepanovičovi Čikobavovi (1884–1962), „mužovi v tieni Stalina“, a takisto, že sa našlo miesto aj pre vynikajúceho slavistu Stjepana Ivšiča (1884–1962), hoci tento autor takmer nikdy nepublikoval v nijakom inom než svojom rodnom chorvátskom jazyku. Oceniť treba aj to, že sa v encyklopédii uvádzajú aj také mená ako Aristarchos, Cicero, Nicollo Machiavelli, Albertus Magnus, Sv. Augustín, Jean-Jaques Rousseau, Jan Hus, Antonio Gramsci, Pier Paolo Pasolini, Karl Kraus (chýba prekvapujúco René Descartes), ktorí neboli profesionálnymi filológmi, ale ich vplyv na formovanie jazyka či jazykovedy je neprehliadnuteľný. Uvádzanie takýchto mien je pre nás azda trochu nezvyklé, ale je to plne legitímne. Z tohto pohľadu potom v slovenskej Encyklopédii jazykovedy z r. 1993 veľmi chýba napr. heslo o Martinovi Kukučínovi.

Vďaka koordinátorskej sieti, spomínanej na začiatku, encyklopédia ponúka nebývalo veľa priestoru aj jazykovedcom starého Grécka a Ríma i stredovekým jazykovedným autorom, a takisto jazykovedcom a filológom Číny, Japonska, Indie, Kórey i arabsky hovoriacemu svetu, čím sa prekonáva odveký europocentrizmus kompendií tohto typu. Na druhej strane však vcelku platí, že rozdelenie jednotlivých „sfér vplyvu“ asi nikdy nemôže byť celkom proporčné. Niektoré krajiny aj tu dostali samostatného domáceho koordinátora, na čo zrejme nadväzuje aj vypracúvanie hesiel v „domácej dielni“, iné sú pokryté „zvonka“, koordinátorsky i autorsky. Z toho potom v druhom prípade môžu vyplynúť aj isté nepresnosti, na ktoré sme tu upozornili.

Predmetom encyklopédie *Lexicon Grammaticorum* sú, pravdaže, osobnosti, hoci niekedy aj anonymné (porov. Anonym z r. 1555, Anonym z r. 1559) a len výnimočne sú heslá venované celým školám: alexandrijskí gramatici, starogrécki lexikografi, stoicizmus, starogrécke slovníky, grécka a latinská rétorika, starogrécke etymológie a niektoré ďalšie. Ako si možno všimnúť na prvý pohľad, kompozícia hesiel je pritom jednotná a dobre prehľadná. Každé heslo pozostáva z biografickej časti, z analytickej časti, v ktorej sa analyzuje dielo príslušnej osobnosti a formuluje sa jeho význam pre dejiny jazykovedy, a z bibliografickej časti, ktorá je takisto pri každom hesle dosť rozsiahla a zahŕňa aj literatúru o príslušnej osobnosti. Rozhodne sa dá povedať, že aj formálna stránka kompendia je dobre premyslená.

V našich poznámkach nám išlo o to, ako je zrejme už na prvý pohľad, vyjadriť postoj ku kompendiu cez našu optiku, k čomu napokon vyzýva sama redakcia v úvode encyklopédie. Vcelku však určite niet pochyb, že ide skutočne o významné dielo nemeckých lingvistov, ktorým sa ich zámer predstaviť jazykovedcov doterajších období nadmieru podaril. Netreba zabudnúť oceniť ani to, že autori venovali náležitú pozornosť aj vzhľadu knihy a jej grafickej úprave, lebo iste dobre vedia, že ani formálna stránka knižného vedeckého diela nikdy nie je len vecou „formálnou“. *Lexicon Grammaticorum* bude takto veľmi užitočnou a žiadanou

súčasťou každej verejnej i súkromnej knižnice, ak už nechceme povedať, že aj ich skutočnou ozdobou.

Slavomír Ondrejovič

KANIA, S.: *SŁOWNIK ARGOTYZMÓW*. Warszawa, Wiedza Powszechna 1995.

Dielo Stanisława Kaniu *Słownik argotyzmów* je už štvrtým slovníkom, ktorý po roku 1990 lexikograficky zachytáva sociolekty v poľštine. Predtým vyšli tieto slovníky: Czarnicka, K. – Zgólkowa, H.: *Słownik gwary uczniowskiej* (Poznań, SAWU 1991. 358 s.); Kaczmarek, L. – Skubalanka, T. – Grabias, S.: *Słownik gwary studenckiej* (Lublin, UMC 1994. 327 s.); Stępniak, K.: *Słownik tajemnych gwar przestępczych* (Londýn, Puls 1993. 735 s.).

Recenzovaný slovník sa skladá z dvoch hlavných častí. V prvej, teoretickej časti sa hovorí o spoločenských podmienkach diferenciacie súčasnej poľštiny, vysvetľuje sa podstata argotizmov a podávajú sa informácie o štruktúre slovníka a stavbe hesiel. Druhá, slovníková časť obsahuje viac ako 6000 argotizmov. V závere sa ešte uvádza pomerne rozsiahla bibliografia o sociolektach najmä z poľskej lingvistiky. Škoda, že tam nie je ani jedna zmienka o slovenských prácach.

V teoretickej časti sa dozvedáme, že v poľskej lingvistike nejestvuje jednotná terminológia na označovanie sociálnych variantov jazyka; používajú sa viaceré synonymické termíny, napr. *argot*, *gwary środowiskowo-zawodowe*, *slang*, *wiech*, *żargon*. Pri charakteristike špecifického odborného slovníka fungujú termíny *gwara zawodowa* a *słownictwo profesjonalne*. Termín *slang* sa v poľštine na strešné označovanie sociálnych variantov jazyka neujal.

Z viacerých stratifikácií sociálnych variantov jazyka autor uvádza členenie S. Grabiasa, ktorý na základe významu rozlišuje tri funkčné obmeny (varianty) poľštiny: a) odborné – zahrnujúce profesionalizmy, napr. železničiarov, rybárov, lekárov a pod., b) tajné – napr. zlodějov, väzňov, partizánov a pod., c) expresívne – používané napr. študentmi. V podstate ide o známu a aj u nás používanú trichotomickú diferenciaciu sociolektov na profesionalizmy (používajú sa s cieľom ekonomizovať existujúce slovné spojenia), slangizmy (využívajú sa so zámerom aktualizovať existujúce pomenovania a spojenia) a argotizmy (slúžia na utajovanie komunikovaných informácií).

S. Kania podáva vlastné triedenie sociálnych variantov jazyka. Rozlišuje: 1. *gwary zawodowe* – profesijné (odborné) lexikálne systémy a 2. *gwary środowiskowe* – skupinové lexikálne systémy (rôznych prostredí). Profesijné (odborné) lexikálne systémy chápe ako špeciálne slovníky determinované pracovnými prostrediami. Napr. námorníci používajú profesionalizmy ako *karton* „navigačná mapa“, *kataryna* „rádiostanica“, *propeler* „hnacia skrútko“, *&zelazko* „kotva“ a pod.; poľovníci napr. *apel* „disciplína, poslušnosť psa poľovníka“, *chatupa* „ležovisko zajaca v snehu“, *czarnuch* „diviak“ a pod. Ako vidíme, S. Kania chápe profesionalizmy inak, ako v slovenčine, pretože za profesionalizmy prakticky pokladá všetky špecifické slová z profesijných (odborných) lexikálnych systémov.

Skupinové lexikálne systémy z rozličných prostredí vznikajú podľa S. Kaniu všade tam, kde medzi ľuďmi existujú silné väzby. Formy týchto väzieb môžu byť rôzne, napr. služba v armáde, výučba v škole, šport, turistika, zberateľstvo a pod. Silné väzby vznikajú aj vo veľmi špecifických skupinách, napr. medzi kartármi, pijanmi alebo narkomanmi. V lexike týchto prostredí fungujú aj profesionalizmy, napr. medzi vojakmi slová *cekaem* „ťažký guľo-

met“, *trop* „obrnený transportér“, *beccz* „evakuačný tankový prápor“ a pod. Pre skupinové lexikálne systémy z rôznych prostredí je typická expresívnosť a slovná hra, pričom tvorenie týchto argotizmov nevyplýva výlučne z dorozumievacích potrieb, napr. medzi študentmi funguje slovo *dynamit* „hrachová polievka“, *biola* „biológia“, spojenie *biale szaleństwo* „biely syr“, frazeologizmus *nawijać makaron na uszy* „hovoriť od vecí“ a pod. Zloději používajú slová *cynkier* na označenie informátora dávajúceho zlodějovi tip na vreckovú krádež, *dolinarz* je vreckový zloděj, *świeca* pomocník a spoločník zlodēja, ktorý stráži počas krádeže a pod.

Pri klasifikácii sociálnych variantov S. Kania neberie do úvahy kritérium tajnosti a špecifické sociálne varianty jazyka člení iba na základe povolania/zamestnania a prostredia (*gwary zawodowe a gwary środowiskowe*). Dve odlišné kritériá nás potom nútia položiť otázky: Keď sa povolanie/zamestnanie spája s pracovným prostredím, nie je potom pracovné prostredie jedným z typov prostredí? Nebolo by preto vhodnejšie zvoliť si ako kritérium na členenie homogénne veličiny, napr. odborné alebo záujmové prostredie, resp. odbornosť alebo záujem, prípadne profesionalizmus alebo amaterizmus. Ďalej sa vynára otázka, či je možné zaradiť do jednej skupiny hneď vedľa seba sociálne varianty jazyka študentov a zlodějov, keď skupina študentov vykonáva spoločensky prospešnú činnosť, kým zloději svojou činnosťou spoločnosti škodia.

Za argotizmy považuje S. Kania výrazy alebo spojenia slov, ktoré vznikli v niektorej „*gware środowiskowej lub zawodowej*“ a časom prenikli najmä do hovorovej lexiky. Typickou vlastnosťou argotizmov je silné emocionálne-expresívne zafarbenie, ktoré ich stavia do protikladu k neutrálnym spisovným výrazom, napr. *globus* oproti slovu „hlava“, *kira* „vodka“, *wapniak* „dospelý človek“ a pod. Za ďalšiu typickú vlastnosť argotizmov S. Kania považuje veľkú variantnosť, ktorá je prejavom ich novosti a sviežosti, napr. na označenie ženy ľahkých mravov existuje v poľštine viac ako 400 argotizmov štylisticky diferencovaných od vulgarizmov až po eufemizmy, napr. *dziwka*, *element*, *materaz*, *towar*, *blednica*, *aksamitka* atď.

V rámci argotizmov S. Kania vyčleňuje argotizmy z viacerých prostredí, napr. zo žiackeho (*buda* „škola, internát“, *pomidor* „kňaz“), zo študentského (*pracus* „veľmi usilovný človek, horlivý v práci“, *potupajka* „zábava“), športového (*fanga* „rana, úder“, *wykiwać kogo* „zámernie niekoho mýliť“), z vojenského (*zupak* „poddôstojník z povolania“) a pod. Argotizmy sa najviac šíria medzi žiakmi, študentmi a vojakmi, prípadne aj medzi odsúdenými, no svoje miesto pri ich šírení má aj publicistika a beletria.

Na proces prenikania argotizmov do hovorovej poľštiny podľa S. Kaniu vplyva integrácia a demokratizácia jazyka, ktoré sú zase dôsledkom všeobecných spoločensko-kultúrnych premien v Poľsku v povojnovom období, sprevádzaných aj stieraním ostrých hraníc medzi jednotlivými spoločenskými prostrediami a ľuďmi v nich žijúcimi.

Chápanie argotizmov S. Kaniu, je podobné ako v práci *Grand Larousse de la langue fran&caise* (Paris, 1971, 1. zv., s. 239), na ktorú sa aj odvoláva, pretože argotizmami sa môžu stať napr. aj pomenovania z určitej mestskej reči. V slovenských podmienkach podobný typ chápania sociolektov predstavil B. Hochel, no jeho model slangu bol založený hlavne na „rodinnom modeli“ z anglo-americkéj literatúry. Neuralgickým bodom oboch koncepcií je problematika posudzovania miery frekventovanosti slova, na základe ktorej preniká do hovorovej lexiky a u S. Kaniu sa stáva argotizmom.

S. Kania uvádza najčastejšie sa vyskytujúce argotizmy z dvoch prameňov: zo 404 písomných materiálov, najmä z kníh, slovníkov a časopisov, a z vlastného výskumu. Heslá v slovníku sú usporiadané abecedne. Homonymá sa uvádzajú ako samostatné heslá a sú odlišené rímskou číslicou, napr.: I. *wacha* 1. reč zlodějov „voda“, 2. varšavská reč „vodka“; II. *wacha* tajná reč partizánov „nemecký strážny“. Jednotlivé významy viacvýznamových slov sú odlišené arabskými číslicami, napr. *jelen*: 1. reč odsúdených „neznámy človek, obeť trestného činu“ 2. reč odsúdených „hlupák, naivný človek“ 3. reč športovcov „začínajúci, neskúsený, takticky slabo vyzbrojený závodník“.

Heslová stať obsahuje tieto údaje: 1. heslové slovo, 2. kvalifikátor, 3. definíciu významu hesla alebo definíciu jeho významov, 4. ilustráciu používania výrazu v písomných materiáloch, prípadne aj z výskumu hovorenej komunikácie, 5. frazeologický kontext, v ktorom sa heslový výraz nachádza, 6. objasnenie etymológie. Pochopiteľne, že v každom hesle sa nemusí nachádzať všetkých šesť.

S. Kania rozlišuje štyri typy kvalifikátorov: a) chronologické (napr. zastarané); b) geografické, t. j. reč krakovská, ľvovská, poznanská, varšavská; c) štylistické, napr. pejoratívne, hovorové, žartovné, hrubé, vulgárne a pod.; d) kvalifikátor prostredia, t. j., že slovo je z reči umelcov, lekárnikov, stavbárov, vekslákov, tlačiarov, novinárov, estrádnych umelcov, filmárov, baníkov, železničiarov, partizánov, lekárov, obchodníkov, „hipisákov“, zlatníkov, kartárov, čašníkov, letcov, námorníkov, hudobníkov, poľovníkov, narkomanov, ľudí z koncentračných táborov, strážnikov, právnikov, zločincov, rozhlasových pracovníkov, robotníkov, športovcov, lodiarov, študentov, šoférov, falošných hráčov kariet, rybárov, odsúdených, žiakov, zlodějov, jachtárov a vojakov.

Slovník S. Kaniu je zrelé dielo, výsledok dlhoročnej systematickej excerpcnej a výskumnej práce: 1. predstavuje argotizmy z viac ako 400 tlačených prameňov; 2. zachytáva argotizmy získané vlastným výskumom z obdobia rokov 1972–1994 zo žiackeho, študentského, šoférskeho, vojenského a partizánskeho prostredia; 3. premysleným a vyčerpávajúcim spôsobom definuje heslo a tak podáva prakticky všetky informácie o viac ako 6000 argotizmoch. Je to prvý slovník v Poľsku, ktorý pomerne komplexne zachytáva lexiku poľského argotu.

Pavol Odaloš

OZNÁMENIE

Recenzie a správy o slovenských publikáciách uverejníme v nasledujúcom čísle Jazykovedného časopisu, ktoré bude venované XII. zjazdu slavistov v Krakove (26. 8.–3. 9. 1998).

REFERÁTY

BEEKES, R. S. P.: *COMPARATIVE INDO-EUROPEAN LINGUISTICS. AN INTRODUCTION*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Co. 1995. XXII + 376 s.

Autorom *Úvodu do porovnávacej indoeurópskej jazykovedy* je renomovaný holandský indoeuropeista Robert S. P. Beekes, profesor na univerzite v Leidene. Publikácia je prepracovaná a doplnenou verziou autorovej knihy *Porovnávacia jazykoveda*, ktorá pôvodne vyšla v holandčine (*Vergelijkende taalwetenschap*. Utrecht 1990); nové vydanie v angličtine sprístupňuje túto prácu širšiemu okruhu záujemcov.

Recenzovaná príručka pozostáva z dvoch častí. Prvá časť práce (*General Section*, s. 1–120) je venovaná všeobecným problémom indoeurópskej a vôbec diachrónnej lingvistiky. Autor najskôr objasňuje predmet historickej a porovnávacej jazykovedy, ako aj jej miesto v systéme ostatných lingvistických disciplín. Ďalej nasleduje prehľad jazykových rodín vo svete, tvoriaci úvod k ďalšej kapitole, v ktorej sa autor zaoberá klasifikáciou indoeurópskych jazykov (v tejto súvislosti stručne informuje aj o začiatkoch porovnávacej jazykovedy a o objave príbuzenstva indoeurópskych jazykov). Na výklad uvedenej problematiky organicky nadväzuje náčrt dialektového členenia indoeurópskeho prajazyka, ako aj informácia o tzv. staroeurópskom probléme (*Alteuropäisch*) a o možnosti príbuzenských vzťahov indoeurópskych jazykov s inými jazykovými rodinami. – V ďalšej kapitole R. S. P. Beekes uvádza stručný prehľad kultúry starých Indoeurópanov, ako ju možno rekonštruovať na základe faktov jazyka (materiálna kultúra, spoločenské zriadenie a náboženské predstavy – k Dumézilovej teórii tzv. tripartitnej ideológie autor zaujíma skeptické stanovisko; problém indoeurópskeho poetického jazyka a metriky), poskytuje taktiež základné informácie o problematike indoeurópskych migrácií a indoeurópskej pravlasti (autor sa prikláňa k jej lokalizácii do južnoruských stepí). – Pomerne rozsiahla kapitola (s. 53–96) prvej časti práce je venovaná otázkam jazykových zmien, ktoré sa opisujú podľa jednotlivých jazykových rovín (hláskoslovné zmeny, otázky analógie, zmeny v lexike, morfológické a syntaktické zmeny); za ňou nasleduje výklad o vnútornej rekonštrukcii a o porovnávacej metóde (s. 97–120).

Vlastné jadro práce tvorí jej druhá časť (*Comparative Indo-European Linguistics*, s. 121–257), tvoriaca kompendium indoeurópskej fonológie a morfológie. Možno si položiť otázku, či uvedený rozsah stačí na výklad problematiky, v ktorej i napriek dlhotrvajúcim diskusiám stále existuje množstvo nejasností a sporných otázok, resp. či autorove vyjadrenia typu „The inflection of **k^we-/*k^wi-* is very exciting. We give here only a few forms“ (s. 206), „there are still very many problems, not all of which can be discussed here“ (s. 207) a pod. nie sú azda až príliš stručné. Na druhej strane však nemožno zabúdať na to, že práca má slúžiť ako úvod do problematiky: preto je pochopiteľné, že R. S. P. Beekes zohľadňuje pozíciu nezasväteného čitateľa-začiatočníka, snaží sa nezaťažovať ho prílišnými detailmi a poskytuje

mu vo väčšine prípadov iba jeden výklad, ktorý sám pokladá za najpresvedčivejší. Pravda, autorove názory sa nemusia vždy stretnúť so všeobecným súhlasom a prijatím: tejto skutočnosti si je napokon vedomý aj R. S. P. Beekes, keď v bibliografii charakterizuje napr. známu príručku O. Szemerényiho *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft* (4., preprac. vyd. Darmstadt 1990) ako prácu, ktorá sa v mnohom odlišuje od jeho úvodu („the views are very often different from those given in the present book“ – s. 287). – Prílohy k práci tvoria náčrt hláskoslovného vývoja albánčiny (od jej indoeurópskeho východiska) a fonetická klasifikácia hlások.

V súlade so svojím poslaním obsahuje Beekesova publikácia aj register najdôležitejších lingvistických termínov, zoznam ďalšej odporúčanej literatúry (usporiadaný podľa jednotlivých tematických okruhov), ako aj prehľad najdôležitejších indoeuropeistických hláskoslovných zákonov. Príručku uzatvára mapová príloha, ukážky písma používaného rôznymi indoeurópskymi jazykmi a registre.

Ako R. S. P. Beekes uvádza v predslove k svojej knihe, jeho cieľom bolo poskytnúť „u-celený (interrelated) prehľad novšieho vývoja“ v indoeuropeistike (s. XVIII); tento zámer sa autorovi podarilo splniť. Recenzovaný *Úvod do porovnávacej indoeurópskej jazykovedy* je hodnotnou príručkou, ktorá čitateľovi prináša relevantné informácie o súčasnom stave disciplíny; nesporným pozitívom je i skutočnosť, že sa tak deje na pomerne malom priestore a jednoduchým, zrozumiteľným štýlom, čo publikáciu predurčuje na využitie v pedagogickej praxi. Vydanie Beekesovho úvodu do indoeuropeistiky je taktiež príležitosťou zamyslieť sa nad stavom i perspektívami tejto disciplíny na Slovensku: je poľutovaniahodné, že práve porovnávacia indoeurópska jazykoveda, ktorá umožnila vznik modernej lingvistiky a ktorá sa v iných krajinách tradične pokladá za „nutný doplněk konkrétných filológií pěstovaných na filozofických fakultách“ (Erhart, A.: *Indoeuropeistika*. In: *Slavica na Masarykově univerzitě v Brně*. Brno, Masarykova univerzita 1993, s. 18), má v slovenských podmienkach iba „značne prerývaný vývin“ (Ondruš, Š. – Huťanová, J.: *Slovanské filologie. Porovnávacia jazykoveda a porovnávacia literárna veda*. In: *Slavistika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava, Stimul 1993, s. 9).

Lubor Králik

KSZTAŁCENIE POROZUMIEWANIA SIĘ. Materiály z vedeckej konferencie. Opole 26.–28. septembra 1994. Red. S. Gajda – J. Nocoń. Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut filologii polskiej 1994. 329 s.

Recenzovaný zborník prináša 49 referátov z konferencie v poľskom Opole, zameranej na teoretické a praktické aspekty dorozumievania. Na rozdiel od predchádzajúcich stretnutí, uskutočnených v rozpätí rokov 1991–1994, z ktorých zborníky boli venované niektorým parciálnym problémom v rámci tzv. čistej štylistiky (napr. Variantnosť v jazyku, Štylistické konfrontácie, Systematizácia pojmov v štylistike), v materiáloch z opolského stretnutia dominuje práve aplikovaná veda. Prejavuje sa to vo výraznom zohľadnení jazykovej praxe alebo

prinajmenšom v uchopení daného problému v jeho teoretických i praktických súvislostiach. Narúšajú sa tým nielen výsostné vody štylistiky sui generis, ale lingvistické otázky sa tak uvádzajú do širšieho kontextu spoločenských vied. Iste nie je náhodné, že interdisciplinárnosť a polytematickosť príspevkov zastrešuje práve fenomén komunikácie svojou dvojdmost'ou ako príčina i dôsledok ľudského verbálneho správania.

Podľa úvodných slov vedeckého redaktora zborníka S. G a j d u (s. 5), zvolená tematika v tejto šírke je odrazom pátrania po podstate javov v procese dorozumievania v prirodzenom jazyku. Zostavovateľ predpokladá, že komunikačno-pragmatický obrat postál, ostáva stále inšpirujúci a tak aj skúmanie jazyka, predovšetkým v komunikačnej paradigme, považuje za veľmi aktuálne.

Texty zborníka sú usporiadané do troch skupín. Do prvej patria príspevky všeobecnejšieho a teoretickejšieho rázu, v druhej je pod drobnohľadom didaktická komunikácia, kým reflexiu podôb, spôsobov, podmienok a ďalších prvkov procesu dorozumievania v rôznych spoločenských oblastiach obsahuje tretia skupina textov.

Filozofickým „uvítaním“ v problematike komunikácie v kontexte filozofie dialógu je *Výchova k dialógu a k spoločenskosti* (s. 10–15). Z. L o m n y popri interpretáciách „dialogikov“ exponuje myšlienku edukačného globalizmu (edukacja wspólnotowa, s. 10) s rozhovorom ako jej výhradnou metódou. Autorovo spochybnenie „imperializmu prvej osoby“ a zároveň neosobných konštrukcií v komunikačných aktoch dáva vyniknúť najprirodzenejšej relácii JA – TY s nádejou na zblíženie v priestore večného dialógu. – Naopak, K. D a t a (*Dialóg a monológ v procese dorozumievania*, s. 131–135) sa v predmete svojej analýzy „ujíma“ aj monológových komunikátov, pretože favorizovanie dialógu väčšinou literárnych vedcov a lingvistov živí pohodlnú predstavu, že monológ je iba formálnou opozíciou k dialógu, ak nie priam jedným z jeho variantov. Medzi výrazné motívy tejto skupiny textov patrí aj pátranie po podstate procesu dorozumievania, pričom autori v reflexii siahajú až za hranice komunikácie ako empiricky prístupného javu. Napríklad „formálne latentné“ informácie môže komunikát obsahovať vďaka trom druhom implicitnosti – vecnej, jazykovosystémovej a kontextovej, ktoré explicitne vymedzuje M. J e l í n e k vo svojom príspevku *Konkurence mezi komunikací explicitní a implicitní* (s. 17–22). – Je možné predpokladať, že zmysel implicitných častí v texte je celkom závislý od rovnako nezjavných mentálnych štruktúr človeka, ktoré sa aktivizujú v procese recepcie textu. Podľa I. N e b e s k e j (*Individuální faktory porozumění textu*, s. 37–40) sa v procese myšlienkového uchopenia a interpretácie komunikátu najvýraznejšie prejavujú individuálne expektácie (očakávania) a inferencie (komplexný proces usudzovania).

Kontrast k individuálnym a implicitným faktorom v komunikácii tvorí makropohľad D. B o c h e n s k e j (*Vzájemné vnímání sa medzi národnostnými skupinami*, s.101–108). Prostredníctvom testov autorka skúmala sebaprojekciu respondentov (autostereotyp Poliakov), a zároveň charakteristický odraz príslušníkov iných národov vo vedomí respondentov (heterostereotyp). Ukázalo sa, že Poliaci pri utváraní pozitívnych heterostereotypov výrazne uprednostňovali národy Západnej Európy, kým heterostereotypy národov postkomunistických krajín vyznievali menej chvályhodne. – J. Z e m a n (*K problémům výzkumu česko-polského kontaktu z hlediska komunikace*, s. 115–120) si všima konkrétne osobitosti komunikácie ako napr. druh prevažujúceho kódu, ktorým je v tomto prípade interdialekt v jazykovo i národnostne nehomogénnej spoločnosti česko-poľského pohraničia. – Dialektologicko-

sociologická sonda H. Kurkovej (*Komunikačné postoje obyvateľov súčasnej dediny*, s. 109–113) prispela k poznaniu komunikačných zvyklostí obyvateľov poľského vidieka, pre ktorých je síce dialekt v procese dorozumievania stále dominantný, ale veľká väčšina ľudí je už schopná v oficiálnej komunikačnej situácii používať spisovný jazyk (jazyk literacki, resp. polszczyzna ogólna).

Problematika zdvorilosti v dorozumievaní zaujala M. Marcjanikovú a J. Hoffmannovú. Prvá v príspevku *Jazyková slušnosť a komunikačná schopnosť* (s. 69–75) dospela k presvedčeniu, že jazyková slušnosť je nielen základným predpokladom úspešnej komunikácie, ale niektoré z jej výrazových prostriedkov sú schopné komunikačný akt riadiť. Skeptickejšie sa k určovaniu výhradne zdvorilostných jazykových prostriedkov a k jednoznačnému posudzovaniu slušného a neslušného správania stavia druhá autorka, zdôrazňujúc rozhodujúcu úlohu komunikačného kontextu, individuálnych požiadaviek na mieru slušnosti (*Zdvorilosť a porozumení*, s. 77–80).

Istý stupeň spolupráce medzi produktorom a recipientom komunikátu predpokladá aj M. Čechová (*Cesta textu od produktora k príjemcovi* s. 23–27). Na jednej strane hovorí o vlastnom živote textu odpútanom od autora, o subjektívnosti v recepcii a interpretácii textu a na druhej strane odporúča produktorovi „anticipovať expektácie príjemcov“ (s. 24). Za kritérium porozumenia textov stanovuje odhalenie zámeru autora čiže aj preniknutie k podstate textu, implikujúc tým ono „správne“ pochopenie komunikátu.

Utváraní najzákladnejších predpokladov komunikácie, komunikačným normám venuje pozornosť M. Krčmová (*Ke kořenům vytváření komunikačních kompetencí*, s. 29–35). V ňom na rozdiel od simulovaných a formálnych podmienok pri utváraní komunikačných kompetencií rôznymi inštitúciami vyzdvihuje a odôvodňuje prvoradosť rodiny ako najprirodzenejšieho neformálneho prostredia pri osvojovaní si komunikačnej normy u dieťaťa. – Naopak, o možnosti uplatnenia importovaného komunikačného modelu, zvaného power talking v spoločenskej komunikácii uvažuje J. Klícková (*Korešpondencia jazyka s pozitívnym myslením*, s. 121–124). Táto komunikačná stratégia spočíva v maximálnom obmedzení neinformatívnych, fatických, estetizujúcich, implicitných častí komunikátu ako redundantných. Rovnako ako je opodstatnená existencia a aj využívanie slovného balastu v rečových aktoch, verbálne úsporný a zároveň obsahovo kondenzovaný spôsob odovzdávania informácií môže predstavovať stredové niveau pedagogickej stratégie. – Kontrastne k tomu vyznieva príspevok M. Koťurovej *Kritické myslenie ako učebná disciplína*, s. 55–60. V rámci výchovy diskurzívneho čitateľa ako protikladu k naivnému, predstavuje svoj program „výučby ku kritickosti“, pri ktorej sa žiaci učia utvárať a uplatňovať vlastné hodnotiace kritériá priamo na vedeckých textoch.

O druhej skupine príspevkov možno s určitosťou povedať, že je tematicky najhomogénnejšia. V textoch sa odráža pedagogická empiria autorov a ich pozornosť pútajú najrozmanitejšie problémy vyučovacieho procesu, ktorý je pre väčšinu autorov nielen rámčujúci, ale vzhľadom na poslanie školy aj univerzálny. – Názory jednotlivých autorov na predpoklady a výsledky školy pri utváraní a formovaní komunikačných schopností žiakov v materinskom jazyku sa však v detailoch, prirodzene, odlišujú. J. Kowaliková (*Formy jazykovej komunikácie v škole*, s. 145–153) na základe diagnózy ťažkostí žiakov v používaní jazyka vidí „absurdnosť situácie v tom, že škola nedokáže učiť“ (s. 152). Vyzerá to na metodický paradox, keď sa škola snaží vybaviť deti univerzálnou komunikačnou kompetenciou, pričom na to

využíva skonvencionalizované a stereotypné komunikačné schémy. – Rovnako M. M a d e j o w a (*Proces dorozumievania sa a školská prax*, s. 159–162) vychádzajúc z problémov žiakov pri transformovaní komunikačného signálu do písanej či hovorenej podoby, poukazuje na potrebu „odškoliť školu“ v zmysle redukcie prikazovo-zákazových foriem jej komunikácie. – M. Z e l e c h (*Ťažkosti v písomnom dorozumívaní sa detí*, s. 223–227) analyzuje problémy zdravých, ale i mierne dyslektických detí pri osvojovaní si poľskej ortografie. Možno však predpokladať, že také typy chýb ako fonetický zápis namiesto etymologického, vynechávanie, pridávanie či metatéza grafém sa vyskytujú aj pri vyučovaní pravopisu na slovenských školách.

Možnosťami inovácie slohovej výchovy žiakov sa v príspevku *Rozvoj vyjadřovacích dovedností žiakov pri príprave súvislého prejavu* (s. 199–204) zaoberá S. P a s t y ř í k . Na príkladoch ukazuje, že nahradením tradičnej, heslovitej, schematickej osnovy (spolu s pojmom osnova) „kompozičným plánom“, ktorý by namiesto substanciálnosti zvýraznil procesualitu v texte preferenciou slovík a napríklad aj „citátovými osnovami“ originalitu samotného podkladu, je možné väčšmi žiaka motivovať a prispievať k skvalitneniu jeho prejavu.

Na základe výskumov v sliezskych školách H. S y n o w c o v á (*Formovanie komunikačnej schopnosti žiakov*, s. 191–197) pociťuje potrebu modifikovať didaktický proces tak, aby bolo možné uplatniť asimilačný prístup vo vyučovaní materinského jazyka v obidvoch, v spisovnom i v nárečovom variante a využívať pritom metódu konfrontačnej analýzy. – Iný rozmer pedagogickej komunikácie, „navideovstúpenie“ školy zvestuje V. P a t r á š v príspevku *Komunikatívny princíp a video* (s. 185–189). Prezentujúc vlastný spôsob využitia videozáznamu v pedagogickom procese zároveň vyzdvihuje video ako komplexný komunikačný kanál, ktorý na rozdiel od primárne vizuálnej recepcie učebníc umožňuje synchrónne vnímanie obrazu a zvuku.– Hoci audiovizuálna technika čoraz viac konkuruje tradičným školským pomôckam, ich využívanie je vo vyučovacom procese naďalej dominantné. Na príklade alternatívnych učebníc českého jazyka V. M a r t i n k o v á (*Učebnice jako jeden z účastníků komunikace ve školním prostředí*, s. 175–178) ukazuje na niektoré inovácie, ktoré pozdvihli didaktickú pomôcku na „nemého“ účastníka komunikácie. Kým napríklad redukciami výkladovej časti učebného textu až na 20 %, voľbou problémových a aktuálnych tém v textových cvičeniach dokázali motivovať žiakov na spontánnu účasť v školskom dialógu, povýšenie komunikácie na vyučovací predmet v rámci českého jazyka môže viesť žiakov k uvedomelému riadeniu komunikačných situácií. J. N o c o ň o v á (*Dialogickost v školských učebniciach*, s. 179–183) sa pri analýze textov učebníc poľského jazyka zamerala na druhy „vnútrotextových osobných relácií“ (s. 179), ktoré sa utvárajú v komunikačnej situácii sprostredkovanvej učebnicou a predstavuje najčastejšie jazykové prostriedky pri udržiavaní vzájomného kontaktu komunikantov – žiaka, učiteľa, autora textu.– V príspevku *Učebnice polštiny ako cudzieho jazyka* (s. 249–254) B. S i e r a d z k a hodnotí a porovnáva úroveň dvoch príručiek poľského jazyka pre cudzincov, a to predovšetkým z hľadiska prispôsobenia učebného textu špecifickým komunikačným potrebám cudzinca, pričom gramatické kategórie sú podriadené sémantike výpovede.– Možnosť overenia si hypotéz o faktoroch, ktoré by mali výrazný vplyv na akt pochopenia informácie, využila J. Š l é d r o v á (*Psychologický přístup k porozumění v pedagogické komunikaci*, s. 155–158). Testy školskej mládeže jej ukázali, že spomedzi kognitívnych schopností človeka sú analogické myslenie a pamäť tými najvýraznejšími javmi, ktoré determinujú stupeň osvojenia textu.

Autori textov v poslednej, tretej časti zborníka venovali pozornosť rôznorodým javom, vznikajúcim v procese dorozozumievania sa v spoločnosti. Napriek tematickej rozptýlenosti je možné v tejto skupine textov orientovať sa podľa niektorých výraznejších motívov. Jedným z nich je problematika náučného štýlu, jeho popularizačnej „odrody“, ktoré implicitne obsahuje aj výkladový, resp. opisný slohový postup. – Napríklad z reflexie A. D u s z a k o v e j (*Teutónsky štýl alebo o tvorení komunikačných bariér*, s. 257–263) je zrejmé, že štýl, postup, ktorý charakterizuje odbornú komunikáciu, nie je ani tak jazykovou alebo individuálnou kategóriou, ako skôr kategóriou kultúrnou, ktorá z veľkej miery vyplýva z intelektuálnej tradície určitého spoločenstva. Na príklade saskej a teutónskej architektúry akademického textu sa do kontrastu dostávajú dve línie argumentácie: anglosaská linearita a úspornosť diskurzu v porovnaní s mnohostranným a hlavne postranným vetvením línie argumentácie teutónskeho sú vlastne differentia specifika náučného štýlu vnútri seba samého. Proces odlišenia náučného štýlu od populárnáučného sa podľa A. S t a r z e c o v e j (*Formy získavania príjemcu v populárnovedeckých textoch*, s. 277–282) uskutočňuje predovšetkým formou vymedzenia príznakových jazykových prostriedkov a typických komunikačných stratégií. Avšak výsledkom jednej delimitácie je objavenie ďalšej hranice a ďalšieho problému, odlišenia náučného textu od publicistického. – Extrémna popularizácia odborných informácií na príklade príručky k osobnému počítaču je predmetom analýzy M. W o j t a k o v e j (*Príateľsky, milo, zrozumiteľne alebo o štýle „Poradníka“*, s. 301–307), ktorej výsledkom je tiež otázka: kde sú hranice pozitívneho vplyvu dialogizujúcej manieri na recipienta?

Terminológia ako najtypickejšia zložka vedeckého textu na lexikálnej úrovni je predmetom článkov K. L j u c i ň s k é h o a V. G o r j a n c a . Prvý sa v príspevku *Spôsoby dopĺňania a problémy fungovania terminológie kozmonautiky v poľskom jazyku* (s. 283–289) venuje podobám interferencie ruských a poľských termínov z oblasti kozmonautiky, otázkam vzájomnej ekvivalencie, analógie pri ich tvorení ako aj funkčným rozdielom jednotlivých termínov v systéme poľského jazyka. – V. G o r j a n c (*Slovinská terminológia informatiky*, s. 291–293) analyzuje jazyk odborných časopisov a zaoberá sa vzájomnou konkurencioschopnosťou terminologických systémov dvoch jazykov – slovinčiny a angličtiny na poli jazykovo značne internacionalizovanej vedy.

Kontrastne voči analytickým, delimitačným, prísne pragmatickým prístupom k procesu dorozumievania ako estetické osvieženie pôsobí príspevok E. D a b r o w s k e j *Neumelecké štýly v umeleckom využití* (s. 321–328). V literárnom diskurze je „ospravedlnená“, ba priam žiadúca existencia všetkých foriem a prostriedkov komunikácie. Autorka slovami K. Rutkovského uzatvára, že vzhľadom na „jednotu mnohosti, v logosfére nejestvuje žiadny privilegovaný druh reči, žiadna jednotlivá forma výpovede, ktorá by sémantickou nasýtenosťou či komunikačnou úspešnosťou bola dôležitejšia ako iné“.

Zborník však vcelku odráža prevahu optimalizujúcich pragmatických prístupov autorov ku komunikácii, ktoré možno rozpoznať v snahách fixovať opisom a analýzou výseky procesu komunikácie predovšetkým ako výmeny informácií, čo má prispieť k tomu, aby bol tento proces väčšmi uvedomelý, riadený a efektívny. Napokon, iste s tým súvisí aj titul zborníka (*Formovanie procesu dorozumievania sa*) pričom deverbatívum odkazuje na riadenie, utváranie, modelovanie tohto procesu, ktorý od utvárania kompetencií presahuje až do potreby uvedomovať si komunikačné zámery a prispôbovať im stratégiu výpovede. Možno sa uvažovať aj o tom, do akej miery sú synonymné v tomto kontexte výrazy *dorozumievanie sa*

a *komunikácia*, ak sémantika prvého výrazu sa koncentruje okolo rozumu a rozumenia, teda iba jednej, hoci podstatnej okolnosti v rámci široko chápanej personálnej interakcie, za akú považujeme komunikáciu. A tak prevažne racionálny prístup ku komunikácii a jazyku vôbec, môže byť ilustráciou myšlienky, že jazyk je vlastne „rezervoárom zdravého úsudku“. Je pochopiteľné, že vzhľadom na zámery opolskej konferencie zborník odráža snahu o ozdravenie a spriaznenie komunikačného procesu a zrejme preto sa menej pozornosti dostalo napr. otázkam rôznych druhov deformácií a informačných „skrýšii“ v jazykovom signále ako napr. chyba, fikcia, irónia, elipsa a iné, ako aj ich vplyv na porozumenie a otázky rôznych typov recepcie vo vzťahu k porozumeniu. Pri analýzach a následných interpretáciách výsledkov výskumov si ešte nenašla svoje miesto ani neverbálna stránka komunikačného aktu, hoci je v bezprostrednom kontakte vždy prítomná a nie tak bezvýznamná, ibaže na rozdiel od jazykového kódu predstavuje celkom inú znakovú sústavu. Môže to byť motivujúce pre ďalší výskum medzilidskej komunikácie v prirodzenom jazyku, hlavne ak pripustíme, že v procese dorozumievania aj tak ostávame vždy iba na ceste k porozumeniu.

Jana Wachtarczyková

AUTORI

PhDr. Viktor Krupa, DrSc., Kabinet orientalistiky Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Doc. Konstantin Lifanov, kan. fil. nauk, Kafedra slavistiky Filologičeskogo fakulteta, Moskovskij universitet, Vorobjovy gory, 117234 Moskva, Rusko

PhDr. Mira Nábělková, CSc., Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Panská 26, 813 64 Bratislava

PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Panská 26, 813 64 Bratislava

KRONIKA

ZDRAVICA IVOROVÍ RIPKOVÍ NA ŠEŠŤDESIATE NARODENINY

Čas, táto konštantná veličina, v poslednom desaťročí plynie akosi rýchlejšie. Iba nedávno kolegovia a priatelia blahoželali PhDr. Ivorovi Ripkovi, CSc., pri jeho polstoročnici (narodil sa 7. 9. 1937 v Bratislave) a dnes si už pripomíname jeho ďalšie okrúhle i polookrúhle jubileum – k životnej šesťdesiatke sa mu pridružuje aj tridsiate piate výročie vstupu na pole jazykovedného výskumu.

Hneď po skončení vojenskej prezenčnej služby nastúpil I. Ripka do Ústavu slovenského jazyka SAV – terajšieho Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV – na študijný pobyt a v nadväznosti naň r. 1964 na internú vedeckú aspirantúru. Obhájením dizertačnej práce o dolnotrenčianskych nárečiach získal r. 1968 vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied a stal sa vedeckým pracovníkom Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Tomuto pracovisku ostal verný dodnes. V rokoch 1973–1991 bol vedúcim jeho dialektologického oddelenia a od 1. 6. 1995 – už ako vedúci vedecký pracovník – je jeho riaditeľom.

Už pri jubilanovej päťdesiatke sa poukázalo (Jazykovedný časopis, 38, 1987, s.178–179; Slovenská reč, 52, 1987, s. 310–312) na jeho významný podiel na výskume slovenských nárečí, osobitne na výskume nárečovej slovnej zásoby a na jej lexikografickom spracovaní – pripomeňme tu len jeho tematicky usporiadaný *Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí* (Veda 1981, 338 s.) či také štúdie, ako napr. *O problematike nárečových slovníkov* (1973), *Problematika obrabotki značenija slova v dialektnom slovare* (1978), *O niektorých problémoch klasifikácie a hodnotenia nárečovej slovnej zásoby* (1980), *Koncepcia Slovníka slovenských nárečí* (1980), *Výskum a opis nárečovej lexiky* (1984), *Ciele a možnosti celonárodného nárečového slovníka* (1986), v ktorých riešil najmä teoretické a metodologické otázky spojené s prácami na *Slovníku slovenských nárečí*. Ocenili sa aj jeho úvahy o mieste dialektov v súbore útvarov národného jazyka, sústavná recenzentská činnosť i práca na poli jazykovej kultúry.

Pri rovnakej príležitosti sa konštatovalo, že v I. Ripkovi má slovenská lingvistika dôstojného zástupcu aj na poli medzinárodnej spolupráce, a myslelo sa tým nielen na jeho autor-skú a redakčnú účasť na *Celokarpatskom dialektologickom atlase*, kde ako člen Komisie pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitáte slavistov participoval už na vypracúvaní koncepcie tohto sedemzväzkového diela, či na jeho prínos do lingvistickej karpátológie v širšom poňatí (porov. napr. štúdie a príspevky *O niektorých problémach kartografiovani-ja v CKDA* [1979], *O koncepcii Celokarpatského dialektologického atlasu* [1980], *Karpatské názvy oviec v slovenských nárečiach* [1983], *Sémantická štruktúra deverbatíva č(V)rpak v dialektoch karpatského areálu* [1983], *Karpatizmy v slovackoj dialektnej leksike* [1984], *O niektorých aspektoch vzťahu etnografie a lingvistickej karpátológie* [1986]).

Zo *Súpisu prác Ivora Ripku za roky 1987–1996* (pozri tu na s. 144–153; súpis jeho prác za roky 1963–1986 bol publikovaný v *Jazykovednom časopise*, 38, 1987, s. 179–188) možno vyčítať nielen to, že v minulom desaťročí sa jeho osobná bibliografia rozšírila o vyše stodesať titulov, lež i fakt, že sa rozšíril aj okruh jeho bádateľských záujmov. V ich centre ostáva štúdium lexikálneho bohatstva našich dialektov a jeho predstavenie v trojzväzkovom *Slovníku slovenských nárečí*. I. Ripka je od r. 1973 vedúcim autorského kolektívu, ktorý toto dielo základného vedeckého výskumu pripravuje (prvý zväzok, obsahujúci heslá písmen A–K, vyšiel s vročením 1994 vo vydavateľstve Veda) a najväčšou mierou sa podieľal na vypracovaní jeho koncepcie. Lexikologicko-lexikografickú problematiku súvisiacu s prípravou celonárodného nárečového slovníka ďalej rozpracúva vo viacerých štúdiách z ostatného decénia (napr. *Niektoré aspekty koncepcie a realizácie Slovníka slovenských nárečí* [1989], *Hodnotenie lexikálnych neologizmov v súčasných nárečiach* [1990], *O problematike tzv. spoluheciel v celonárodných nárečových slovníkoch* [1994]) a z hľadiska územnej diferencovanosti slovnej zásoby národného jazyka sa vyslovuje aj k problematike polysémie, homonymie a enantiosémie, čiže vnútroslovnej antonymie (*Aspekty nárečovej polysémie a homonymie* [1990], *Enantiosémia v nárečovej lexike* [1992], *O nárečovej vnútroslovnej antonymii* [1996]).

Vnútroslovnú antonymiu sledoval I. Ripka aj v rámci výskumu nárečí jazykov karpatského areálu. Účasť na tomto medzinárodnom projekte predstavuje druhú líniu jeho vedeckej aktivity. Do doteraz vydaných štyroch zväzkov *Celokarpatského dialektologického atlasu* vypracoval 11 máp a komentárov, podobu každého z nich spolutvoril aj ako člen medzinárodného redakčného kolégia a práce na piatom zväzku, ktorý v najbližšom čase vyjde vo vydavateľstve Veda, viedol ako jeho vedecký redaktor. I. Ripka je spoluautorom rozsiahlej samostatne vydannej (Moskva 1993) štúdie *Problemy differenciacii slavianskogo dialektного ландшафта (po dannym Obščekarpatskogo dialektologičeskogo atlasa)*. V štúdiu *Slovackaja leksika v svete karpatisťiki* (1996) podal lexikálno-sémantickú analýzu lexémy *ostrva* i jej derivátov a apelatíva *valach* s ohľadom na ich významovú štruktúru v dialeктоch iných jazykov karpatského areálu.

Výsledkom Ripkových pracovných pobytov v USA na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov (organizačne pripravených slavistickým centrom Indiana University v Bloomingtone) bola séria priekopníckych štúdií o jazyku amerických Slovákov druhej generácie (napr. *Jazykové prejavy Slovákov v Spojených štátoch* [1990], *Slovensko-anglické interferencie v reči amerických Slovákov*, [1992], *Príspevok k štúdiu nárečových prejavov amerických Slovákov*, [1992], *Amerikanizácia nárečových prejavov potomkov slovenských vystáhovalcov v USA* [1993]), zavŕšených monografiou *Speech of American Slovaks/Jazykové prejavy amerických Slovákov* (1994; spoluautorka L. B. Hammerová). Týmito prácami vstúpil na pole sociolingvisticky orientovaného výskumu kontaktov nepríbuzných jazykov. Problematikou jazykových kontaktov a interferencií sa však I. Ripka zaoberal z viacerých hľadísk, ako svedčia i jeho príspevky *Some Aspects of the Relationship in Czech and Slovak* (1993), *O slovensko-maďarských interferenciách v nárečovej lexike* (1994). V poslednom období uvažuje o vzťahoch klasickej dialektológie a sociolingvistiky z teoreticko-metodologických pozícií (*Metodické aspekty terénnych výskumov* [1994], *Ďalšie smerovanie teritoriálne zameraných výskumov* [1996]).

Závažné slovo povedal I. Ripka o postavení slovenských nárečí v súčasnej jazykovej situácii a o ich vzťahu k spisovnému jazyku z hľadiska jazykovej kultúry. Pre históriu slovenskej lingvistiky budú nepochybne cenným prameňom jeho odborné články hodnotiace výsledky dialektologických výskumov na Slovensku i výskumu nárečí slovenských jazykových ostrovov (napr. *Atlas slovenského jazyka ako reprezentatívne dielo areálovej lingvistiky* [1992], *Doterajšie výsledky jazykozemepisných výskumov na Slovensku* [1993], *Doterajšie výsledky výskumov slovenských nárečí v Maďarsku* [1993]).

Pri hodnotení Ripkovej vedeckej spisby posledného desaťročia nemožno bez povšimnutia obísť ani jeho prínos k výskumu otázok frazeológie a historickej lexikológie v štúdiách *O niektorých slovenských a poľských prirovnaniach* (1988), *Prirovnania ako motivačný faktor botanického názvoslovia v Bernolákovom Slovári* (1992), *Využívanie nárečových frazeologizmov v prekladových slovníkoch* (1993). Jeho príspevkom *Z dolnotrenčianskej nárečovej frazeológie* časopis Kultúra slova uviedol r. 1994 novú rubriku s názvom *Zo studnice rodnej reči*. Výsledky svojich výskumov predstavil I. Ripka na mnohých medzinárodných vedeckých podujatiach doma i v zahraničí. Za všetky tu spomenieme len jeho vystúpenie na medzinárodnom lingvistickom kongrese v Berlíne (1987) a na XI. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave (1993). Pravidelne ich predstavuje aj prednáškami v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a na letnom seminári slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, organizovanom Filozofickou fakultou Univerzity Komenského.

Aj v uplynulom desaťročí venoval náš jubilant veľa času vedecko-organizačnej činnosti – ako zodpovedný riešiteľ čiastkovej úlohy Výskum nespisovných útvarov slovenčiny a iných jazykov, resp. grantovej úlohy Slovník slovenských nárečí, ako predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV (1992–1996), člen (1990–1992) i predseda (1992–1995) Vedeckej rady JÚLEŠ SAV, no najmä v ostatných dvoch rokoch ako riaditeľ tohto pracoviska. Je členom Ústrednej jazykovej rady a členom akreditačnej komisie vlády Slovenskej republiky v skupine slovákistika/slavistika.

Od r. 1982 je I. Ripka členom redakčnej rady Jazykovedného časopisu, dlhé roky bol členom redakčnej rady jazykovednej časti časopisu Slavica Slovaca, v tomto roku prevzal vedenie redakcie nášho najstaršieho odborného orgánu Slovenská reč. Ako zodpovedný či vedecký redaktor, ale aj ako člen redakčnej rady sa pričínil o odbornú úroveň viacerých zborníkov.

Na formovaní úrovne slovenskej jazykovedy sa I. Ripka zúčastňuje aj ako školiteľ ašpirantov a člen obhajobnej a atestačnej komisie. V ostatných rokoch sa ako prednášateľ vývinu slovenského jazyka a dialektológie na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave usiluje dať hlbší a širší pohľad na slovenčinu budúcim stredoškolským učiteľom.

Nášmu čerstvému šesťdesiatnikovi dvíhame na prípitok pohár perlivého vína v čase, keď z plodov viniča prúdi do sudov nový základ zlatého moku. Pripíjame mu s ocenením toho, čo doteraz na poli výskumu slovenského jazyka a jeho kontaktov s inými jazykmi vykonal, a s úprimným želaním, aby obdarený prítokom nových tvorivých i fyzických síl vykročil do ďalších plodných desaťročí.

Adriana Ferenčíková

SÚPIS PRÁČ IVORA RIPKU ZA ROKY 1987–1996

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Ivora Ripku za roky 1963–1986 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Jazykovednom časopise, 38, 1987, s. 179–188.

1987

Výskumné úlohy slovenskej lingvistickej karpatólogie. – In: Studia Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1987, s. 317–329.

Viacslovné spojenia a ich lexikografické spracovanie. – In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1987, s. 7–20.

Dereviannaja maslobojka 180 baratte en bois. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Vstupitel'nyj vypusk. Red. B. Vidoeski. Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1987, s. 30–31 (komentár k mape). Znovu publikované: In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Red. S. B. Bernštejn – G. P. Klepikovová. Moskva, Nauka 1988, s. 131–132 (komentár), 226–227 (mapa). – 2. vyd.: Moskva 1994, s. 96 (komentár), 97 (mapa).

Celokarpatský dialektologický atlas – základné dielo lingvistickej karpatólogie. – Zápisník slovenského jazykovedca, 6, 1987, č. 4, s. 2–5 (tézy prednášky konanej dňa 13. 10. 1987 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Die Widerspiegelung der gesellschaftlichen Entwicklung im System der slowakischen Mundartlexik. – In: Abstracts und Rundtischgespräche. XIV. Internationaler Linguistenkongress. Berlin, 10–15 August 1987. Organisiert unter der Schirmherrschaft des CIPL. Herausgeberkomitee, Berlin, Mai, 1987 (paralelné angl. znenie), s. 232.

K principom marxistickej jazykovedy. Materiály z konferencie o marxistickej jazykovede (Smolenice 21.–23. novembra 1983). Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985. – In: Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 83–86 (ref).

O vzťahu spisovnosti a nespisovnosti. [Chloupek, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno 1986.] – In: Kultúra slova, 21, 1987, s. 218–223 (rec.).

Životné jubileum Jána Kačalu. – Slavica Slovaca, 22, 1987, s. 68–70 (k 50. narodeninám).

1988

Mesto dialektov v sovokupnosti obrazovanij nacional'nogo jazyka. Prel. M. A. Osipová. – In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. 20. Teorija literaturnogo jazyka v rabotach učonyh ČSSR. Red. N. A. Kondrašov. Moskva, Progress 1988, s. 253–259.

O niektorých slovenských a poľských prirovnaniach. (Príspevok k porovnávacej frazeológii.) – In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 1. Red. K. Rymut et al. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1988, s. 175–182, pol. res. s. 182.

Karta 4 (75). *Xa(1)Ena 111. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Red. S. B. Bernštejn – G. P. Klepikovová. Moskva, Nauka 1988, s. 168–169 (mapa), 33–34 (komentár) – 2. vyd.: Moskva 1994, s. 22 (komentár), 23 (mapa) (spoluautorka J. Šikrová).

- Č(e)rpák 183. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Red. S. B. Bernštejn – G. P. Klepikovová. Moskva, Nauka 1988, s. 135–137 (komentár k mape). – 2. vyd.: Moskva 1994, s. 100 (komentár), 101 (mapa).
- Karta 35 (106). Dereviannaja kryška dľa zakryvanija posudy s molokom 184. Couvercle en bois à couvrir le récipient au lait. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Red. S. B. Bernštejn – G. P. Klepikovová. Moskva, Nauka 1988, s. 137–183 (komentár), 230–231 (mapa) (spoluautorka J. Šikrová). – 2. vyd.: Moskva 1994, s. 102 (komentár), 103 (mapa) (spoluautorka J. Šikrová).
- Je *power-play* to isté čo *presilová hra*? – In: Pisárčiková, M. a kol.: Jazyková poradňa odpo-vedá. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 70. – Tamže: *Päť ce-lych* dve desatiny bodu alebo *päť celé* dve desatiny bodu? (s. 122–123). – *Koľko trvá malý moment?* (s. 240). – *Umývame sa do pol pása* či *do pása*? (s. 240). – *Možno spá-jať dve neurčité číslovky niekoľko a málo?* (s. 240–241). – *Ako treba posudzovať výra-zy zlatá, zlato* v športových reportážach? (s. 256).
- Nad úvodným zväzkom Celokarpatského dialektologického atlasu. [Obščekarpatskij dialek-ologičeskij atlas. Vstupiteľnyj vypusk. Red. B. Vidoeski, Skopje 1987.] – In: Správy Slovenskej akadémie vied, 24, 1988, č. 12, s. 32–35 (ref.).
- Nárečia v jazykových kontaktoch. – *Nedeľná Pravda*, 21, 1988, č. 47, s. 7 (správa o 3. sloven-skej dialektologickej konferencii, konanej v dňoch 4.–7. 10. 1988 na Zemplínskej šírave).
- Životné jubileum Kláry Buzássyovej. – *Slavica Slovaca*, 23, 1988, s. 297–298 (k 50. narode-ninám).

1989

- Niektoré aspekty koncepcie a realizácie Slovníka slovenských nárečí. – In: *Polszczyzna północno-wschodnia. Metodologia badań językowych*. Red. B. Falińska. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wy-dawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1989, s. 117–125.**
- Okno (zastekʹonnoje) 21 (fenêtre). – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. (Paralel-ný fr. a moldav. názov.) Red. R. J. Udler et al. Kišišov, Štiinca 1989, s. 60 (komentár), 61 (mapa).
- * *pokroVc* 77. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. (Paralelný fr. a moldav. ná-zov.) Red. R. J. Udler et al. Kišišov, Štiinca 1989, s. 128 (komentár), 129 (mapa) (spo-luautorka J. Šikrová).
- (PRO)(VY)ZVR 22. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. (Paralelný fr. a moldav. názov.) Red. R. J. Udler et al. Kišišov, Štiinca 1989, s. 179 (komentár).
- Aspekty dialektológie. – *Zápisník slovenského jazykovedca*, 8, 1989, č. 2, s. 7–10 (tézy pred-nášky konanej dňa 6. 12. 1988 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).
- Thesaurus der slowenischen Volksprache in Kärnten. 2. (C – dn.). Red. E. Prunč. Wien 1987. – In: *Slavica Slovaca*, 24, 1989, s. 89–91 (rec.).
- Anton Habovštiak šesťdesiatpäťročný. – *Slavica Slovaca*, 24, 1989, s. 274–275.
- Jubilujúci Ján Bosák. – *Slovenská reč*, 54, 1989, s. 242–244 (k 50. narodeninám).

1990

- Slovenské územné nárečia a súčasná jazyková situácia. – In: *Zahranční Slováci a materinský jazyk. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia k 125. výročiu založenia Matice slovenskej*. Red. F. Bielik – C. Baláž. Martin, Matica slovenská 1990, s. 247–250, angl. res. s. 521.
- Úloha slovenských nárečí v súčasnej jazykovej situácii. – In: *Dynamicke tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23.–25. mája 1988*. Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 120–127.
- Hodnotenie lexikálnych neologizmov v súčasných nárečiach. – In: *Studia linguistica Polono-Slovaca. 3. Dynamika rozvoju slovnictwa. Referaty z konferencij w Paszówce 22–25 V/1987*. Red. J. Reichan. Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1990, s. 79–86, pol. res. s. 86–87.
- Aspekty nárečovej polysémie a homonymie. – In: *Studia linguistica Polono-Slovaca. 2*. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 1990, s. 106–121, pol. res. s. 122–123.
- Jazykové prejavy Slovákov v Spojených štátoch. – In: *Studia Academica Slovaca. 19. Prednášky XXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 289–303.
- Americkí Slováci (historicko-demografické a kultúrno-spoločenské súvislosti jazykovej situácie). – *Zápisník slovenského jazykovedca*, 9, 1990, č. 1, s. 6–11 (tézy prednášky konanej dňa 22. 11. 1989 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).
- Nečas, J. – Kopecký, M.: Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů. 2., preprac. vyd. Praha 1989. – In: *Slovenská reč*, 55, 1990, s. 365–368 (rec.).
- Rohárik, P.: Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. 1. Remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby.) Martin 1988. – In: *Slavica Slovaca*, 25, 1990, s. 97–100 (rec.).
- Jubileum Adriany Ferenčíkovej. – *Slovenská reč*, 55, 1990, s. 45–47 (k 50. narodeninám).

1991

- Das Abbild der gesellschaftlichen Entwicklung im System der slowakischen Mundarten. – In: *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguistics (Berlin/GDR, August 10 – August 15, 1987)*. 2. Red. W. Bahner et al. Berlin, Akademie Verlag [1991], s. 1549–1552.
- Palka, ktoroj mešajut gustuju jedu iz kukuruznoj muki – mamalygu. Vopros No 217 – Instrument tourner la ferine de maïs. – In: *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas*. 3. Red. J. Rieger. Warszawa. Res Publica Press 1991, s. 46 (komentár), 47 (mapa) (spoluautorka J. Šikrová).
- *balmuš 218. – In: *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas*. 3. Red. J. Rieger. Warszawa, Res Publica Press 1991, s. 48 (komentár), 49 (mapa) (spoluautorka J. Šikrová).
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. A–J. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991. 536 s. – In: *Knižná revue*, 1, 1991, č. 12, s. 1 (ref.). – Ďalší autorov referát o tej istej publikácii: *Slovenská archivistika*, 26, 1991, s. 123–125.

Nové Pravidlá slovenského pravopisu. [Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava 1991.] – In: Knižná revue, 1, 1991, č. 12, s. 7 (ref.).

1992

Rezultaty issledovanija jazykovych kontaktov v Slovackoj respublike. – In: **Lexika v OKDA. 2.** Red. G. P. Klepikovová. Moskva, Institut slavianovedenija i balkanistiki Rossijskoj akademii nauk 1992, s. 137–144 (spoluautor M. Štec).

Carpathianisms in the Lexicon of Slovak Dialects. – In: **A Reader in Slovak Linguistics. Studies in Semantics.** Red. J. Kačala et al. München, Verlag Otto Sagner 1992, s. 296–305.

Koncepcia a realizácia Celokarpatského dialektologického atlasu z aspektu slovenskej dialektológie. – *Slavica Slovaca*, 27, 1992, s. 123–128, angl. res. s. 128.

Enantiosémia v nárečovej lexike. – *Kultúra slova*, 26, 1992, s. 144–151.

Slovensko-anglické interferencie v reči amerických Slovákov. – In: **Polono-Slavica Varsoviensia. Słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe. Materiały z I Konferencji Kontaktów Językowych przy Międzynarodowym Komitecie Slavistów.** Warszawa, 12–13 VI 1990. Red. J. Siatkowski – J. Doliński. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1992, s. 123–130.

Príspevok k štúdiu nárečových prejavov amerických Slovákov. – *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 207–213.

Lexikálne prevzatia v nárečových prejavoch amerických Slovákov. – *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 346–351.

Prirovnávanie ako motivačný faktor botanického názvoslovia v Bernolákovom Slovári. – In: **Pamätnica Antona Bernoláka.** Red. J. Chovan – M. Majtán. Martin, Matica slovenská 1992, s. 133–138.

Slovo na úvod. – *Kultúra slova*, 26, 1992, s. 22–24 (k novej rubrike Zo studnice rodnej reči).

Jazykozemepisný výskum karpatského areálu (Celokarpatský dialektologický atlas). – *Zápisník slovenského jazykovedca*, 11, 1992, s. 21–23 (tézy prednášky na 5. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov 100 rokov areálovej lingvistiky, konanom v dňoch 3.–4. 9. 1992 v Banskej Bystrici).

Atlas slovenského jazyka ako reprezentatívne dielo areálovej lingvistiky. – *Zápisník slovenského jazykovedca*, 11, 1992, s. 14–16 (tézy prednášky na 5. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov 100 rokov areálovej lingvistiky, konanom v dňoch 3.–4. 9. 1992 v Banskej Bystrici).

Jazyk amerických Slovákov. – *Zápisník slovenského jazykovedca*, 11, 1992, s. 54–56 (tézy prednášky konanej dňa 27. 10. 1992 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre a dňa 4. 11. 1992 v pobočke v Prešove).

Slovenčina na letnej škole v Bloomingtone (Indiana, USA). – *Slavica Slovaca*, 27, 1992, s. 106–107.

Aktivita Komisie pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitáte slavistov. – *Slavica Slovaca*, 27, 1992, s. 226–227.

Životné jubileum zahraničného slovakistu. – *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 238–240 (k 60. narodeninám D. Dudka).

1993

- Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (člen kolektívu autorov).
- Problemy differenciacii slavianskogo dialektneho landšafta (po dannym Obščekarpatskogo dialektologičeskogo atlasa). – In: Doklady k XI. Meždunarodnomu sjezdu slavistov. Bratislava 30. VIII. – 7. IX. 1993 g. Moskva, Institut slavianovedenija i balkanistiki Rossijskoj akademii nauk 1993. 36 s. (spoluautori S. B. Bernštejn, B. Vidoeski, G. P. Klepikovová, P. Lizanec, J. Siatkowski).
- Daj Boh šťastia tejto zemi. Pastorále z chrenovskej zbierky Gašpara Drosta. 1. vyd. AIA centrum Viliam Ján Gruska 1993 (úprava jazykovej stránky textov).
- Some Aspects of the Relationship between Czech and Slovak. – In: Varieties of Czech. Studies in Czech Sociolinguistics. Red. E. Echert. Amsterdam – Atlanta, Rodopi 1993, s. 276–285.
- Využívanie nárečových frazeologizmov v prekladových slovníkoch. – In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. – Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14.–16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra, Vysoká škola pedagogická v Nitre – Fakulta humanitných vied 1993, s. 328–334.
- Doterajšie výsledky jazykovezemepisných výskumov na Slovensku. – In: Naukovi zapsky. 18. Red. M. Bobak et al. Prešov, Sojuz rusyniv-ukrajinciv Slovackoji Respublyky 1993, s. 69–74, rus. a slov. res. s. 74.
- Amerikanizácia nárečových prejavov potomkov slovenských vyst'ahovalcov v USA. – In: Studia Academica Slovaca. 22. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1993, s. 191–199.
- Jazyk Trenčína a okolia. – In: Trenčín. Vlastivedná monografia. 1. Red. M. Šimšíš. Bratislava, Alfa 1993, s. 313–320.
- Eudovít V. Rizner ako jazykovedec a dialektológ. – In: Eudovít Vladimír Rizner 1849–1913. Jubilejný zborník seminára k 110. výročiu Riznerovho narodenia. Bošáca – Zemianske Podhradie 16.–17. 3. 1989. Red. M. Kovačka. Martin, Matica slovenská 1993, s. 272–279.
- [Diskusný príspevok.] – In: Hlas Matice slovenskej. Metodicko-inštruktážny a informačný bulletin Matice slovenskej – členského ústredia v Martine. Č. 12. Materiály zo zakladajúcich valných zhromaždení Jazykového a Historického odboru Matice slovenskej uskutonených v Martine v dňoch 5. 12. a 11. 12. 1992. Red. C. Žuffa – V. Čipka. Martin, Matica slovenská 1993, s. 23.
- Project and Realization of the All-Carpathian Dialectological Atlas from the Aspect of Slovak Dialectology. – In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. J. Doruľa. Bratislava, Veda 1993, s. 401.
- Problemy differenciacii slavianskogo dialektneho landšafta (po dannym Obščekarpatskogo dialektologičeskogo atlasa). – In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. S. Mislovičová et al. Bratislava, Veda 1993, s. 402–403.
- Kladbišče 318 cimetière. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 4. Red. J. Zakrevskaja. L'viv, Instytut ukrajinoznavstva AN Ukrajiny 1993, s. 44 (komentár), 45 (mapa).

- Kryžovník *Grossularia* 406 *grosseilleur* à maquereau. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 4. Red. J. Zakrevskaja et al. Ľviv, Instytut ukrajinoznavstva AN Ukrajiny 1993, s. 144 (komentár), 145 (mapa) (spoluautorka J. Šikrová).
- Vážené kolegyně a kolegovia, milí priatelia. – *Varia*. 2. Materiály z II. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 26.–27. októbra 1992). Red. M. Nábělková – P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1993, s. 5 (úvodný prejav na kolokviu).
- Rudolf, P.: Die deutschen Lehn- und Fremdwörter in der slowakischen Sprache. Wien 1991. – In: *Jazykovedný časopis*, 44, 1993, s. 146–149 (rec.).
- XIth International Congress of Slavists. – *Human Affairs*, 4, 1993, s. 89–92 (správa o 11. medzinárodnom zjazde slavistov, konanom v dňoch 30. 8.–8. 9. 1993 v Bratislave).
- Za akademikom Ľudovítom Novákom. (Zo smútočnej reči prednesenej na pohrebe v Ľubochni.) – *Kultúra slova*, 27, 1993, s. 25–26.

1994

- Slovník slovenských nářečí. 1. A–K. Red. I. Ripka et al. 1. vyd. Bratislava, Veda 1994. 936 s. (spoluautori F. Buffa, A. Ferenčíková, A. Habovštiak, Š. Lipták, O. Malíková, J. Nižnanský, J. Šikrová).**
- Ref.: 1. Považaj, M.: Prvý zväzok Slovníka slovenských nářečí. – *Kultúra slova*, 30, 1996, s. 227–231. – 2. Ondruš, Š.: Slovník slovenských nářečí I. Vyšla klenotnica ľudovej reči. – *Slovenská republika*, 17. 7. 1995, s. 5. – 3. Majtán, M.: Studnica vedy živej. – *Slovenské národné noviny*, 7 (11), 1996, č. 41, s. 12. – 4. Žigo, P.: Slovenská reč, 61, 1996, s. 111–118. – 5. Tuguševa, R.: Vestník Sankt-peterburgskogo universiteta. Seria 2. Istorija, jazykoznanije, literaturovedenije. Vypusk 2, 1996, s. 124–127. – 6. Panajotov, V.: Šapostavitelno ezikoznanie, 21, 1996, č. 4, s. 102–106.
- Speech of American Slovaks. – Jazykové prejavy amerických Slovákov. 1. vyd. Bratislava, Veda 1994. 164 s. (spoluautorka L. Hammerová).**
- Ref.: 1. Múcsková, G.: Slovenská reč, 60, 1995, s. 327–330. – 2. Ondrejovič, S.: Jazykovedný časopis, 46, 1995, s. 123–126. – 3. Tvrdoň, E.: Slovenčina v zámorí. – *Literárny týždenník*, 8, 1995, č. 37, s. 4. – 4. Kučera, K.: *Slavia*, 65, 1996, s. 213–215.
- Slovakia and the Slovaks. A Concise Encyclopedia. Red. M. Strhan – D. P. Daniel. Bratislava, Goldpress 1994 (autor niektorých hesiel z jazykovedy).**
- Metodické aspekty terénnych výskumov. (O vzťahoch dialektológie a sociolingvistiky.) – Slovenská reč, 59, 1994, s. 193–201.**
- O slovensko-maďarských interferenciách v nárečovej lexike. – In: Acta Hungarica. 3. Red. P. Lizanec. Užhorod, Patent 1994, s. 43–48.**
- O problematike tzv. spoluhesiel v celonárodných nárečových slovníkoch. – In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 4. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994, s. 92–98, pol. res. s. 98.**
- Vzťah spisovnej slovenčiny a nářečí z aspektu jazykovej kultúry. – In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Budmerice 27.–29. októbra 1994 (konferenčné materiály). Red. J. Doruľa. Bratislava – Martin, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Matica slovenská 1994, s. 14–19. – Znovu publikované: In: Spisovná slovenčina**

- a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Red. J. Doruľa. Bratislava, Veda 1995, s. 46–52.
- Vyjde I. zväzok Slovníka slovenských nárečí. – Kultúra slova, 28, 1994, s. 221–227.
- Charakteristika jazykových prejavov Slovákov v Spojených štátoch. – In: Slováci v zahraničí. 18–19. Red. C. Baláž – F. Bielik. Martin, Matica slovenská 1994, s. 5–10.
- Toponymá ako základ názvov archeologických kultúr. – In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.–20. mája 1994. Zborník referátov. Red. E. Krošláková. Bratislava – Nitra, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická 1994, s. 198–201.
- Z dolnotrenčianskej nárečovej frazeológie. – Kultúra slova, 28, 1994, s. 288–290.
- O niektorých aspektoch realizácie projektu celonárodného nárečového slovníka. – Zápisník slovenského jazykovedca, 13, 1994, s. 21–24.
- Poznámka editora. – In: Štolc, J.: Slovenská dialektológia. Bratislava 1994, s. 11–12.
- Úvodné slovo. – Zápisník slovenského jazykovedca, 13, 1994, s. 11–12 (úvodný prejav na 6. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov, konanom v dňoch 17.–18. 5. 1994 v Bratislave).
- Vážení prítomní, milí mladí priatelia. – In: Varia. 3. Materiály z III. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 2.–3. XII. 1993) Red. M. Nábělková – P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1994, s. 5 (úvodný prejav na kolokviu).
- Nárečia a jazyková kultúra. – Zápisník slovenského jazykovedca, 13, 1994, s. 43–44 (tézy prednášky konanej dňa 29. 11. 1994 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).
- Bradean-Ebinger, N.: Sprachkontakte und Zweisprachigkeit in Fennoskandinavien. Budapest 1991. – In: Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 63–65 (rec.).
- Balhar, J. – Jančák, P. a kol.: Český jazykový atlas. 1. Praha 1992. – In: Slavica Slovaca, 29, 1994, s. 174–177 (rec.).
- Ďakujeme, pán profesor. K nedožitým 90. narodeninám profesora Jána Stanislava. – Kultúra slova, 28, 1994, s. 360–362.
- Sedemdesiat plodných rokov Antona Habovštiaka. – Slovenská reč, 59, 1994, s. 285–288.

1995

- Vnútroslovná antonymia v nárečiach karpatskej oblasti. – In: Dialectologia Slavica. Sborník k 85-letiu Samuila Borisoviča Bernštejna. Red. G. P. Klepikova et al. Moskva, Izdatel'stvo Indrik 1995, s. 243–248.
- Doterajšie výsledky výskumov slovenských nárečí v Maďarsku. – In: 275 rokov v Békešskej Čabe. Prednášky Sympózia o Slovákoch v Maďarsku 1993. Red. O. Krupa. Békešská Čaba, Slovenský výskumný ústav 1995, s. 94–102.
- Rok Ľudovíta Štúra a jazykoveda slovenská. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 257–264.
- Ďalšie smerovanie teritoriálne zameraných výskumov. – Zápisník slovenského jazykovedca, 14, 1995, s. 15–17.
- [Diskusné príspevky.] – In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Red. J. Doruľa. Bratislava, Veda 1995, s. 63, 118–119.

- Jubilujúci Jozef R. Nižnanský. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 231–232 (k 70. narodeninám J. R. Nižnanského).
- Úvodné slovo. – Zápisník slovenského jazykovedca, 14, 1995, s. 7–8 (úvodný prejav na 7. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov, konanom dňa 19. 10. 1995 v Bratislave).
- Vážení prítomní, milí mladí priatelia! – In: Varia. 4. Materiály zo IV. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 30. 11.–2. 12. 1994.) Red. M. Nábělková – P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1995, s. 5 (úvodný prejav na kolokviu).
- Jazykovedci nie sú mimo hry. Hovoríme s riaditeľom Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV PhDr. Ivorom Ripkom, CSc. – Slovenská Republika, 11. 12. 1995, s. 8–9 (rozhovor K. Hegerovej s I. Ripkom).

1996

- O postavení jazyka a jazykovedy v súčasnej spoločnosti.** – In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Prenášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stímul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 177–182.
- Ďalšie smerovanie teritoriálne zameraných výskumov.** – In: *Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca*. 2. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1996, s. 18–24.
- Reliktné chorvátske nárečia v okolí Bratislavy.** – In: *Chorváti na Slovensku. Dejiny, jazyk, kultúra, súvislosti*. Zost. J. Botík. Bratislava, Slovenské národné múzeum 1996, s. 52–56.
- O nárečovej vnútroslovnej antonymii.** – In: *Slovenčina v historickom kontexte. Materiály z konferencie konanej v Nitre 16.–17. mája 1996*. Red. L. Kralčák. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996, s. 81–85.
- Slovaackaja leksika v svete karpatisťiki. 1–2.** Prel. J. N. Ovčinnikovová. – In: *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija. 1991–1993. Sbornik naukovych trudov*. Red. V. V. Ivanov. Moskva, Institut ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN 1996, s. 89–97.
- O niektorých otázkach koncepcie a realizácie celonárodného nárečového slovníka.** – In: *Studia dialektologiczne. 1*. Red. B. Dunaj – J. Reichan. Kraków, Instytut języka polskiego 1996, s. 295–302.
- Aktivity štátnych orgánov pri premenúvaní bratislavských ulíc a námestí v r. 1919–1921.** – In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. septembra 1996)*. Red. M. Majtán – P. Odaloš. Banská Bystrica – Bratislava, Pedagogická fakulta a Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1996, s. 89–98.
- Nové formy a staré mystifikácie.** – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 24, s. 2.
- Inštruktívne a uvážené impulzy (na margo polroka existencie úvah o jazyku a odbornosti).** – Šport, 3. 7. 1996, s. 14. – Tamže: Pripravme sa na hokej, ale nielen na ľade (19. 9., s. 14). – S kým to vlastne hrala v Zürichu Habšudová? (24. 10., s. 14). – Ešte raz o tvorení ženských priezvisk (7. 11., s. 23).

- Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV za rok 1995. – Slovenská reč, 61, 1996, s. 174–181 (spoluautorka J. Skladaná).
- Vážení prítomní, milí mladí priatelia... – In: Varia. 5. Materiály z V. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 29. 11.–1. 12. 1995). Red. M. Nábělková. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1996, s. 7 (úvodný prejav na kolokviu).
- Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko. – Kultúra slova, 30, 1996, s. 97–98 (správa o zavŕšení 30. ročníka celoslovenskej súťaže o najkrajšiu slohovú úlohu na tému Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko).
- Za Štefanom Michalusom. (Zo smútočnej reči na poslednej rozlúčke v bratislavskom krematóriu.) – Slovenská reč, 61, 1996, s. 35–36.
- Za Jozefom R. Nižnanským. – Slovenská reč, 61, 1996, s. 240–241.
- Jazyk je vzácna hodnota. – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 12, s. 2 (rozhovor V. Švenkovej s I. Ripkom). – Znovu publikované pod rovnakým názvom: Kultúra slova, 30, 1996, s. 188–190.
- Jazyk je zázračný organizmus. Hovoríme s jazykovedcom a riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV Ivorom Ripkom. – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 22, s. 1, 10 (rozhovor A. Habovštiaka s I. Ripkom).

S p o l u p r á c a

- Novotný, B. a kol.: Encyklopédia archeológie. Bratislava, Obzor 1986 (odborná terminologická a jazyková úprava).

E d i č n á č i n n o s ť

- Latta, V. P.: Atlas ukrajinských hovoriv Schidnoji Slovaččyny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991. 566 s. (vedecké a technické dopracovanie a úprava so Z. Hanuďelovou a M. Sipolígom).
- Štolc, J.: Slovenská dialektológia. 1. vyd. Bratislava, Veda 1994. 220 s. (pripravené na vydanie z autorovej pozostalosti).

R e d a k č n á č i n n o s ť

- Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Bratislava, Veda 1987 (vedecký redaktor).
- Jazykovedný časopis, 38, 1987 – 47, 1996 (člen red. rady).
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Vstupitel'nyj vypusk. Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1987 (člen medzinárodnej red. rady).
- Slavica Slovaca, 22, 1987 – 26, 1991 (člen red. rady pre jazykovednú časť).
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Moskva, Nauka 1988. 242 s. (člen medzinárodnej red. rady).

- Studia linguistica Polono-Slovaca. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1988 (člen red. rady).
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1. (Paralelný fr. a moldav. názov.). Kišiňov, Štiinca 1989. 196 s. (člen medzinárodnej red. rady).
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 3. Red. J. Rieger. Warszawa, Komitet Językoznawstwa PAN 1991. 184 s. (člen medzinárodnej red. rady).
- Zápisník slovenského jazykovedca, 11, 1992 – 13, 1994 (zodpovedný redaktor).
- Naukovi zapysky. 18. Prešov, Sojuz rusyniv-ukrajinciv Slovacckoji Respublyky 1993 (člen red. rady).
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 4. Lviv, Instytut ukrajinoznavstva AN Ukrajiny 1993 (člen medzinárodnej red. rady).
- Varia. 2. Materiály z II. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 26.–27. októbra 1992). Red. M. Nábělková – P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1993. 118 s. (vedecký redaktor).
- Slovenská reč, 59, 1994 – 61, 1996 (člen red. rady).
- Slovník slovenských nářečí. 1. A–K. 1. vyd. Bratislava, Veda 1994. 936 s. (vedúci redakcie, vedecký redaktor).
- Studia linguistica Polono-Slovaca. 4. Bratislava, Veda 1994. 104 s. (redaktor, člen red. rady).
- Varia. 3. Materiály z III. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 2.–3. XII. 1993). Red. M. Nábělková – P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1994. 126 s. (vedecký redaktor).
- Varia. 4. Materiály zo IV. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 30. 11.–2. 12. 1994). Red. M. Nábělková – P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1995. 122 s. (vedecký redaktor).
- Varia. 5. Materiály z V. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 29. 11.–1. 12. 1995). Red. M. Nábělková. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1996. 148 s. (vedecký redaktor).

Zostavil Ladislav Dvonč

JUBILEUM UNIVERZITNÉHO PROFESORA JOZEFA MLACEKA

30. júla 1997 prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc., oslávil svoju šesťdesiatku. Jeho prvý verejný jazykovedný príspevok sa objavil v roku 1961. Od tohto roku sústavne obohacuje slovenskú jazykovednú bibliografiu a súbor jeho prác obsahuje okolo 200 publikačných jednotiek (porov. súpis jeho prác za roky 1987–1996 v časopise Slovenská reč, 62, č. 4). Za týmto približným údajom sa skrýva také množstvo jazykovedných poznatkov, ktoré zaberá rozsiahle

miesto v jadre poznatkovej bázy našej lingvistiky. Tým, že hovoríme o jadre poznatkovej bázy, vyjadrujeme sa aj o kvalite, závažnosti, obsahu jeho prác. Poznatkový potenciál jeho diela ho zaraďuje medzi prominentov našej jazykovedy, ktorých mená sa dostali aj do povedomia zahraničných odborníkov. Jeho meno sa v lingvistickom svete vníma ako pojem s bohatým obsahom, ako označenie výdatného zdroja poučení aj inšpirácií, ako symbol húževnatého vedca naplno využívajúceho svoju tvorivú silu. Prvotná asociácia reakcia na jeho meno je však táto: J. Mlacek = hlava slovenskej frazeológie.

V publikáciách jubilanta do r. 1967 ešte nenájdeme práce z frazeologickej oblasti. V centre jeho záujmovej sféry boli vtedy syntaktické otázky so zreteľom na štylistiku. Podstatnú časť výsledkov svojich výskumov z tohto obdobia zahrnul do rigorózneho práce k otázkam slovenskej syntaxe a jej štylistického využitia, ktorú obhájil v r. 1968. Hoci syntax a štylistika nezostali stredobodom jeho bádateľskej aktivity, výskumná kontinuita sa v jeho výskume nenarušila. Syntaktická a štylistická stránka frazeologizmov patrili v ďalšom období k jeho výsostným záujmovým bodom. V r. 1968 uverejnil štúdiu o syntaxi frazeologických jednotiek, ktorá bola predzvesťou jeho kandidátskej dizertačnej práce s tou istou tematikou. Začalo sa frazeologické obdobie v jazykovednom výskume J. Mlaceka a súčasne obdobie rozkvetu súčasnej slovenskej frazeológie. Aj po r. 1968 sa naďalej objavujú štúdiá a články so syntaktickým a štylistickým zameraním, ale frekvencia prác s frazeologickou tematikou sa nápadne zvyšuje. Jeho štúdiá o základných typoch ustáleného prirovnania z r. 1970 už jasne signalizuje, že výskumnou doménou jubilanta sa stala slovenská frazeológia. Prof. J. Mlacek spojil svoj vedecký osud s komponentom jazyka, ktorý dlhý čas bol mimo sústreďeného lingvistického záujmu, lebo opisná jazykoveda upriamila najprv pozornosť na to, čo je v jazyku pravidelné, čo sa dá dobre uchopiť ako zložka systému. Frazeológia ho zrejme provokovala ako „tvrdý oriešok“, ktorý sa ťažšie poddáva jazykovednej analýze ako jazykové javy, ktoré sú ovládané priehľadnou analógiou. Zapojil sa do výskumnej práce pomerne úzkeho okruhu lingvistov, pre ktorých boli tieto jazykové „úchytky“ výzvou. Nasleduje obdobie intenzívneho výskumu slovenských frazém, v ktorom J. Mlacek podrobuje tieto jednotky všestrannému rozboru. Názvy jeho početných štúdií a článkov poskytuje prehľad o širokom spektre aspektov, z ktorých pristupuje k frazémam. Jeho publikačným vrcholom v 70. rokoch je vysokoškolská učebnica z r. 1971, ktorá v r. 1984 sa objavuje v rozšírenom vydaní, a habilitačná práca o frazeológii a jej gramatických vlastnostiach v slovenčine, ktorú obhájil v r. 1978.

Vysokoškolská učebnica *Slovenská frazeológia* má v slovenskej jazykovede priekopnícky význam. Nie je to učebnica takého typu, ktorá je koncipovaná ako usporiadaný súhrn vybraných poznatkov z istej vednej disciplíny, ale je to vlastne monografia, v ktorej sa prezentuje frazeologická látka v rámci teoreticko-metodologickej koncepcie, ktorú si autor postupne vybudoval na základe suverénneho poznania dejín a stavu frazeologického výskumu a vlastného systematického bádania. Je to kniha, po ktorej siahajú domáci aj zahraniční študenti slovakistiky aj slavistiky, ako aj odborníci, ktorí sa nezaobídu bez styku s teóriou frazeológie. Okrem vysokej odbornosti je kniha vzornou ukážkou jasného výkladu, schopnosti priesračne sprostredkovať zložitý komplex vedeckých informácií. Nie sme opovážliví, ak vyslovíme mienku, že keby sa kniha bola objavila v niektorom zo svetových jazykov, patrila by k štandardným citovaným dielam aj v zahraničnom jazykovednom svete. Kto ju porovná s podobnými zahraničnými dielami, nemôže tento názor neprijat'. Hoci nejde o rozsiahle

kompendium, nájdeme v nej všetko podstatné, čo môže ponúknuť súčasná frazeológia v rámci štandardnej deskriptívnej lingvistiky.

Prof. J. Mlacek systematicky pokračuje vo výskume kľúčových otázok deskriptívnej frazeológie, ale po istej vývinovej etape poznávania sa vracia aj k základným otázkam (frazéma a slovo, polysémia a homonymia vo frazeológii, vymedzovanie frazeológie, termíny frazeológia a idiomatika atď.), aby overoval, dopĺňal, resp. modifikoval východiská frazeologickej teórie. Súčasne aj rozširuje svoje výskumné pole na pôde frazeológie. Čoraz väčšiu pozornosť venuje prísloviám aj porekadlám, všíma si pranostiky, povrávky aj úslovia. Závažným príspevkom je jeho štúdia z r. 1985 o frazeológii a paremiológii a práca z r. 1992 o pragmatických súvislostiach vývinu prísloví a porekadiel, Do svojho výskumného poľa vzťahuje nárečovú frazeológiu a skúma aj frazeológiu vojvodinských Slovákov, siaha aj po historickom materiáli (po Sinapiovej zbierke) a po dokladoch z exilovej literatúry. Svoju koncepciu rozvíja na čoraz širšej empirickej báze. Pritom si uvedomuje, že dozrieva čas, v ktorom na neho čaká syntéza, spracovanie slovenskej frazeológie akademického typu, do ktorej vloží celú svoju zrelú frazeologickú „filozofiu“, svoje znalostné bohatstvo, svoju vyhranenú metodológiu. Jeho účasť na príprave frazeologickej terminológie v r. 1995 a 1996 signalizuje, že prof. J. Mlacek pociťuje tlak údelu prominentného vedca, na ktorého celá vedecká komunita upiera svoj zrak, aby mu dala najavo, že od neho očakávajú tú povestnú veľkú syntézu.

Prof. J. Mlacek je typ klasického prominentného vedca, ktorý nielen skúma, tvorí, ale pripravuje aj nových odborníkov, vedecký dorast, organizuje vedecký život aj riadi rozličné aktivity súvisiace s jeho odborom. Ako vysokoškolský pedagóg – najprv na univerzite v Prešove a potom v Bratislave – vychoval stovky slovenčinárov, ale zasahoval aj do prípravy mladých ľudí v odbore prekladateľstva a tlmočníctva. Jeho vysoká pedagogická autorita je založená na širokej odbornej rozhladenosti, mysliteľskej hĺbke a flexibilitate, názorovej tolerancii, vynikajúcej schopnosti priesračne vysvetliť aj tie najzložitejšie javy a na jemnom učiteľskom takte. Svoj obrovský podiel na odbornej kvalite práce katedry slovenského jazyka FF UK v Bratislave, kde v súčasnosti pôsobí ako profesor, zvýraznil v r. 1990–1997 tým, že toto pracovisko viedol a modifikoval jeho profiláciu v súlade s ponovembrovými spoločenskými podmienkami. Predtým tri roky pôsobil na univerzite v Novom Sade, kde sa podieľal na príprave tamojších slovakistov. S jeho menom je spojený letný seminár slovenského jazyka a literatúry Studia Academica Slovaca, od r. 1992 je jeho riaditeľom. Je vedúcim alebo členom viacerých odborných orgánov, komisií aj redakčných rád. Jeho prítomnosť v slovenskom aj slovanskom jazykovednom živote je výrazná.

Prof. J. Mlacek urobil a robí nesmierne veľa pre rozvoj slovenskej jazykovedy, osobitne slovenskej frazeológie, pre prípravu humanitnej inteligencie a pre šírenie dobrého mena slovenskej kultúry. Jeho práca sa nezviditeľňuje okázalosťou, lež skutočnou hodnotou, ktorá vyplýva z intenzívneho vnútorného vzťahu k objektu činnosti. Priradili sme ho k typu klasického prominentného vedca a dodávame, že k charakteristike takého vedca patrí aj schopnosť posudzovať veci z múdreho nadhľadu a presadiť silu svojej osobnosti na základe prirodzenej autority. A patrí k nej aj komplex vynikajúcich ľudských vlastností. Kiežby bola jeho osobnosť príkladom pre mladých jazykovedcov!

Prof. J. Mlacek je v rozkvetení svojich tvorivých síl. Každý jeho príspevok je pre jazykovednú komunitu udalosťou. Táto vďačná komunita sa mu chce odplatiť aspoň želaním: Dobré zdravie, pán profesor, a samé šťastie v osobnom živote!

Juraj Dolník

MENNÝ REGISTER/INDEX OF NAMES

Adam H. 123	Bulachovskij L. A. 105, 119	Fodor I. 4	Hurban J. M. 55
Akvinský T. 129	Buzássyová K. 50, 52, 56, 58, 79, 90, 91, 94, 100	Fortunatov F. F. 120, 130	Hus J. 130
Albertus Magnus 130	Bykovskij S. N. 118	Friče V. N. 116	Huťanová J. 135
Aleksejev A. A. 107, 109	Campbell L. 5	Frinta A. 129	Hutten E. H. 85
Alighieri D. 129	Chrétien C. D. 4	Furdík J. 97	Hymes D. 62
Alpatov V. M. 116, 117	Cicero 130	Furdík K. 20–29	Chadžimuratov M. 117
Altmann G. 128	Courtenay J. B. de 113, 120, 130	Gajda S. 135, 136	Cherubim D. 128
Amon U. 62	Czambel S. 129	Gak V. V. 58	Chloupek J. 121
Anderš J. 123	Czarnecka K. 131	Gavlovič H. 109	Chlumský J. 60, 129
Ascoli G. A. 130	Čechová M. 123, 125, 126, 137	Gentner D. 85	Il'jinskij G. A. 117, 118
Aptekar V. B. 116, 118	Čermák F. 89, 94, 122	Genzor J. 64	Isačenko A. V. 106, 128
Aristarchos 130	Čikobava A. 119, 130	Gleason H. A. 120	Ivanov V. V. 112, 114, 118
Atkins B. T. S. 9	Čmejrková S. 57, 122	Gorbanevskij M. 113, 116	Ivanov V. 118
Aristofanes 129	Čukovskij K. 83	Gorjanc V. 139	Ivšič S. 130
Aristoteles 81, 129	Dąbrowska E. 139	Grabias S. 131	Jakobson R. 113, 114, 116, 130
Arut'unov S. A. 57	Daneš F. 35, 53, 57, 121	Gramsci A. 130	Janko J. 33
Auroux S. 128	Data K. 136	Gudschinsky S. 4	Janota P. 60
Avanesov R. I. 105	Dausés A. 37	Guchman M. M. 106, 107, 108	Jarošová A. 93, 100
Bagdasarov A. R. 59	Dauyat A. 46	Habovštiak A. 50	Jelínek M. 121, 136
Bajaník S. 48	De Mauro T. 128	Habovštiaková K. 104	Jermakova M. I. 59
Bajza I. 104	Descartes R. 130	Haendrich D. 62	Jespersen O. 46
Bajžíková E. 50	Di Cesare D. 128	Hála B. 129	Johnson M. G. 85
Barlow C. 7	Dittmar N. 62	Hammer L. B. 142	Johnson M. L. 86
Bartek H. 104, 129	Dobrovský J. 106	Hamp E. P. 128	Jóna E. 104, 105
Baskakov A. N. 109	Dohalská M. 60, 61	Harbsmeier Ch. 128	Jones D. 130
Batorejev K. B. 85	Dokulil M. 35, 123, 124, 125	Harris Z. 129	Jordanova E. 61
Beekes R. S. P. 134–135	Doležal P. 128	Hashimoto M. J. 4	Kačala J. 35, 37, 38, 56, 57, 76–79
Belousov V. N. 59	Dolník J. 30–42, 112, 155	Hattala M. 128, 129	Kaczmarek L. 131
Benedikt V. 128	Domašev A. I. 59	Haugen E. 62	Kalinčiak J. 55
Beniak V. 82	Domínguez F. 63	Havlíková M. 61	Kallmeyer W. 62
Benko V. 9–19, 18, 100	Drozdík V. 64	Havránek B. 31, 35, 105	Kania S. 131–133
Benkovičová J. 50	Durnovo N. I. 118	Haykawa S. I. 129	Káša P. 54–56
Benton R. A. 5	Duszak A. 139	Hegerová K. 50	Kaverin V. A. 112
Bergsland K. 4	Dvonč L. 39, 73, 75, 153	Hellmann M. 62	Kempelen W. von 128
Berníkov A. 119	Dybo V. A. 57	Henriksen C. C. 128	Klincková J. 137
Bernolák A. 104, 110, 128	Đurovič E. 128	Herberg D. 62	Kočiš F. 39, 40, 49, 52, 53, 54
Black M. 84, 86	Eichler E. 44, 46	Hilty G. 44	Kollár J. 54, 55
Blahynka M. 81, 82	Erhart A. 135	Hlavsa Z. 121, 124	Komárek K. 123
Blanár V. 43–47, 45, 108	Ferenčíková A. 143	Hock H. H. 6	Kontra M. 128
Bluszcz J. 128	Ferre F. 85	Hoffmannová J. 57, 122, 137	Kopečný F. 106
Bogatyriov P. 113	Filin F. P. 119	Horálek K. 105, 106	Kořenský J. 57
Bocheňská D. 136	Findra J. 52	Horecký J. 21, 23, 24, 37, 38, 49, 53, 54, 56, 90, 91, 94, 122, 123, 127	Kostolanský E. 9–19
Bolinger D. 129	Firth J. R. 130	Hrubáček J. 125	Kotulič I. 73
Borecki M. 109	Fishman J. 62	Hrušková Z. 125	Koťurová M. 137
Bosák J. 39, 49, 54, 90, 91, 94			Kowalikowa J. 137
Braginskij T. 119			Krajčovič R. 53, 67–68, 104, 109
Bréal M. 46			
Brozovič D. 107			
Bujnák P. 81			

- Král' Á. 36
 Králik L. 135
 Králová-Kullová J. 61
 Kraus K. 130
 Krčméry Š. 82
 Krčmová M. 137
 Krupa V. 3–8, 59, 64, 81–88, 83
 Kruyt J. 9
 Krysin L. P. 57, 114
 Kubriakova J. S. 89
 Kuchar R. 50
 Kurková H. 137
 Kurylovicz J. 116
 Kuzmány K. 55
 Kuznecov S. N. 108
 Labov W. 62
 Lakoff G. 86
 Larcev V. M. 112, 113, 117, 118
 Lees R. 4
 Levin S. 4
 Lewicki A. 128
 Lewin B. 128
 Liřanov K. 104–111, 107
 Lipka L. 95
 Ljuciński K. 139
 Lomny Z. 136
 López N. 63
 Löffler H. 44, 45
 Lötscher A. 46
 Ludwig K.-D. 62
 Lysenko T. D. 115
 MacCormac E. R. 85
 Machiavelli N. 130
 Madejowa M. 137
 Majtán M. 73
 Malgady R. G. 85
 Maníková Z. 98
 Manzoni A. 130
 Marcjaniková M. 137
 Mareš P. 121
 Marr N. J. 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 130
 Martincová O. 91
 Martinková V. 138
 Mathesius V. 31, 34, 35
 Mattheier K. 61, 62
 Menšik J. 81
 Meščaninov I. I. 119
 Michal'čenko V. J. 59
 Mindak J. 128
 Mislovičová S. 50
 Mistřík J. 25, 29, 55, 56
 Mlacek J. 50, 153–155
 Monboddo J. B. 129
 Moore F. C. T. 82, 83
 Mudrooroo 7
 Muntzel M. C. 5
 Myers H. 85
 Nábělková M. 89–103, 92, 93, 94, 96, 98
 Narumov B. P. 59
 Nebeská I. 136
 Nedožerský 106
 Neščimenko G. P. 56–59, 57
 Nikitin M. V. 85
 Nikol'skij L. B. 59
 Nirk-Polivanova B. A. 118
 Nocoń J. 135, 138
 Noordegraaf B. 128
 Novák E. 128, 129
 Odaloš P. 133
 Ondrejovič S. 49, 56, 58, 61, 63, 64, 112–120, 130
 Ondruš Š. 135
 Oravcová A. 50
 Páeš E. 21, 22, 24, 29
 Palková Z. 60, 61
 Pasolini P. P. 130
 Pastyřík S. 138
 Patráš V. 138
 Pauliny E. 76, 105, 106, 107, 128
 Pekarovičová J. 51
 Phillips K. H. 113, 116
 Pinault G.-J. 128
 Pisárčiková M. 18, 50, 77
 Platón 129
 Plotnikova O. S. 59
 Polenz P. von 62
 Polivanov J. D. 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 130
 Porák J. 109
 Potebňa A. 112
 Považaj M. 39, 48–52, 50, 77
 Prazák A. 105
 Přibíl J. 61
 Ptáček M. 60, 61
 Quintilianus 81
 Rambousek J. 123
 Ripka I. 50, 141–143
 Romportl M. 129
 Rosier I. 128
 Rousseau J.-J. 130
 Rusnák J. 54–56
 Ružička J. 76, 78, 129
 Rýzková A. 36, 51
 Sabaliauskas A. 128
 Sabol J. 25
 Salmon P. 128
 Sarmiento R. 128
 Sasse W. 128
 Saussure F. de 130
 Semeňuk N. N. 108
 Serebrennikov B. A. 119, 129
 Sgall P. 122
 Schulzová O. 60
 Sieradzka B. 138
 Sinclair J. 9
 Skladaná J. 50
 Sköld H. 116
 Skubalanka T. 131
 Sládkovič A. 54, 55
 Sloboda R. 37
 Smirnov J. I. 58
 Sokolová M. 21, 54
 Stacho J. 82
 Stalin J. V. 119, 120
 Stammerjohann H. 127
 Stanislav J. 128
 Starzec A. 139
 Stati S. 128
 Steger H. 43, 44
 Stepniak K. 131
 Stich A. 32, 36
 Straka J. 60
 Sv. Augustín 130
 Swadesh M. 4
 Sweet H. 130
 Synowcová H. 138
 Szemerényi O. 112, 119, 120, 135
 Šafárik P. J. 54, 55, 56, 129
 Šalingová M. 98
 Ščerba L. V. 112
 Šíkula V. 37
 Šklovskij V. 114
 Škvorecký J. 123
 Šlédrová J. 138
 Šlosar D. 106
 Šrámek R. 121
 Šticha F. 92, 100, 123
 Štúr L. 55, 109, 128
 Švagrovský Š. 50
 Tablic B. 54, 55
 Tacitus 7
 Tarasov E. F. 58
 Tibenská E. 51
 Tichonov A. N. 91
 Tolstoj N. I. 109
 Tomajková E. 51
 Tomaševskij B. 112
 Trácky D. 129
 Trubeckoj N. S. 105, 108, 116, 130
 Uličný O. 122
 Usikova R. P. 59
 Varro M. T. 129
 Vážný V. 105
 Versteegh K. 128
 Vico G. 130
 Vícha R. 61
 Víchová E. 61
 Vinogradov V. V. 112, 119, 120
 Vinokur G. O. 105
 Vogt H. 4
 Vol'fe M. 108
 Vostokov A. Ch. 129
 Wachtarczyková J. 140
 Wallis J. 129
 Walterová H. 60
 Weinreich U. 62
 Wiegand H. E. 43
 Wimmer R. 46
 Wojtak M. 139
 Zaleman K.G. 117
 Zamiatina G. I. 59
 Zelech M. 138
 Zeman J. 136
 Zgólkowa H. 131
 Zgusta L. 44, 47, 100
 Zimek R. 76
 Zipf G. K. 128
 Žigo P. 66, 68
 Žilka T. 81
 Žirmunskij V. 112
 Žoř K. K. 85

OBSAH

Vladimír Benko – Eduard Kostolanský: Počítačové spracovanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka	9
Karol Furdík: Automatické generovanie vzorov slovenských substantív.....	20
Viktor Krupa: Osud jazyka za podmienok interkultúrneho kontaktu	3
Viktor Krupa: Podobnosť ako základ metafory?	81
Mira Nábeľková: Paradigmatika prídavných mien – východisko aj výsledok ich syntagmatickej realizácie	89

Diskusia

Juraj Dolník: Spontánne jazykové zmeny a kultivovanie jazyka	30
Konstantín Lifaňov: Spisovná slovenčina existovala aj pred A. Bernolákom?	104

Rozhľady

Vincent Blánar: Medzinárodná príručka o vlastných menách – monumentálne dielo súčasnej onomastiky	43
Slavomír Ondrejovič: Jevgenij Dmitrijevič Polivanov	112

Recenzie

Čechová, M. a kol.: Čeština. Řeč a jazyk. J. Horecký	123
Jazyk – kultura – etnos. V. Krupa	56
Jazyková situácia češtiny. J. Horecký	121

Kania, S.: Słownik argotizmów. P. O d a l o š	131
Káša, P. – Rusnák, J.: Dve štúdie o Pavlovi Jozefovi Šafárikovi. J. H o r e c k ý	54
Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics. S. O n d r e j o v i č	127
O slovenčine v komunikácii. J. F i n d r a – J. H o r e c k ý	48

Referáty

Beekes, R. S. P.: Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction. E. K r á l i k	134
Druhé číslo bulharského sociolingvistického periodika. S. O n d r e j o v i č	61
Etimologisches Wörterbuch des Ungarischen. P. Ž i g o	64
Kształcenie porozumiewania się. J. W a c h t a r c z y k o v á	135
Phonetica Pragensia 8. S. O n d r e j o v i č	60
Sociolinguistic and Language Planning Organisations. Language International World Directory. S. O n d r e j o v i č	63

Kronika

Izidor Kotulič sedemdesiatročný. M. M a j t á n	73
Ján Kačala šesťdesiatročný. K. B u z á s s y o v á	76
Jubileum univerzitného profesora Jozefa Mlaceka. J. D o l n í k	153
Okrúhle životné jubileum univ. prof. Rudolfa Krajčoviča. P. Ž i g o	67
Súpis prác Ivora Ripku za roky 1987–1996. L. D v o n ě	144
Súpis prác Izidora Kotuliča za roky 1987–1995. L. D v o n ě	74

Súpis prác prof. Rudolfa Krajčoviča za roky 1987–1996. L. D v o n ě	68
Zdravica Ivorovi Ripkovi na šesťdesiate narodeniny. A. F e r e n ě í k o v á	141

СОДЕРЖАНИЕ

Владимир Б е н к о – Эдуард К о с т о л а н с к и : Компьютерная обработка Краткого словаря словацкого языка.....	9
Виктор К р у п а : Сходство как основа метафоры?.....	81
Виктор К р у п а : Язык в условиях интеркультурных контактов	3
Мира Н а б е л к о в а : Парадигматика имен прилагательных – исходная точка и результат их синтагматической реализации.....	89
Карол Ф у р д и к : Автоматическое генерирование образцов словацких имен существительных	20

Д и с к у с с и я

Юрай Д о л н и к : Спонтанные языковые изменения и культивирование языка.....	30
Константин Л и ф а н о в : Существовал ли словацкий литературный язык до А. Бернолака?....	104

О б з о р

Винцент Б л а н а р : Международный справочник по собственным именам существительным – монументальное произведение современной ономастики	43
Славомир О н д р е й о в и ч : Евгений Дмитриевич Поливанов.....	112

Р е ц е н з и и

Канья, С.: Словарь арготизмов. П. О д а л о ш	131
Каша, П. – Руснак, Ю.: Две статьи о Павле Йозефе Шафарике Я. Г о р е ц к и	54
Лексикон грамматикорум. Кто есть кто в истории мирового языкознания. С. О н д р е й о в и ч	127

О словацком языке в коммуникации. Я. Финдра – Я. Горецки	48
Чехова, М. и кол.: Чешский язык. Речь и язык. Я. Горецки	123
Язык – Культура – Этнос. В. Крупа	56
Языковая ситуация чешского языка. Я. Горецки	121

Сообщения

Беекес, Р. С. П.: Введение в сопоставительную индоевропейскую лингвистику. Л. Кралик ...	134
Второй номер болгарского социолингвистического журнала. С. Ондрейович	61
Международный справочник по организациям занимающихся социолингвистикой и языковым планированием. С. Ондрейович.....	63
Phonetica Pragensia 8. С. Ондрейович	60
Развитие общения. Я. Вахтарчикова	135
Этимологический словарь венгерского языка. П. Жиго.....	64

Хроника

Знаменательный юбилей проф. Рудольфа Крайчовича. П. Жиго	67
Изидор Котулич 70-летний. М. Майтан	73
Поздравление к шестидесятилетию Ивора Рипки. А. Ференчикова	141
Список работ Ивора Рипки, опубликованных в 1987–1996 гг. Л. Двонч	144
Список работ Изидора Котулича, опубликованных в 1987–1995 гг. Л. Двонч.....	74
Список работ проф. Рудольфа Крайчовича, опубликованных в 1987–1996 гг. Л. Двонч.....	68

Юбилей профессора Йозефа Млацека. Ю. Долник	153
Ян Качала 60-летний. К. Бузашиова	76

CONTENT

Vladimír Benko – Eduard Kostolanský: Machine-readable Version of the Concise Dictionary of the Slovak Language	9
Karol Furdík: Automatic Generation of Slovak Substantial Types	20
Viktor Krupa: Language and Culture in Contacts	3
Viktor Krupa: Similarity As a Basis of Metaphor?	81
Mira Nábělková: Adjectival Paradigmatics – Source and Result of their Syntagmatic Realization	89

Discussion

Juraj Dolník: Spontaneous Language Changes and Cultivation of Language	30
Konstantín Lifaňov: Did There Exist the Slovak Literary Language before A. Bernolák?	104

Review Articles

Vincent Blánár: International Handbook of Personal Names – Monumental Work of Contemporary Onomastics	43
Slavomír Ondrejovič: Yevgeny Dmitrievich Polivanov	112

Book Review

Čechová, M. et al.: The Czech Language. Speech and Language. By J. Horecký	123
--	-----

Kania, S.: The Dictionary of Argot. By P. O d a l o š	131
Káša, P. – Rusnák, J.: Two studies on Pavol Jozef Šafárik. By J. H o r e c k ý	54
Language – Culture – Ethnos. By V. K r u p a	56
Language Situation in the Czech Language. By J. H o r e c k ý	121
Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics. By S. O n d r e j o v i č	127
Slovak Language in Communication. By J. F i n d r a – J. H o r e c k ý	48

Book Notice

Beekes, R. S. P.: Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction. By E. K r á l i k	134
Development of Human Communication. By J. W a c h t a r e z y k o v á	135
Phonetica Pragensia 8. By S. O n d r e j o v i č	60
Sociolinguistic and Language Planning Organisations. Language International World Directory. By S. O n d r e j o v i č	63
The Etymological Dictionary of Hungarian. By P. Ž i g o	64
The Second Volume of Bulgarian Sociolinguistic Journal. By S. O n d r e j o v i č	61

Chronicle

Anniversary of Professor Jozef Mlacek. By J. D o l n í k	153
Anniversary of Professor Rudolf Krajčovič. By P. Ž i g o	67
Bibliography of the Writings of Ivor Ripka for the Period 1987–1996. By L. D v o n ě	144
Bibliography of the Writings of Izidor Kotulič for the Period 1987–1995. By L. D v o n ě	74

Bibliography of the Writings of Professor Rudolf Krajčovič for the Period 1987–1996. By L. D v o n ě	
.....	68
Congratulations to Ivor Ripka on his Sixtieth Anniversary. By A. F e r e n ě í k o v á	
.....	141
Izidor Kotulič Seventy Years Old. By M. M a j t á n.....	
.....	73
Ján Kačala Sixty Years Old. By K. B u z á s s y o v á	
.....	76

OBSAH

Viktor Krupa : Podobnosť ako základ metafóry?	
.....	81
Mira Nábělková : Paradigmatika prídavných mien – východisko aj výsledok ich syntagmatickej realizácie	
.....	89

Diskusie

Konstantin Lifanov : Spisovná slovenčina existovala aj pred A. Bernolákom?	
.....	104

Rozhľady

Slavomír Ondrejovič : Jevgenij Dmitrijevič Polivanov	
.....	112

Recenzie

Jazyková situácia češtiny. J. Horecký	
.....	121
Čechová, M. a kol.: Čeština. Řeč a jazyk. J. Horecký	
.....	123
Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics. S. Ondrejovič	
.....	127
Kania, S.: Słownik argotizmów. P. O d a l o š	
.....	131

Referáty

Beekes, R. S. P.: Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction. E. Králik	
.....	134
Kształcenie porozumiewania się. J. W a c h t a r c z y k o v á	
.....	135

Kronika

Zdravica Ivorovi Ripkovi na šesťdesiate narodeniny. A. Ferenčíková	
.....	141
Súpis prác Ivora Ripku za roky 1987–1996. L. D v o n ě	
.....	144
Jubileum univerzitného profesora Jozefa Mlaceka. J. D o l n í k	
.....	153

СОДЕРЖАНИЕ

Виктор К р у п а : Сходство как основа метафоры?	
.....	81
Мира Н а б е л к о в а : Парадигматика имен прилагательных – исходная точка и результат их синтагматической реализации.....	
.....	89

Д и с к у с с и я

Константин Л и ф а н о в : Существовал ли словацкий литературный язык до А. Бернолака? ...	
.....	104

О б з о р

Славомир О н д р е й о в и ч : Евгений Дмитриевич Поливанов.....	
.....	112

Р е ц е н з и и

Языковая ситуация чешского языка. Я. Г о р е ц к и	
.....	121
Чехова, М. и кол.: Чешский язык. Речь и язык. Я. Г о р е ц к и	
.....	123
Лексикон грамматикорум. Кто есть кто в истории мирового языкознания. С. О н д р е й о в и ч	
.....	127
Капля, С.: Словарь арготизмов. П. О д а л о ш	
.....	131

С о о б щ е н и я

Беекес, Р. С. П.: Введение в сопоставительную индоевропейскую лингвистику. Л. К р а л и к ...	
.....	134
Развитие общения. Я. В а х т а р ч и к о в а	
.....	135

Х р о н и к а

Поздравление к шестидесятилетию Ивора Рипки. А. Ф е р е н ч и к о в а	
.....	141
Список работ Ивора Рипки, опубликованных в 1987–1996 гг. Л. Д в о н ч	
.....	144

Юбилей профессора Йозефа Млацека. Ю. Д о л н и к	
.....	153

CONTENT

Viktor K r u p a : Similarity As a Basis of Metaphor?.....	
.....	81
Míra N á b ě l k o v á : Adjectival Paradigmatics – Source and Result of their Syntagmatic Realization	
.....	89

Discussion

Konstantin L i f a n o v : Did There Exist the Slovak Literary Language before A. Bernolák?	
.....	104

Review Articles

Slavomír O n d r e j o v i č : Yevgeny Dmitrievich Polivanov	
.....	112

Book Review

Language Situation in the Czech Language. By J. H o r e c k ý	
.....	121
Čechová, M. et al.: The Czech Language. Speech and Language. By J. H o r e c k ý	
.....	123
Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics. By S. O n d r e j o v i č	
.....	127
Kania, S.: The Dictionary of Argot. By P. O d a l o š	
.....	131

Book Notice

Beekes, R. S. P.: Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction. By E. K r á l i k	
.....	134
Development of Human Communication. By J. W a c h t a r c z y k o v á	
.....	135

Chronicle

Congratulations to Ivor Ripka on his Sixtieth Anniversary. By A. F e r e n ě í k o v á	
.....	141
Bibliography of the Writings of Ivor Ripka for the Period 1987–1996. By L. D v o n ě	
.....	144
Anniversary of Professor Jozef Mlacek. By J. D o l n í k	
.....	153

